

Universiteit
Leiden
The Netherlands

“Gevreesd wordt voor eventuele besmetting!”: De opkomst en ondergang van de onmaatschappelijkheidsbestrijding voor Indische probleemgezinnen in gezinsoorden, 1952 - 1960

Tuitert, Sem

Citation

Tuitert, S. (2024). *“Gevreesd wordt voor eventuele besmetting!”: De opkomst en ondergang van de onmaatschappelijkheidsbestrijding voor Indische probleemgezinnen in gezinsoorden, 1952 - 1960.*

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4175119>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

“Gevreesd wordt voor eventuele besmetting!”

De opkomst en ondergang van de onmaatschappelijkheidsbestrijding voor
Indische probleemgezinnen in gezinsoorden, 1952 – 1960

Sem Tuitert
S2275872
s.f.d.tuitert@umail.leidenuniv.nl

Masterscriptie Governance of
Migration and Diversity
20 ECTS
Liesbeth Rosen Jacobson
2 december 2024
Woordenaantal: 18795

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1. Sociaal – culturele situatie	20
1.1 De onmaatschappelijkheidsbestrijding	20
1.2 Gerepatrieerden uit Nederlands-Indië	23
Hoofdstuk 2. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk	28
2.1 De oprichting	28
2.2 Oosterse en Westerse Nederlanders	30
2.3 De contractpensions	32
Hoofdstuk 3. Indische probleemgezinnen	35
3.1 Berichtgeving uit Indonesië	35
3.2 De nota probleemgezinnen	40
3.3 De gezinsoorden	44
3.4 De selectie	45
Hoofdstuk 4. De sluiting van de gezinsoorden	50
4.1 Beëindiging repatriëring	51
4.2 Rapporten van de maatschappelijk werksters	51
4.3 Koenekoop en de aanzet tot zelfstandige huisvesting	54
4.4 Toegenomen individualisering en beëindiging stigmatisering	58
Conclusie	63
Bibliografie	68
Literatuurlijst	68
Primaire bronnen	72

Inleiding

“Five years of German occupation weakened the social structure of Holland, intensifying all social problems and creating new ones. During the occupation traditional standards of morals and behavior were suspended. [...] Many persons, especially children and adolescents, lost the ability to distinguish between this purposeful and necessary lawlessness and a general disregard for all law and order”.¹ Met deze woorden beschreef Marie Kamphuis (1907 – 2004), pleitbezorgster en grondlegger van het naoorlogse maatschappelijke werk in Nederland, de situatie van de Nederlandse samenleving kort na de bevrijding van de Duitse bezetter. Wat duidelijk naar voren komt uit haar artikel is de angst voor de verwilderde, ontwortelde jeugd die na de oorlog is ontstaan. De jeugd zou het verschil tussen goed en fout niet meer weten en een leven leiden zonder morele waarden. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en de nasleep hiervan leidden tot grote onrust in de Nederlandse samenleving.² Om deze onrust tegen te gaan werd in 1952 het Ministerie van Maatschappelijk Werk opgericht.³ Dit ministerie had als doelstelling om de morele waarden, die na de oorlog verloren waren gegaan, opnieuw te vormen.⁴ In deze naoorlogse periode arriveerden ook de eerste gerepatrieerden in Nederland. Vlak na de komst van de gerepatrieerden had het Ministerie van Maatschappelijk Werk een uitgebreid integratiebeleid voor hen opgezet. Met name Indische Nederlanders moesten in eerste instantie ook worden beschaafd.⁵ Het bijbrengen van beschaving probeerde de overheid door zowel materiële hulp te bieden, zoals het vinden van een woning en baan, als door immateriële hulp bij het aanpassen aan de Nederlandse normen van destijds.⁶

¹ M. Kamphuis en M.M. Gleisner, ‘Social work in Postwar Holland’, *The Journal of Social Casework* Vol.28:7 (1947) 249 – 253.

² H. van Rooy, *Gezinnen in nood. Het vraagstuk van het onmaatschappelijk gedrag* (Bloemendaal 1948) 45.

³ Universitaire Bibliotheken Leiden (hierna afgekort als: UBL), Ministerie van Maatschappelijk Werk, *Het heropvoedingswerk in gezinsoorden en internaten ten behoeve van probleemgezinnen* (Z.p. Z.j.) 9.

⁴ Nationaal Archief (hierna afgekort als: NL-HaNa), Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), invr.nr. 237, Stukken betreffende nadere definiëring van maatschappelijk werk en zijn afgrenzing met verwante activiteiten in de Nederlandse cultuur, als reactie op een verzoek van het Nederlands Cultureel Contract. 1954 – 1955; I. de Haan & J. W. Duyvendak, ‘De liberale herkomst van de maakbare samenleving’ in: Ido de Haan en Jan Willem Duyvendak eds., *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam 1997) 9-26, aldaar 27.

⁵ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nummer: 1074, Stukken betreffende onderzoek naar en maatregelen ter bevordering van de assimilatie van Indische Nederlanders.

⁶ G. Molemans, *Opgevangen in andijvielucht. De opvang van ontheemden uit Indonesië in kampen en contractpensions en de financiële claims op basis van uitgebleven rechtsherstel* (Amsterdam 2014) 45; L. Rosen Jacobson, ‘Forever an Isolated Caste? ‘Mainstreaming’ of Repatriate Care in General Dutch Bodies of Social Work, 1960 – 1967’, *Journal of Migration History* Vol.10 (2024) 175 – 201, aldaar 177.

Ervaring met het bijbrengen van een dergelijke beschaving hadden de Nederlandse autoriteiten al, namelijk met de hulp bij het aanpassen van ‘asocialen’ en ‘onmaatschappelijken’, door middel van de onmaatschappelijkheidsbestrijding. De wortels van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland zijn te herleiden naar het initiatief van Johannes van den Bosch (1780 – 1844).⁷ Uit angst voor moreel verval van de bevolking als gevolg van armoede en in de geest van het burgerlijk beschavingsoffensief, waarin de burgerij moedwillig hun normen en waarden wilde opleggen aan de arbeidende klasse, richtte Van den Bosch in 1818 de Maatschappij van Weldadigheid op.⁸ De oprichting van de maatschappij en heropvoeding van armen vertoont parallellen met het beschaven van de bevolking in Nederlands-Indië. Met de invoering van de Ethische Politiek vanaf 1901 in Nederlands-Indië had Nederland als doel om de inheemse bevolking daar ook te beschaven.⁹ Maar daarvoor moest Nederland wel eerst in staat zijn haar eigen Nederlandse armen op te voeden, want Nederland kon immers pas de bevolking van de koloniën verheffen wanneer haar eigen armen en onmaatschappelijken waren heropgevoed.¹⁰ De ideologie van het beschavingsoffensief dat Nederland toepaste bij haar eigen onmaatschappelijkheidsbestrijding gebruikte zij ook in Nederlands-Indië om de inheemse bevolking de westerse normen en waarden bij te brengen.¹¹ Dit ethische beleid, waarin welvaartszorg en armoedebestrijding moesten leiden tot een verbetering van de levens van de inheemse bevolking, moest uiteindelijk resulteren in zelfbestuur van de inheemse bevolking onder leiding van Nederland en naar westers voorbeeld.¹² Het bestrijden van de Nederlandse armen vertoonde dus parallellen met het aanleren van beschaving in de koloniën. In Nederlands-Indië werd deze beschaving bijgebracht door de verbetering van zorg en het investeren in scholing van de inheemse

⁷ J. van den Bosch, *Verhandelingen over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering, en de belangrijkste voordelen eener Algemeene Armen-inrigting in het rijk der Nederlanden, door het vestigen eener landbouwende kolonie in deszelfs Noordelijke gedeelte* (Amsterdam 1818) 93.

⁸ G.P.M. Pot, *Arm Leiden: levensstandaard, bedeling en bedeeden, 1750-1854* (Hilversum: Verloren 1994) 183; D.J. Wolfram, ‘De moderne stad. Migratie, sociale beheersing en ruimtelijke ordening, 1850 – heden’ in: Leo Lucassen en Wim Willemsen eds., *Waarom mensen in de stad willen wonen. 1200 – 2010* (Amsterdam 2009) 173 – 199, aldaar 178; A. Sens, ‘Het geesteskind van Johannes van den Bosch’ in: J. Mensink, W. Schackmann & A. Sens eds., *Droom en Weldaad: 200 jaar Maatschappij van Weldadigheid* (Frederiksoord 2019) 17 – 48, aldaar 25.

⁹ E. Locher – Scholten, ‘Dutch expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism debate’, *Journal of Southeast Asian Studies* Vol.25:1 (Singapore 1994) 91 – 111, aldaar 105.

¹⁰ M. Bloembergen en R. Raben, ‘Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950’ in: Marieke Bloembergen en Remco Raben eds., *Het koloniale beschavingsoffensief. Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* (Leiden 2009) 7 – 24, aldaar 7.

¹¹ R. Hoeft, ‘Inleiding’ in: Rosemarijn Hoeft ed., *Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden van Tilburg* (Zutphen 2024) 7 – 21, aldaar, 17.

¹² H. Meijer, *In Indië geworteld: de twintigste eeuw* (Amsterdam 2004) 17.

bevolking.¹³ In Nederland vormde het heropvoedingswerk van onmaatschappelijke gezinnen de kern van de onmaatschappelijkheidsbestrijding.¹⁴ De onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland ontwikkelde zich in de jaren na de Tweede Wereldoorlog en bereikte haar hoogtepunt in de jaren 1950.¹⁵

In dezelfde periode waarin de naoorlogse onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland hoogtij vierde veranderde ook de koloniale verhouding tussen Nederland en Nederlands-Indië. Na de proclamatie van de onafhankelijkheid in augustus 1945 en de soevereiniteitsoverdracht in 1949, vertrok er een grote groep Indische Nederlanders naar Nederland.¹⁶ Deze Indische Nederlanders waren van gemengde inheemse en Europese afkomst en verkozen het opteren voor het Nederlandse staatsburgerschap boven het Indonesische. In totaal vertrokken ongeveer 300.000 mensen van Indonesië naar Nederland tijdens en na de dekolonisatieperiode.¹⁷ De schattingen lopen uiteen over het aantal gerepatrieerden die naar Nederland kwam, deze groep was namelijk erg fluïde. De repatriëring was immers allereerst bedoeld voor mensen die in Nederland waren geboren en de Nederlandse nationaliteit bezaten en slechts een aantal jaar in Indië verbleven voor werk.¹⁸ Later kwamen ook meer Indo-Europeanen naar Nederland. De groep Indo-Europeanen was groter dan die van de Indische Nederlanders en werd door de overheid beschouwd als meer ‘oosters’.¹⁹ Onder de groep Indo-Europeanen behoorden de nakomelingen uit de relaties tussen de inheemse bevolking en de Europese kolonisten.²⁰ De groep Indo-Europeanen werd gevormd door mensen met een vader van Nederlandse nationaliteit die hen had erkend als Europeaan en met een inheemse moeder.²¹ Indische Nederlanders betreft dus ook de groep Indo-Europeanen, maar Indische Nederlanders werden vanwege hun ‘speciale’ band met Nederland en omdat zij in de Nederlandse invloedssfeer verkeerden meer gerekend tot de

¹³ R. Hoeft, ‘De missie in de Indonesische archipel’ in: Rosemarijn Hoeft ed., *Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden van Tilburg* (Zutphen 2024) 105 – 119, aldaar 106.

¹⁴ A. Dercksen en L. Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland, 1914 – 1970* (Amsterdam 1987) 7 – 8.

¹⁵ N. Verloo, ‘Rethinking maakbaarheid: van maken 'voor' naar maken 'met'.’, *Buurten, spanningen en conflicten* Vol.1 (Amsterdam Centrum voor Conflictstudies 2011) 10.

¹⁶ G. Oostindie en J. Schoorl, ‘Postkoloniale migratie’ in: R.P.W. Jenissen ed., *De Nederlandse migratiekaart. Achtergronden en ontwikkelingen van verschillende internationale migratietypen* (Meppel 2011) 251 – 286, aldaar 253.

¹⁷ Oostindie en Schoorl, ‘Postkoloniale migratie’, 254.

¹⁸ H. Obdeijn en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008) 230.

¹⁹ L. Rosen Jacobson, ‘The Eurasian question’: the colonial position and postcolonial options of colonial mixed ancestry groups from British India, Dutch East Indies and French Indochina compared (Hilversum 2018) 141.

²⁰ C. Laarman, *Oude onbekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten in Nederland, 1945 – 2005* (Hilversum 2013) 32.

²¹ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 230.

Nederlanders dan de Indo-Europeanen.²² In mijn onderzochte bronnen kwam de term Indische Nederlanders het vaakst naar voren. Voor de uniformiteit van mijn onderzoek gebruik ik de term Indische Nederlanders ook voor Indo-Europeanen, maar ik ben mij bewust van de nuances tussen deze groepen. Daarnaast bouwt mijn onderzoek voort op dat van Kersbergen, die haar onderzoek ook alleen gericht heeft op Indische Nederlanders.²³ De term gerepatrieerden verwijst naar alle personen die na de onafhankelijkheid van Indonesië naar Nederland kwamen.²⁴ De groep gerepatrieerden is dus vele malen groter dan de groep Indische Nederlanders die centraal staat in mijn onderzoek en zal ik daardoor minder gebruiken.

Verreweg de meeste gerepatrieerden waren van gemengde komaf en geboren in Nederlands-Indië, de zogenaamde Indische Nederlanders en/of Indo-Europeanen.²⁵ Door deze gemengde afkomst bezaten zij afwijkende uiterlijke kenmerken en andere gewoonten ten opzichte van de Nederlandse normen en waarden van die tijd en volgens de Nederlandse overheid dienden deze hen te worden aangeleerd.²⁶ De Nederlandse overheid bood ondersteuning aan deze Indische Nederlanders zodat zij zich volledig zouden aanpassen aan de Nederlandse cultuur en onderdeel worden van de Nederlandse maatschappij.²⁷

Onder druk van de overheid kwam na 1953 de assimilatie van gerepatrieerden steeds meer op de voorgrond te staan.²⁸ Binnen deze groep van Indische Nederlanders was er een specifieke, aparte groep waarvoor extra hulp nodig was, omdat de Nederlandse overheid hen als ‘asociaal’ of ‘probleemgezin’ zag en vreesde “voor eventuele besmetting!”.²⁹ Door de extra nadruk die voor probleemgezinnen werd gelegd op het assimilatieproces stelde de overheid een opmerkelijk uitgebreid aanpassingsprogramma op voor Indische probleemgezinnen. De overheid richtte gezinsoorden op voor Indische probleemgezinnen om hen geïsoleerd te heropvoeden en geschikt te maken voor deelname aan de Nederlandse

²² Laarman, *Oude onbekenden*, 32.

²³ M.M. Kersbergen, *Indische probleemgezinnen? Beleid en praktijk in de woonoorden, 1955 – 1960* (Rotterdam 1995).

²⁴ Bosma, U., ‘Introduction: Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands’ in: Ulbe Bosma, *Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands* (Amsterdam 2012) 7 – 26, aldaar 9.

²⁵ Bosma, ‘Introduction: Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands’, 9.

²⁶ G. Oostindie, ‘Decolonization, Migration and the Postcolonial Bonus’ in: M. Bommers, L. Tsipouri, V. Stenius eds. *Postcolonial Netherlands: Sixty-Five Years of Forgetting, Commemorating, Silencing* (Amsterdam University Press 2012) 23 – 47, aldaar 27; Rosen Jacobson, ‘Forever an Isolated Caste?’, 191.

²⁷ Rosen Jacobson, ‘Forever an Isolated Caste?’, 177.

²⁸ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 19.

²⁹ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië, 1954-1958, inv. nr. 73, Stukken betreffende probleemgezinnen, met overzichtslijsten van aantallen gezinnen, 1956 februari 8 – juli 30.

maatschappij.³⁰ Het uitgevoerde beleid in deze gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen vond zijn oorsprong in het gevoerde beleid voor onmaatschappelijkheidsbestrijding.³¹

Daarom is de hoofdvraag voor dit onderzoek: waarom besloot de Nederlandse overheid over te gaan tot oprichting en sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen in de periode 1952 – 1960? Mijn onderzoek zal zich richten op deze beleidskeuzes. Het is interessant om deze vraag te stellen gezien er nauwelijks onderzoek is gedaan naar de factoren die ten grondslag liggen aan de oprichting en beëindiging van het integratiebeleid voor Indische probleemgezinnen.³² De periodisering hangt samen met de oprichting van het Ministerie van Maatschappelijk Werk in 1952 en de komst van de groep Indische Nederlanders naar Nederland in de periode 1952 tot 1957.³³ In deze groep Indische Nederlanders bevonden zich ook de Indische probleemgezinnen. Het einde van de periode in 1960 hangt samen met de sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen.³⁴

Mijn onderzoek richt zich dus op Indische probleemgezinnen die afkomstig waren uit de bevolkingsgroep van Indische Nederlanders, waarvan de voorouders van gemengde Europese en inheemse afkomst waren en die na de onafhankelijkheid van Indonesië in 1949 naar Nederland vertrokken.³⁵ Mijn onderzoek richt zich niet op repatrianten waarvan de voorouders volbloed Nederlands waren. Deze zogenaamde *totoks* beschikten namelijk over een uitgebreid netwerk van kennissen en vrienden, waren wit, afkomstig uit gegoede klasse en hadden hoger onderwijs genoten, waardoor zij geen ondersteuning nodig hadden bij hun terugkomst in de Nederlandse samenleving.³⁶

Deze overheidschulp bij de integratie van de gerepatrieerden is opmerkelijk, aangezien Gert Oostindie stelt dat deze migranten een postkoloniale bonus met zich meebrachten.³⁷

³⁰ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 39.

³¹ Rosen Jacobson, 'Forever an Isolated Caste?', 177.

³² Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*. vormt een belangrijke aanzet naar onderzoek over Indische probleemgezinnen. Haar onderzoek vermeldt echter niets over de keuze voor oprichting en beëindiging van deze gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen.

³³ UBL, *Het heropvoedingswerk in gezinsoorden en internaten ten behoeve van probleemgezinnen*, 9; Laarman, *Oude onbekenden*, 55.

³⁴ Het Utrechts Archief (hierna afgekort als: HUA), Inventaris van het archief van het Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier initiatief voor sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP) van de Nederlandse Hervormde Kerk (hierna afgekort als: CCKP), inv. nr. 301, Stukken betreffende de 'studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden' (van het CCKP), alsmede van de werkcommissie voor moeilijk plaatsbare gezinnen van Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 1958 – 1966. 1958 – 1960.

³⁵ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 41.

³⁶ Rosen Jacobson, 'Forever an Isolated Caste?', 179.

³⁷ G. Oostindie, *Postcolonial Netherlands. Sixty-five years of forgetting, commemorating, silencing* (Amsterdam 2011) 23.

Gerepatrieerden, en daarmee ook Indische probleemgezinnen, zouden juist vanwege hun sociale en culturele kapitaal uit de kolonie een voordeel hebben gehad in hun integratieproces.³⁸ Deze bonus bestond allereerst uit de mogelijkheid tot het verkrijgen van het Nederlandse staatsburgerschap.³⁹ Daarnaast hadden deze gerepatrieerden volgens hetzelfde curriculum onderwijs genoten als in Nederland, hadden ze kennis van de Nederlandse taal en waren ze bekend met de Nederlandse cultuur.⁴⁰ Deze voordelen moesten hun integratie vergemakkelijken, wat het des te opmerkelijker maakt dat de Nederlandse overheid de druk op de assimilatie van deze gerepatrieerden verhoogde. Wat echter nog opvallender is, is dat de Nederlandse overheid dit uitgebreide aanpassingsprogramma voor Indische probleemgezinnen abrupt in 1960 beëindigde.

Voor het beantwoorden van de gestelde hoofdvraag zullen in dit onderzoek drie deelvragen worden uitgewerkt. Allereerst zal er in het eerste hoofdstuk beschreven worden wat de sociaal-culturele situatie in Nederland was gedurende de periode 1952 tot 1960. Dit hoofdstuk biedt de achtergrondinformatie rondom de onmaatschappelijkheidsbestrijding en de komst van de gerepatrieerden uit Nederlands-Indië naar Nederland. Deze context is essentieel om te begrijpen waarom de overheid onmaatschappelijkheidsbestrijding uitvoerde en waarom gerepatrieerden naar Nederland kwamen. Daarna zal het volgende hoofdstuk zich richten op de oprichting van het Ministerie van Maatschappelijk Werk in 1952 en haar rol ten aanzien van gerepatrieerden en Indische probleemgezinnen. Vervolgens zal het volgende hoofdstuk de oprichting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen en het uitgevoerde beleid behandelen. Dit hoofdstuk verduidelijkt waarom de overheid deze gezinsoorden oprichtte en wat de concrete uitwerking van dit beleid was. Het laatste hoofdstuk zal zich richten op de sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen. Dit hoofdstuk zal duidelijk maken welke factoren verantwoordelijk waren voor de abrupte sluiting van de gezinsoorden slechts kort na opzet van het opmerkelijk uitgebreide aanpassingsprogramma en wat de gevolgen waren van dit beleid. Het beantwoorden van deze deelvragen moet uiteindelijk leiden tot een zorgvuldig antwoord op mijn hoofdvraag.

Theorie

Om te begrijpen waarom gezinsoorden ontstonden is het belangrijk om te kijken hoe de Nederlandse overheid destijds naar ras en klasse keek. Klasse staat hierin voor de

³⁸ Oostindie, 'Decolonization, Migration and the Postcolonial Bonus', 46.

³⁹ Oostindie, *Postcolonial Netherlands*, 105.

⁴⁰ Oostindie, 'Decolonization, Migration and the Postcolonial Bonus', 46.

beschavingsmissie van onmaatschappelijken, die ook tot de lagere sociale klasse behoorden, en ras voor het bijbrengen van Nederlandse normen en waarden bij Indische Nederlanders. Deze Nederlandse normen en waarden moesten aan Indische Nederlanders worden bijgebracht vanwege hun ‘oosterse’ of ‘andere’ instelling.⁴¹ In mijn onderzoek ga ik onderzoeken hoe ras en klasse bepalend waren in dit beleid voor Indische probleemgezinnen. In dit onderzoek maak ik gebruik van de volgende theoretische concepten: intersectionaliteit, de racialisering van klasse en othering, stigmatisering en individualisering. Om het ontstaan van deze gezinsoorden te verklaren maak ik allereerst gebruik van de theorie van intersectionaliteit. Crenshaw benadrukt bij intersectionaliteit dat de verschillende intersectionele identiteiten van een persoon op elkaar inwerken en leiden tot de marginalisatie op basis van deze eigenschappen.⁴² Intersectionaliteit is volgens Crenshaw de kruising van ras en gender die structurele, politieke en onderdrukkende aspecten vormt.⁴³ Naast ras en gender kunnen alle factoren van verschil leiden tot intersectionaliteit.⁴⁴ De ondergeschiktheid van personen, die wordt gecreëerd door intersectionaliteit, ontstaat niet uit een vooropgezette intentie. Deze ondergeschiktheid ontstaat wanneer het opleggen van een last aan een persoon in contact komt met een al bestaande kwetsbaarheid van deze persoon.⁴⁵ Deze interactie leidt er uiteindelijk toe dat er een nieuwe dimensie van machteloosheid ontstaat, die verantwoordelijk is voor de intersectionele ondergeschiktheid van de persoon. Ook kijk ik naar de rol van gender die als factor van verschil een rol speelt in onmaatschappelijkheid. Deze theorie van intersectionaliteit is van belang voor mijn onderzoek. De ondergeschikte positie van de onmaatschappelijken ontstond vanuit hun klasse. Bij gerepatrieerden speelden ras, hun ‘oosters’ zijn, een rol in hun inferieure identiteit. Bij Indische probleemgezinnen is het de intersectionaliteit van klasse en ras die de overheid problematiseerde en leidde tot de ondergeschiktheid en marginalisatie van hen. In dit onderzoek wordt ras gebruikt als een sociaal geconstrueerd concept dat machtsverschillen en ongelijkheden tussen personen benadrukt. Ras wordt in dit onderzoek dus concreet gezien als alles wat te maken heeft met het koloniale verleden, zoals ‘oosters zijn’ en het hebben van een andere cultuur, waardoor de groep als minderwaardig werd gezien door de Nederlandse overheid.

⁴¹ Rosen Jacobson, ‘Forever an Isolated Caste?’, 191.

⁴² K. Crenshaw, ‘Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color’, *Stanford Law Review* Vol.43:6 (Stanford Law Review 1991) 1241-1300, aldaar 1244.

⁴³ Crenshaw, ‘Mapping the Margins’, 1244.

⁴⁴ P. Hill Collins, ‘Intersectionality as Critical Social Theory’, *Contemporary Political Theory* Vol.20:3 (2021) 690 – 725, aldaar 691. Factoren van verschil kunnen zijn: leeftijd, seksualiteit, mobiliteit, religie en meer vergelijkbare categorieën van analyse; Hill Collins, ‘Intersectionality as Critical Social Theory’, 691.

⁴⁵ Crenshaw, ‘Mapping the Margins’, 1249.

Behalve de rol van intersectionaliteit speelt ook de racialisering van klasse een rol in mijn onderzoek. Ann Laura Stoler beschrijft de theorie van verwevenheid van seksualiteit, raciale hiërarchieën en koloniale macht.⁴⁶ Stoler beschrijft in haar theorie hoe de Nederlandse koloniale heerser in Nederlands-Indië het handhaven van strikte raciale, seksuele grenzen en administratieve praktijken, zoals het creëren van juridische en bureaucratische categorieën, gebruikte om mensen op basis van ras te scheiden en te controleren.⁴⁷ Het behouden van deze categorieën was essentieel voor de macht van de kolonisator, waarbij de raciale hiërarchie de positie van groepen in de maatschappij bepaalde.⁴⁸ Het onderscheid op basis van ras moest de koloniale machtsstructuren versterken en legitimeren en had langdurige gevolgen voor de sociale structuren en identiteiten van de gekoloniseerde bevolking, zoals status, mogelijkheid tot scholing en een bepaald inkomensniveau.⁴⁹ De opbouw van de koloniale samenleving in Nederlands-Indië bestond uit drie categorieën: Europeanen, Vreemde Oosterlingen en inheemsen.⁵⁰ Raciale verschillen dienden het behoud van het koloniale gezag en bepaalden de standaarden tot het behoren tot de Europese gemeenschap, en bepaalden nog sterker wie er toegang had tot bijbehorende privileges.⁵¹ De verschillen in sociale klassen hingen samen met de rasverschillen, hoe meer gekleurd een persoon was, des te lager stond hij op de sociaalmaatschappelijke ladder van de Nederlands-Indische samenleving.⁵²

Deze kruising van ras en klasse versterken ook het proces van ‘othering’. Het theoretisch concept oriëntalisme van Edward Said is hier van belang. Oriëntalisme verwijst naar een westers perspectief op het Oosten, dat gebaseerd is op een gefantaseerd beeld van westerse superioriteit over zijn voormalige koloniën en ‘exotische’ culturen.⁵³ Het vertoog dat voorkomt uit oriëntalisme legitimeert het idee van macht en culturele overheersing, waarbij de ‘ander’ wordt gecreëerd om westerse dominantie te rechtvaardigen.⁵⁴ Deze ‘othering’ benadrukt het fundamenteel anders zijn van de gekoloniseerden ten opzichte van de koloniale heerser.⁵⁵ Deze koloniale en raciale ideeën kwamen mee met de Indische Nederlanders toen

⁴⁶ A.L. Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (University of California Press 2010).

⁴⁷ Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power*, 7.

⁴⁸ Ibidem, 25.

⁴⁹ Ibidem, 7.

⁵⁰ Rosen Jacobson, ‘The Eurasian question’, 66.

⁵¹ Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power*, 39.

⁵² Meijer, *In Indië geworteld*, 20.

⁵³ M. Donzé-Magnier, ‘Edward Said: Orientalism’, *Geonum* (2017) 2 – 7, aldaar 2.

⁵⁴ Said, E.W. *Orientalism* (New York 1977) 19.

⁵⁵ A. L. Stoler en F. Cooper, ‘Between Metropole and Colony. Rethinking a Research Agenda’ in: Frederick Cooper en Ann Laura Stoler eds., *Tensions of Empire. Colonial Structures in a Bourgeois World* (University of California Press 1997) 1 – 56, aldaar 7.

zij naar Nederland vertrokken. Deze racialisering van klasse samen met het proces van ‘othering’ is van belang voor mijn onderzoek. De categorie waartoe de Indische probleemgezinnen behoorden was toe te schrijven aan deze racialisering en het fundamenteel anders zijn van deze groep droeg bij aan ‘othering’ wat volgens de Nederlandse overheid resulteerde in de rechtvaardiging voor de behandeling van Indische probleemgezinnen.

Daarnaast spelen veranderende inzichten ten aanzien van stigmatisering van onmaatschappelijkheid een rol in de beëindiging van de heropvoeding in de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen. Stigmatisering is het proces waarbij een groep negatief wordt beoordeeld en wordt uitgesloten van de maatschappij op basis van bepaalde kenmerken of gedragingen die aan de groep zijn toe te schrijven.⁵⁶ Herman Milikowski verklaart in *Lof der onaangepastheid* dat afwijkend gedrag of ‘onaangepastheid’ niet altijd negatief hoeft te zijn, maar juist een belangrijke drijfveer kan zijn voor maatschappelijke vernieuwing en verandering.⁵⁷ Onaangepaste personen kunnen nieuwe perspectieven inbrengen die de bestaande orde bevragen en uitdagen, wat kan resulteren in positieve maatschappelijke veranderingen.⁵⁸ De gedragingen van de Indische probleemgezinnen kunnen geleid hebben tot nieuwe inzichten betreffende de maatschappelijke situatie in de Nederlandse samenleving. Deze vernieuwde blik op afwijkend gedrag en haar mogelijke positieve invloed op sociale vernieuwing en afname van stigmatisering kunnen een mogelijke verklaring zijn voor het sluiten van de heropvoedingsoorden voor Indische probleemgezinnen.

Als laatst kan individualisering ook een mogelijke rol spelen in de beëindiging van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen. Individualisering wordt door Van der Stel gezien als de toegenomen keuzevrijheid van het individu om zijn leven vorm te geven.⁵⁹ De theorie van Van der Stel over individualisering stelt dat individualisering een kenmerk is van moderne, geïndustrialiseerde samenlevingen.⁶⁰ Deze individualisering resulteert in de toename van grotere onderlinge diversiteit en daarmee de afname van traditionele sociale structuren, zoals het gezin, religie of gemeenschap.⁶¹ Van der Stel meent dat individualisering een voorwaarde is voor sociale integratie.⁶² Individuen willen integreren in complexe sociale

⁵⁶ P.C. Seele, *Stand up to Stigma: How We Reject Fear and Shame* (Oakland 2017) 4.

⁵⁷ H. Ph. Milikowski en E.V.W. Vercruijse, *Lof der onaangepastheid: een studie in sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid* (Meppel 1977) 14.

⁵⁸ Milikowski en Vercruijse, *Lof der onaangepastheid*, 60.

⁵⁹ J. van der Stel, ‘Individualisering, zelfbeheersing en sociale integratie’ in: P. Schnabel ed., *Individualisering en sociale integratie* (Nijmegen 1999) 126 – 157, aldaar 127.

⁶⁰ Van der Stel, ‘Individualisering, zelfbeheersing en sociale integratie’, 129.

⁶¹ L. Halman, ‘Individualism in Individualized Society? Results from the European Values Surveys’ *International Journal of Comparative Sociology* Vol.37:3 (Leiden 1996) 195 – 214, aldaar 197.

⁶² Van der Stel, ‘Individualisering, zelfbeheersing en sociale integratie’, 129.

netwerken, omdat dat van belang is voor hen zodra het individu zichzelf wil ontplooien, in stand wil houden en wil bijdragen aan de maatschappij.⁶³ Individualisering bevordert dus participatie van personen in moderne netwerken, waarin men zeer flexibel en dynamisch moet zijn.⁶⁴ Deze individualisering is van belang voor mijn onderzoek, omdat individualisering nieuwe vormen van sociale integratie presenteert die van invloed kunnen zijn op de aanpak van Indische probleemgezinnen.

Gebaseerd op de theoretische literatuur kom ik tot de volgende hypothese: allereerst maakte de Nederlandse overheid de speciale behandeling van Indische probleemgezinnen mogelijk door hen vanuit een intersectioneel perspectief te benaderen. Ook de doorwerking van het koloniale verleden, die gebaseerd was op rassenscheiding, en ‘othering’ droegen bij aan het opstellen van beleid voor Indische probleemgezinnen dat zijn oorsprong vond in de onmaatschappelijkheidsbestrijding. Factoren die mogelijk hebben bijgedragen aan de beëindiging van dit beleid zijn terug te vinden in de theorieën van Milikowski en Van der Stel. De waardering voor afwijkend gedrag van Milikowski kan een belangrijke drijfveer zijn geweest voor de afnemende stigmatisering van onmaatschappelijk gedrag. In plaats van dat de Nederlandse overheid afwijkend gedrag als negatief beschouwde benaderde zij het juist positief en bleek heropvoeding niet meer nodig. Deze verandering kan hebben geleid tot de sluiting van gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen. Tenslotte kan individualisering, zoals Van der Stel beschrijft ook een mogelijke factor zijn in de verklaring voor de sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen. De toegenomen individuele keuzevrijheid resulteert in een afname van traditionele sociale structuren, zoals gezin en maatschappij. Deze afname leidt tot andere vormen van sociale integratie, zoals in flexibele netwerken en samenwerkingsverbanden. Deze individualisering kan de integratie en participatie van Indische probleemgezinnen bevorderd hebben gezien het individu wil integreren voor zijn eigen ontwikkeling in de complexe sociale netwerken en dus meer zijn best doet om te integreren. Dit heeft bijgedragen aan de sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen.

Historiografie

⁶³ J. Bussemaker, ‘Markt, overheid en samenleving. Over de noodzaak de tegenstelling tussen individualisme en gemeenschapszin te overstijgen’ in: P. Schnabel ed., *Individualisering en sociale integratie* (Nijmegen 1999) 112 – 125, aldaar 113.

⁶⁴ Van der Stel, ‘Individualisering, zelfbeheersing en sociale integratie’, 128.

Er zijn veel studies verschenen over de Nederlandse onmaatschappelijkheidsbestrijding.⁶⁵ Een sleutelpublicatie in de literatuur over onmaatschappelijkheid vormt het werk van Adrienne Dercksen en Loes Verplanke. *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914 – 1970* zet de Nederlandse onmaatschappelijkheidsbestrijding uiteen en analyseert de veranderingen die zich daarin hebben voorgedaan over de jaren.⁶⁶ Dit onderzoek levert waardevolle informatie over de bestrijding van onmaatschappelijkheid, wat van belang is voor mijn onderzoek. Daarnaast geeft het een duidelijk beeld van zowel het beleid als de uitvoering van deze bestrijding.⁶⁷ Ook is er veel geschreven over de opvang van postkoloniale migranten waaronder zowel Molukkers als Indische gerepatrieerden in Nederland.⁶⁸ De doctoraalscriptie *Assimilatie en heropvoeding. Beleid van de overheid en kerkelijk en particulier initiatief ten aanzien van gerepatrieerden uit Indonesië, 1950 – 1960* van Marina Godeschalk beschrijft de meningen en oordelen van de Nederlandse overheid ten aanzien van de repatriëring en hoe dit zijn uitwerking had op de relatie tussen overheid en kerkelijk en particulier initiatief voor gerepatrieerden.⁶⁹ Godeschalk merkt op dat het Nederlandse beleid voor repatrianten dezelfde sociale aanpassing verwachtte als de heropvoeding van de arbeidersklasse in Nederland.⁷⁰ Godeschalk beschrijft slechts terloops over de Indische probleemgezinnen. Ook het werk van M.M. Kersbergen vormt een sleutelpublicatie voor mijn onderzoek. Zij onderzoekt in *Indische probleemgezinnen? Beleid*

⁶⁵ Literatuur over onmaatschappelijkheidsbestrijding: S.G.M. Steinmetz, *Asterdorp, een Amsterdamse geschiedenis van verheffing en vernedering* (Amsterdam 2016); I. de Haan & J. Duyvendak, 'De liberale herkomst van de maakbare samenleving' in: Ido de Haan en Jan Willem Duyvendak eds., *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam 1997) 9 – 26; S. Dudink, 'Sociale staat, deugdzame burgers. Lorenz von Stein en de maakbaarheid van het karakter' in: Ido de Haan en Jan Willem Duyvendak eds., *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam 1997) 49 – 59; R. Neij, *De Organisatie van het Maatschappelijke Werk* (Zutphen 1989); L. van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid. Armenzorg in Nederland 1912 – 1965* (Amsterdam 1986); J. Rath, 'The Netherlands. A Dutch treat for anti-social families and immigrant ethnic minorities' in: M. Cole and G. Dale eds., *The European Union and Migrant Labour* (Oxford 1999) 147 – 170; I. de Haan en J.W. Duyvendak, *In het hart van de verzorgingsstaat. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk en zijn opvolgers (CRM, WWC, VWS), 1952 – 2002* (Zutphen 2002).

⁶⁶ Dercksen en Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland*.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Literatuur over Indische migranten: H. Meijer, *In Indië geworteld: de twintigste eeuw* (Amsterdam 2004); U. Bosma, R. Raben en W. Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam: Bakker 2006); A. Cottaar, *Indisch leven in Nederland* (Amsterdam 2006); G. Molemans, *Opgevangen in Andijvielucht. De opvang van ontheemden uit Indonesië in kampen en contractpensions en de financiële claims op basis van uitgebleven rechtsherstel* (Amsterdam 2014); H. Smeets en F. Steijlen, *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951 – 2006* (Amsterdam 2006); W. Willems en L. Lucassen, *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946 – 1964)* ('s-Gravenhage 1994); W. Willems en J. de Moor, *Het einde van Indië. Indische Nederlanders tijdens de Japanse bezetting en de dekolonisatie* ('s-Gravenhage 1995); G.R. Jones, *Rijksgenoten en Nederlanders. Nederlandse politici over burgers uit Oost en West en Nederland, 1945 – 2005* (Amsterdam 2007).

⁶⁹ M. Godeschalk, *Assimilatie en heropvoeding. Beleid van de overheid en kerkelijk en particulier initiatief ten aanzien van gerepatrieerden uit Indonesië, 1950 – 1960* (Nijmegen 1988).

⁷⁰ Godeschalk, *Assimilatie en heropvoeding*, 50.

en praktijk in de woonoorden, 1950 – 1960 in hoeverre het beleid voor Indische probleemgezinnen overeenkomt met het beleid voor Nederlandse onaangepaste gezinnen die in gezinsoorden verbleven van de overheid.⁷¹ Kersbergen probeert met dit onderzoek te analyseren hoe het beleid en de praktijk waren georganiseerd voor Indische probleemgezinnen. Het onderzoek zet een duidelijke vergelijking neer tussen de twee groepen. Ook laat dit onderzoek zien dat de categorieën klasse en ras hier elkaar overlappen.

Waar het echter aan ontbreekt in de literatuur is onderzoek naar de onmaatschappelijkheid die bestond onder deze groep Indische Nederlanders en de bestrijding hiervan. Deze twee onderwerpen worden over het algemeen nauwelijks met elkaar in verband gebracht en benoemd in de literatuur. In mijn onderzoek wil ik de theoretische concepten van ras en klasse toepassen op de heropvoeding van Indische Nederlanders, deze vergelijking komt namelijk niet aan bod. Mijn onderzoek bouwt voort op dat van Kersbergen, waarbij ik ga onderzoeken welke rol ras en klasse spelen in deze heropvoeding van Indische probleemgezinnen. Door hiernaar te kijken hoop ik een antwoord te vinden op de vraag wat heeft geleid tot de plotselinge oprichting en sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen in de periode 1952 tot 1960. Het beantwoorden van deze vraag leidt tot meer inzicht in de factoren die van invloed waren op de beleidskeuzes van de overheid en wat voor uitwerking dit had op het beleid en de integratie ten aanzien van Indische probleemgezinnen.

Materiaal en methode

Archief
Het Utrechts Archief
Het Nationaal Archief
Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden

Voor mijn onderzoek maak ik gebruik van meerdere bronnen uit de volgende archieven: Het Utrechts Archief, Het Nationaal Archief en de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden. Het Utrechts Archief bezit een uitgebreide collectie aan archiefmateriaal van het Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier initiatief voor de sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (C.C.K.P.) waarvan ik gebruik maak. Dit archiefmateriaal bevat stukken over de adviescommissie voor gerepatrieerde gezinnen met

⁷¹ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*.

aanpassingsmoeilijkheden en moeilijk plaatsbare gezinnen.⁷² Deze bron bevat informatie over het beleidsadvies dat de adviescommissie gaf aan de overheid over Indische probleemgezinnen vanaf 1958. Het verslag van bijzonder maatschappelijk werker Koenekoop biedt belangrijke informatie over de aanpak van Indische probleemgezinnen. Daarnaast bevat dit archiefmateriaal ook informatie over de gezinsoorden in Voorthuizen en Medemblik voor Indische probleemgezinnen.⁷³ Dit materiaal bestrijkt de periode van oprichting en beëindiging van de gezinsoorden en biedt daarmee informatie over de opkomst en beëindiging van dit beleid. Als laatst bevat dit archiefmateriaal ook informatie over de vergaderingen van de Commissie Bijzondere Zorg betreffende niet of moeilijk plaatsbare gezinnen.⁷⁴ Deze notulen bevatten informatie over de plaatsing van Indische probleemgezinnen in de gezinsoorden en de afwegingen daartoe.⁷⁵ De selectierapporten voor plaatsing van de ‘‘Candidaatgezinnen’’ in de gezinsoorden heb ik geanalyseerd en bieden informatie over de keuzes tot plaatsing.⁷⁶ Bovendien maak ik ook gebruik van bronnen uit het Nationaal Archief in Den Haag. Allereerst analyseer ik van dit archief het materiaal van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië.⁷⁷ Dit archiefmateriaal bevat een onderzoek naar onmaatschappelijkheid op Java onder potentiële gerepatrieerden uit het gesteundenbestand.⁷⁸ Het onderzoek bevat informatie over de onmaatschappelijke gezinnen die zich bevonden onder de gerepatrieerden die naar Nederland wilden, en verschaft informatie over waarom de overheid hen als onmaatschappelijk zag.⁷⁹ Daarnaast gebruik ik materiaal over de oprichting en doelstelling van het Ministerie van Maatschappelijk Werk.⁸⁰ In dit archief maak ik gebruik van het Werner-rapport.⁸¹ Dit rapport bevat aanbevelingen van de onderzoekscommissie

⁷² HUA, CCKP, inv. nr. 301, Stukken betreffende de ‘‘studie-en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’’ 1958 – 1960.

⁷³ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960., HUA, CCKP, inv. nr. 261, Algemene correspondentie betreffende het ontstaan en functioneren van woonoord Medemblik, 1958.

⁷⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Notulen van de vergaderingen van de Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, alsmede van de adviescommissie inzake bijzondere zorg voor gerepatrieerden, betreffende niet of moeilijk plaatsbare gezinnen, 1952 – 1956.

⁷⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Notulen van de vergaderingen van de Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden.

⁷⁶ HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten door de maatschappelijk werkster of werker over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959.

⁷⁷ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië, 1954-1958, inv. nr. 73, Stukken betreffende probleemgezinnen, met overzichtlijsten van aantallen gezinnen, 1956 februari 8 – juli 30.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 58, Stukken betreffende werkzaamheden van het ministerie.

⁸¹ NL-HaNa, Inventaris van het archief van de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 128, Rapport van de ‘‘Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië, betreffende een onderzoek naar de sociale zorg voor minvermogende Nederlanders in Indonesië. Stencilafdruk.

Werner aan de Nederlandse regering over de komst van Indische Nederlanders naar Nederland.⁸² Ook heb ik bronnen gebruikt over de oprichting van het C.C.K.P., deze bronnen vertellen informatie over de oprichting en doelstelling van dit comité.⁸³ Daarnaast bestudeer ik archiefstukken die informatie bevatten over de maatregelen die genomen werden ter bevordering van de assimilatie van de Indische Nederlanders, als ook van de aanpassing die werd verlangd van Indische Nederlanders.⁸⁴ Deze stukken zullen antwoord geven op de houding die de Nederlandse overheid aannam en wat er volgens hen nodig was ten aanzien van de integratie van deze nieuwkomers. Daarnaast maak ik gebruik van rapport Wittermanns – Pino dat de aanpassing van gezinnen met een gedeeltelijke oosterse oriëntatie onderzoekt.⁸⁵ Dit onderzoek adviseert de overheid in haar te voeren beleid ten aanzien van deze groep. Daarnaast maak ik gebruik van de Bijzondere Collecties van de Universiteit Leiden. In dit archief bevindt zich het archief van de Stichting C.C.K.P.. Deze bron verschaft inzicht in het onderscheid dat werd gemaakt tussen de verschillende gerepatrieerden die naar Nederland kwamen en waarom Indische Nederlanders aanpassing vereisten om in de Nederlandse maatschappij te passen.⁸⁶ Als laatst maak ik gebruik van vijf krantenartikelen die situaties en sentimenten vanuit de overheid en bevolking verduidelijken. Eventuele tekortkomingen in mijn bronnen zijn dat bepaalde uitvoeringsdossiers vernietigd zijn, het beleidsarchief van de C.C.K.P. is namelijk geschoond.⁸⁷ Dit tekort kan het lastig maken het gevoerde overheidsbeleid volledig te reconstrueren. Door middel van aanvullend bronmateriaal van de krantenartikelen wil ik deze beperking opvangen. Daarnaast laten de bestudeerde bronnen uitsluitend het perspectief van de overheid naar voren komen op dit onderwerp. Door de keuze voor deze bronnen wordt de onderzoeksvraag uitsluitend beantwoord vanuit het perspectief van de Nederlandse overheid. De bewoordingen zullen hierdoor vaak een

⁸² NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, inv. nr. 128, Rapport van de ‘‘Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië.

⁸³ NL-HaNa, Inventaris van het archief van de Coördinatie-Commissie voor Gerepatrieerden, 1950 – 1952, inv. nr. 11, Notulen en stukken van de vergaderingen van het Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier initiatief voor Sociale Zorg ten behoeve van Gerepatrieerden.

⁸⁴ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1074, Stukken betreffende onderzoek naar en maatregelen ter bevordering van de assimilatie van Indische Nederlanders.

⁸⁵ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 1098, Rapport van een onderzoek naar gerepatrieerden: ‘De aanpassing van gezinnen met een gedeeltelijke oosterse oriëntatie’, met bijlagen.

⁸⁶ Bijzondere Collecties Leiden (hierna afgekort als: BCL), Archief van de Stichting Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier Initiatief (CCKP) (KITLV), inv. nr. H1643-16, nota van de CCKP betreffende de repatriëring; BCL, CCKP, inv.nr. H1643-16, nota van de CCKP betreffende de repatriëring.

⁸⁷ HUA,

https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven?mivast=39&mizig=210&miadt=39&miview=inv2&milang=nl&misort=last_mod%7C%7Casc&mizk_alle=1405&micode=1405#inv3tl (geraadpleegd 14 september 2024).

eenzijdig, gekleurd en bovenal stereotyperend en discriminerend zijn. Waar nodig zal ik duiding geven aan dit gebruikte jargon.

De terminologie in mijn onderzoek is overeenkomstig met de verwoording in de gebruikte primaire bronnen. Daarin wordt voornamelijk de benaming van Indische Nederlanders gebruikt. Voor de zuiverheid van mijn onderzoek zal ik vasthouden aan deze terminologie. Zoals eerder vermeld bestaan er voor de groep van gemengde komaf dus twee benamingen. De categorie ‘Indo-Europeaan’ vormde een raciaal en sociaal begrip om personen aan te duiden die van gemengde komaf waren, zogenaamde ‘halfbloed’ Europeanen.⁸⁸ Binnen deze groep Indo-Europeanen bevond zich ook de groep Indische Nederlanders. De naam Indische Nederlanders moest laten zien dat zij al deel uitmaakten van de verbeelde Nederlandse natie, vanwege hun ‘speciale’ band met Nederland en de Nederlandse invloedsfeer waarin zij zich bevonden en hierdoor dichter tot Nederland behoorden dan de Indo-Europeanen.⁸⁹ Al naar gelang van de situatie kon deze fluïde groep van gemengde komaf zich vormen naar de categorie die voor hen beter uitkwam. In de kolonie konden zij namelijk doorgaan voor zowel inheems als Nederlands.⁹⁰ In de laat-koloniale maatschappij van Nederlands-Indië bepaalden de opleiding, het salaris en de arbeidspositie steeds meer de status van de personen van gemengde komaf dan hun gemengde etnische afkomst.⁹¹ Zo bestond er ook nog de categorie ‘maatschappelijke Nederlanders’, waaronder de personen vielen die in de Nederlandse levenssfeer hadden verkeerd in Nederlands-Indië, maar niet het Nederlandse burgerschap bezaten.⁹² Ook deze groep kwam na de onafhankelijkheid naar Nederland. In het meeste archiefmateriaal wordt verwezen naar Indische Nederlanders, maar zij noemden zich dus soms ook Indo-Europeanen. In mijn onderzoek gebruik ik voor beide groepen de benaming Indische Nederlanders. Ik ben mij bewust van de nuances tussen deze groepen, maar voor de uniformiteit houd ik mij aan de term Indische Nederlanders.

Bij het analyseren van de bronnen richt ik mij allereerst op de verschillende benamingen die de overheid gaf aan Indische probleemgezinnen. De benamingen die de overheidsbronnen gebruikten voor Indische probleemgezinnen variëren van ‘onmaatschappelijke gezinnen’, ‘asociale gezinnen’, ‘oosterse gezinnen’, ‘moeilijk plaatsbare

⁸⁸ Meijer, *In Indië geworteld*, 10.

⁸⁹ Laarman, *Oude onbekenden*, 25 & 32.

⁹⁰ Rosen Jacobson, ‘Forever an Isolated Caste?’, 179.

⁹¹ B. van Agt, *Het Verborgene Verhaal. Indische Nederlanders in oorlogstijd 1942 – 1949* (Den Haag 2007) 11.

⁹² Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 235.

gezinnen', 'gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden' tot 'oosters georiënteerde gezinnen'. Alle benamingen refereren naar de Indische probleemgezinnen in mijn gestelde onderzoeksvraag. Daarnaast analyseer ik mijn bronnen op basis van de tijdsperiodisering van 1952 tot en met 1960. De bronnen in deze periodisering bevatten informatie over de oprichting en ook over de sluiting van gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen. Bij het bronmateriaal uit het Nationaal Archief over het onderzoek op Java naar onmaatschappelijke gezinnen heb ik mij gericht op de kenmerken die de maatschappelijk werkers toekenden aan deze probleemgezinnen.⁹³ Deze kenmerken laten zien wat de overheid destijds als onmaatschappelijk beschouwde. Bij het onderzoek van mevrouw Wittermanns – Pino heb ik gelet op de aangedragen redenen voor zelfstandige huisvesting voor Indische probleemgezinnen.⁹⁴ Ik heb bij het onderzoeken van de selectierapporten uit inventarisnummer 256 van Het Utrechts Archief gelet op de kenmerken die de maatschappelijk werkers aan deze Indische probleemgezinnen toeschreven.⁹⁵ Uit deze analyse kwamen verschillende benamingen naar voren die hun onmaatschappelijkheid belichtte, zoals "Oosters ingesteld", "leeft volledig op Indonesisch niveau", "koken regelmatig rijst" en "woonden aan de rand van de kampong".⁹⁶ In de inventarisnummers 301 en 315 heb ik gezocht naar de aangedragen redenen voor de oprichting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen.⁹⁷ In inventarisnummer 301 bevindt zich ook het verslag van Koenekoop, waarbij ik heb gelet op de aangedragen redenen die Koenekoop gaf voor zelfstandige huisvesting van Indische probleemgezinnen. In inventarisnummer 249 heb ik gezocht naar meer specifieke vermeldingen rondom de oprichting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen.⁹⁸ In respectievelijk dezelfde bronnen heb ik gezocht naar de mogelijke factoren die de sluiting van deze gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen

⁹³ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 73, Stukken betreffende probleemgezinnen, met overzichtslijsten van aantallen gezinnen, 1956 februari 8 – juli 30, Verslag betreffende een onderzoek naar "probleemgezinnen" in de grote steden op Java, voorzien van enige critische aantekeningen.

⁹⁴ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 1098, Rapport van een onderzoek naar gerepatrieerden: 'De aanpassing van gezinnen met een gedeeltelijke oosterse oriëntatie', met bijlagen. Voortgezet onderzoek gerepatrieerden. Rapport door Mevrouw Dra. E. Wittermanns – Pino van een onderzoek, door haar verricht voor het Ministerie van Maatschappelijk Werk, oktober 1959.

⁹⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 301, Stukken betreffende de "studie-en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden" 1958 – 1960., HUA, CCKP, inv. nr. 315, Notulen van de vergaderingen van de Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, alsmede van de adviescommissie inzake bijzondere zorg voor gerepatrieerden, betreffende niet of moeilijk plaatsbare gezinnen, 1952 – 1956.

⁹⁸ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960.

verklaren. In mijn onderzoek richt ik mij voornamelijk op heropvoedingscentrum ‘het Witte Dorp’, gezien dit gezinsoord het langst in gebruik was en ik hiervan de meeste bronnen ter beschikking had.

1. Sociaal – culturele situatie

Zoals gezegd heerste er na de Tweede Wereldoorlog bezorgdheid over de sociale ontredde en verwildering van de Nederlandse samenleving.⁹⁹ Er bestond een consensus dat Nederland de strijd aan moest gaan met het onmaatschappelijke gedrag dat voortkwam uit het morele verlies als gevolg van de Tweede Wereldoorlog.¹⁰⁰ Om normen en waarden weer onderdeel te maken van de samenleving was onmaatschappelijkheidsbestrijding essentieel. Gelijktijdig met de uitvoering van de onmaatschappelijkheidsbestrijding arriveerden ook de eerste gerepatrieerden in Nederland. Dit hoofdstuk gaat in op de achtergrond van zowel de onmaatschappelijkheidsbestrijding als de komst van gerepatrieerden naar Nederland na de Tweede Wereldoorlog.

1.1 De onmaatschappelijkheidsbestrijding

De Nederlandse onmaatschappelijkheidsbestrijding vond zijn oorsprong in de Maatschappij van Weldadigheid van Johannes van den Bosch. Na zijn militaire carrière zette Van den Bosch zich in voor zijn visie op het burgerlijkbeschavingsoffensief.¹⁰¹ Door het bieden van huisvesting, arbeid, onderwijs en gezondheidszorg wilde Van den Bosch armoede in Nederland bestrijden.¹⁰² In zijn Koloniën van Weldadigheid bevonden zich de vrije koloniën Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaord, waar kolonisten na een selectieprocedure door de herkomstgemeente ‘vrijwillig’ naar toe werden gezonden.¹⁰³ Door middel van arbeid werd gepoogd de kolonisten te verheffen tot een hoger niveau van beschaving, om vervolgens terug te kunnen keren in de maatschappij.¹⁰⁴ Dit plan mislukte echter, de kosten waren te hoog en uiteindelijk dienden de Koloniën als strafoord voor veroordeelde burgers.¹⁰⁵ In de nieuw

⁹⁹ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 29.

¹⁰⁰ Van Wel, F., ‘A Century of Families under Supervision in the Netherlands’, *The British journal of social work* Vol.22 (1992) 147 – 166, aldaar 147.

¹⁰¹ Sens, A., *De koloniemann: Johannes van den Bosch (1780-1844), volksverheffer in naam vande koning* (2019) 27.

¹⁰² Sens, ‘Het geesteskind van Johannes van den Bosch’, 32.

¹⁰³ Van Wel, ‘A Century of Families under Supervision in the Netherlands’, 147.

¹⁰⁴ Drents Archief, Assen, Maatschappij van Weldadigheid 1818 – 1970, invr.nr. 0186, Reglement voor de Maatschappij van Weldadigheid.

¹⁰⁵ A. Scholten en S. van Os, ‘Gij moet heidegrond ontginnen’ De Maatschappij van Weldadigheid en de cultivering van de bodem in de negentiende-eeuwse pers’, *De Moderne Tijd* Vol.5 (2021) 251 – 267, aldaar 257.

opgerichte onvrije koloniën Ommerschans en Veenhuizen, plaatsen herkomstgemeenten uiteindelijk gedwongen hun landlopers en armen.¹⁰⁶ Als gevolg van de sociale kwestie en industrialisatie halverwege de negentiende eeuw kwam de Nederlandse regering onder druk te staan om iets te doen aan de grote maatschappelijke risico's en sociale problemen die deze veranderingen met zich meebrachten, zoals het lot van de arbeiders, besmettelijke ziekten en armoede.¹⁰⁷ De overheid diende een actievere houding aan te nemen in de bescherming van haar onderdanen.¹⁰⁸ De invoering van de woningwet in 1901 vormde de eerste stap in deze richting.¹⁰⁹ De woningwet maakte het makkelijker voor gemeenten om verkrotte woningen te slopen en hierdoor gezinnen te behoeden voor onmenselijke woonomstandigheden. Dit leidde echter wel tot het ontstaan van dakloze gezinnen die niet in aanmerking kwamen voor een nieuwe woning, vanwege hun onvermogen om het huis te onderhouden. Dit leidde tot een probleem waarin de overheid de voormalige krotbewoners bestempelde als 'ontoelaatbaar'.¹¹⁰ De overheid dichtte deze 'ontoelaatbaren' bepaalde kenmerken toe. Zo verwaarloosden deze gezinnen allereerst de woning, waren zij niet in staat de huur te betalen en veroorzaakten de gezinnen een ondragelijke last voor de burens.¹¹¹ Zij vormden een maatschappelijke last voor de samenleving en werden hierna beschouwd als 'onmaatschappelijken' en 'asocialen'. In dit hoofdstuk houd ik vast aan de term 'onmaatschappelijken' gezien deze term het meest voorkomt in mijn gebruikte literatuur en bronnen. De naoorlogse onmaatschappelijkheidsbestrijding was op deze onmaatschappelijke gezinnen gericht en moest hen naar een hoger niveau van beschaving brengen om uiteindelijk weer onderdeel te worden van de maatschappij. De jaren 1950 markeren het hoogtepunt van het maakbaarheidsideaal in de Nederlandse samenleving, die duidelijk tot uiting kwam in de heropvoeding van deze 'onmaatschappelijke' gezinnen in woonscholen.¹¹² Door de tijd heen veranderde dus de benaming voor deze onmaatschappelijke personen. Alle verschillende termen voor 'onmaatschappelijken' hebben ook bijgedragen aan de stigmatisering van deze groep.

¹⁰⁶ Pot, *Arm Leiden*, 239.

¹⁰⁷ L. Lucassen, 'Staatsvorming, democratisering en sociale zorg: sociaal-politieke ontwikkelingen' in: Karel Davids en Marjolein 't Hart eds., *De wereld en Nederland. Een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam 2011) 231 – 276, aldaar 269.

¹⁰⁸ De Haan en Duyvendak, 'De liberale herkomst van de maakbare samenleving', 21.

¹⁰⁹ Dercksen en Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland*, 23.

¹¹⁰ F. van Wel, *Gezinnen onder toezicht, De stichting volkswoningen te Utrecht 1924-1975* (Nijmegen 1988) 32.

¹¹¹ UBL, Meyers, S., De Bruin, J., Flipse, J., Hubregtse, P., Querido A. en Rawie, J., *Rapport betreffende een Enquête in zake het Onmaatschappelijke Gezin, Nederlandsche Vereeniging voor Geestelijke Volksgezondheid* (Amsterdam 1938) 2.

¹¹² Verloo, 'Rethinking maakbaarheid', 10.

De overheid hanteerde meerdere definities die duiden op onmaatschappelijkheid. Volgens de overheid was een gezin onmaatschappelijk indien het maatschappelijk verval vertoonde, wat zich uitte in de afhankelijkheid van ontoelaatbare inkomstenbronnen, het onvoldoende benutten van het eigen vermogen voor levensonderhoud of door herhaalde strafbare handelingen van gezinsleden.¹¹³ Hierdoor steunde het gezin op materiële hulp van de overheid of andere instellingen, wat leidde tot verwaarlozing van de maatschappelijke plichten.¹¹⁴ Ook stelde de overheid praktische criteria op om onmaatschappelijkheid te herkennen, zoals verwaarlozing van de kinderen, een parasitaire levenshouding en slechte intra-familiaire verhoudingen.¹¹⁵ Aan deze criteria voegde de overheid toe dat ‘onmaatschappelijke’ gezinnen vaak werden gekenmerkt door onberekenbaarheid, gebrek aan arbeidsritme en verantwoordelijkheid en een onderontwikkelde culturele, religieuze en geestelijke interesse bezaten.¹¹⁶

Een uitwerking van de aanpak van onmaatschappelijkheidsbestrijding na de Tweede Wereldoorlog vormden de gezinsoorden. Tijdens de oorlog waren er al gezinnen geïsoleerd ondergebracht in gezinsoorden in Drenthe en Overijssel. Deze gezinnen waren hier naartoe verplaatst als oorlogsevacués.¹¹⁷ De overheid had deze gezinnen naar gezinsoorden overgebracht uit angst dat zij, met hun onmaatschappelijke levenswijze, anderen families mogelijk zouden kunnen besmetten.¹¹⁸ Veel gemeenten wilden deze oorlogsevacués niet terugnemen.¹¹⁹ Dit resulteerde in het achterblijven van onmaatschappelijke gezinnen in deze gezinsoorden. Vanuit de overheid werd er gepoogd deze achtergebleven gezinnen een nettere levenswijze bij te brengen. In de gezinsoorden werkten gezinsverzorgers, maatschappelijk werksters, jeugdwerkers en arbeidsconsulten aan de heropvoeding van de gezinnen.¹²⁰ De methode van afgelegen gezinsoorden uit de Tweede Wereldoorlog zou als oplossing gaan dienen voor de bestrijding van onmaatschappelijkheid onder nieuwe gezinnen in Nederland.

¹¹³ UBL, *Het heropvoedingswerk in gezinsoorden en internaten ten behoeve van probleemgezinnen*, 17.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Ibidem, 16. Andere criteria waren: het ontbreken van orde en regelmaat in het huishouden, vervuiling, verwaarlozing van het meubilair enz., veelvuldig voorkomen van gedragingen in het ‘randgebied’ van de criminaliteit, teren op maatschappelijk ontoelaatbare bronnen van inkomsten, slechte wijzen van bewonen, ontbreken van een behoorlijke budgettering, drankmisbruik.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Kamphuis en Gleisner, ‘Social work in Postwar Holland’, 252.

¹¹⁸ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 56, Stukken betreffende de organisatie, reorganisatie en personeelsbezetting van het ministerie en zijn onderdelen.

¹¹⁹ Kamphuis en Gleisner, ‘Social work in Postwar Holland’, 252.

¹²⁰ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 33.

1.2 Gerepatrieerden uit Nederlands-Indië

Gelijktijdig met de bestrijding van onmaatschappelijkheid in Nederland veranderde ook de samenstelling van de Nederlandse samenleving in de naoorlogse periode. Met de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië werden de bewoners van gemengde komaf in 1949 voor een nationaliteitskeuze gesteld.¹²¹ Indische Nederlanders moesten opteren tussen de Nederlandse nationaliteit of Indonesische (Warga Negara).

De keuze voor het opteren van een nationaliteit lag ingewikkeld voor personen van gemengde komaf. Als gevolg van de koloniale overheersing en de migratie vanuit Nederland naar Indië die daarmee gepaard ging, bestond de samenstelling van de bevolking in Nederlands-Indië uit verschillende groepen. Allereerst waren er de Europeanen, dit waren witte kolonisten die hun wortels hadden in Nederland, de zogenaamde *totoks*.¹²² Deze groep bestond uit “afstammelingen van zuiver Nederlandse ouders” en waren naar Indië vertrokken met het idee van “een verblijf van slechts tijdelijke aard”.¹²³ Vreemde Oosterlingen vormden de tweede categorie binnen de voormalige samenleving van Nederlands-Indië.¹²⁴ Deze groep verwees voornamelijk naar Aziaten en hun nazaten, zoals Brits-Indiërs, Arabieren en Chinezen die oorspronkelijk uit gebieden van buiten Nederlands-Indië kwamen.¹²⁵ Daarnaast maakte de inheemse bevolking het grootste deel uit van de samenleving in Nederlands-Indië.¹²⁶ Volgens de Nederlandse overheid vormden de “rasechte Indonesiërs” de “derde laag”.¹²⁷ Inheemsen waren Nederlanders volgens de wet op het Nederlanderschap, echter vielen zij onder de begripsbepaling “Nederlands onderdaan”.¹²⁸ De bovengenoemde hiërarchische orde vormde als ‘rascriterium’ het fundament onder de Nederlandse koloniale macht.¹²⁹ Vaak kwam het voor dat een Europeaan een relatie aanging met iemand uit de inheemse bevolking en daaruit kinderen voortkwamen. De Nederlandse wetgeving bepaalde dat er twee bevolkingsgroepen in Nederlands-Indië een juridische status hadden, namelijk de Europese en inheemse groep.¹³⁰ Tot welke juridische groep een persoon behoorde werd

¹²¹ E. Heijs, ‘De Nederlandse nationaliteit van Indische Nederlanders: Een historische terugblik’ in: W. Willems en L. Lucassen eds., *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946 – 1964)* (’s-Gravenhage 1994) 58 – 66, aldaar 65.

¹²² Oostindie en Schoorl, ‘Postkoloniale migratie’, 253.

¹²³ BCL, CCKP, inv. nummer: H1643-16, nota van de CCKP betreffende de repatriëring.

¹²⁴ Rosen Jacobson, ‘*The Eurasian question*’, 66.

¹²⁵ Meijer, *In Indië geworteld*, 15 – 16.

¹²⁶ BCL, CCKP, inv. nummer: H1643-16, nota van de CCKP betreffende de repatriëring.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Meijer, *In Indië geworteld*, 15 – 16.

¹³⁰ Molemans, *Opgevangen in andijvelucht*, 18.

bepaald door de erkenning van de vader.¹³¹ Wanneer een Europeaan zijn kind erkende, werd hij ingedeeld in de Europese categorie. Deed een vader dit niet dan werd het kind gerekend tot de inheemse categorie.

Na de onafhankelijkheid van Indonesië vertrok een grote groep met het Nederlandse staatsburgerschap uit Indonesië naar Nederland. De toegenomen spanningen en afkeer tegen de voormalig koloniale overheersers zaaiden angst onder de Nederlandse gemeenschap in Indonesië. In de eerste acht maanden van 1950 vertrokken hierdoor ruim 30.000 personen met het Nederlandse staatsburgerschap naar Nederland.¹³² Onder hen bevonden zich ook veel Indische Nederlanders.¹³³ Voor personen van inheemse afkomst bestond deze mogelijkheid niet. Inheemsen verloren als gevolg van de onafhankelijkheid hun Nederlands onderdaanschap en verkregen automatisch de Indonesische nationaliteit.¹³⁴ De Nederlandse overheid zag inheemsen als de kern van het nieuwe onafhankelijke Indonesië en daarom was er geen mogelijkheid om het Nederlands onderdaanschap te behouden.¹³⁵

Voor de Indische Nederlanders was het moeilijk om aanspraak te maken op het Nederlanderschap om vervolgens Indonesië te kunnen verlaten. De gestelde eisen vanuit de Nederlandse overheid voor het verkrijgen van het Nederlanderschap waren streng. Indische Nederlanders verkregen alleen de Nederlandse nationaliteit wanneer zij konden aantonen dat één van hun voorvaders Nederlands was of gelijkgesteld was aan Europeanen voor 1 juli 1893.¹³⁶ Wanneer Indische Nederlanders dit niet konden aantonen konden ze geen aanspraak maken op de Nederlandse nationaliteit. Het bleek echter voor Indische Nederlanders lastig om aan te tonen dat zij Nederlandse voorouders hadden.¹³⁷ Veel van de vooroorlogse administratie was namelijk verloren gegaan tijdens en na de Japanse bezetting en Nederland stelde strengere eisen om te bepalen wie Nederlander was, om hiermee de aanvragen te verminderen.¹³⁸ De vele aanvragen kwamen doordat veel Indische Nederlanders zich identificeerden met de vaderlandse cultuur, taal en geschiedenis van Nederland als gevolg van het Nederlandstalige onderwijs en overheidssysteem in Indië.¹³⁹ Onder deze groep bevonden zich ook de maatschappelijke Nederlanders, personen die in de Nederlandse levenssfeer

¹³¹ Heijs, 'De Nederlandse nationaliteit van Indische Nederlanders: Een historische terugblik', 65.

¹³² Meijer, *In Indië geworteld*, 303.

¹³³ Rosen Jacobson, 'The Eurasian question', 137.

¹³⁴ Heijs, 'De Nederlandse nationaliteit van Indische Nederlanders: Een historische terugblik', 65.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ Rosen Jacobson, 'The Eurasian question', 137.

¹³⁷ Ibidem, 139.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Bosma, Raben en Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*, 48.

hadden verkeerd in Nederlands-Indië, maar niet het Nederlandse burgerschap bezaten.¹⁴⁰ De Nederlandse overheid oefende echter veel invloed uit op de Indische Nederlanders om voor de Indonesische nationaliteit te kiezen en de Nederlandse te verwerpen.¹⁴¹ De Nederlandse Hoge Commissaris Lamping verklaarde in een radiotoespraak dat de Indische Nederlander ‘‘zich door traditie en banden des bloeds aan dit land verbonden voelt’’ waardoor Lamping het vanzelfsprekend achtte ‘‘dat men de historische ontwikkeling ten volle accepteert en [...] de verwisseling van nationaliteit niets anders [ziet] dan de logische consequentie van de nieuwe rechtsorde’’.¹⁴² De toespraak hielp echter weinig. Onder de toenemende groei van aanvragen voor het Nederlanderschap door Indische Nederlanders en onder druk van de publieke opinie in Nederland versoepelde de Nederlandse overheid de richtlijnen voor het verkrijgen van het Nederlanderschap in 1954.¹⁴³

Naast het aanvragen van de Nederlandse nationaliteit bestond er ook de mogelijkheid tot opteren van de Indonesische nationaliteit voor Indische Nederlanders (Warga Negara). De overeenkomst rondom de soevereiniteitsoverdracht tussen Nederland en Indonesië in 1949 bepaalden dat Europeanen die langer dan zes maanden in Indië verbleven het recht hadden op het verkrijgen van het Indonesische staatsburgerschap tot december 1951.¹⁴⁴ Omdat Indische Nederlanders geboren en getogen waren in Nederlands-Indië veronderstelde de Nederlandse overheid dat zij tot de Indonesische natie behoorden.¹⁴⁵ De aanname was dat degenen die in Nederlands-Indië geboren en getogen waren tijdig zouden inzien dat hun toekomst in de nieuw opgerichte Republiek Indonesië lag, en werden door de Nederlandse overheid verondersteld in Indonesië te blijven na de Indonesische onafhankelijkheid.¹⁴⁶ Volgens de Nederlandse overheid zou deze bevolkingsgroep lastig hun plek vinden in de Nederlandse samenleving en kon daarom ook beter in Indonesië hun leven voortzetten. Bovendien speelden voor de overheid ook financiële redenen een rol, zoals kosten van huisvesting en overtocht naar Nederland.¹⁴⁷ Vanuit dit perspectief voerde Nederland een

¹⁴⁰ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 235.

¹⁴¹ Ibidem, 232.

¹⁴² T. van der Geugten en L. van der Linden, *Indisch in Nederland. Beeld en zelfbeeld van Indische Nederlanders* ('s-Hertogenbosch 1996) 11.

¹⁴³ Rosen Jacobson, 'The Eurasian question', 139.

¹⁴⁴ NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv.nr. 73, Ingekomen brief van de Ondernemersbond voor Indonesië en haar leden.

¹⁴⁵ Meijer, *In Indië geworteld*, 313.

¹⁴⁶ W. Willems en L. Lucassen, 'Indische Nederlanders in een migratie-perspectief' in: W. Willems en L. Lucassen eds., *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946 – 1964)* ('s-Gravenhage 1994) 3 – 11, aldaar 7; Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 16.

¹⁴⁷ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 16.

ontmoedigingsbeleid voor Indische Nederlanders om naar Nederland te komen.¹⁴⁸ De Nederlandse overheid verwachtte dat van de ongeveer 170.000 Indische Nederlanders in Indonesië uiteindelijk driekwart voor het warga negaraschap zou kiezen.¹⁴⁹ Uiteindelijk verkoos maar zeventien à twintig procent van de groep Indische Nederlanders de Indonesische nationaliteit.¹⁵⁰

De groep Indische Nederlanders die voor het *Warga Negara* koos kreeg het echter in de loop van de jaren 1950 lastiger in Indonesië en wilden alsnog vertrekken naar Nederland. Volgens de Minister van Maatschappelijk Werk Van Thiel was er echter geen aanpassing in het beleid nodig om het vertrek van Indische Nederlanders te bevorderen.¹⁵¹ Volgens de minister hadden namelijk velen honderden personen geen gebruik gemaakt van hun geboden ‘rijkspassage’, het financiële voorschot om de reis naar Nederland te maken.¹⁵² Dit gebeurde echter doordat deze aanspraak moeilijk te verkrijgen was voor Indische Nederlanders.¹⁵³ De sterk afgenomen geprivilegieerde positie van Indische Nederlanders na de Indonesische onafhankelijkheid verslechterde nog meer door de nieuw gevoerde politiek van Indonesische nationalisatie vanaf 1957.¹⁵⁴ Op 5 december 1957, *Zwarte Sinterklaas*, droeg de Indonesische regering alle nog aanwezige voormalige Nederlanders op om Indonesië te verlaten.¹⁵⁵ In de nieuwe politieke situatie werden de voormalig koloniale heersers gezien als ongewenste vreemdelingen.¹⁵⁶ De situatie bemoeilijkte het leven voor de Warga Negara’s dermate dat velen van hen het Nederlanderschap wilden om te vertrekken naar Nederland. Deze zogenaamde ‘spijtoptanten’ vormden een ingewikkelde kwestie voor de Nederlandse overheid. Nederland zette bewust veel druk achter opteren voor de Indonesische nationaliteit voor Indische Nederlanders. De radiospeech van Lamping benadrukte dat opteren voor de Indonesische nationaliteit het beste was voor Indische Nederlanders.¹⁵⁷ Daarnaast hadden Warga Negara’s, volgens de overheid, zelf bewust door ‘economische en ideële’ redenen hun Nederlandse burgerschap afgestaan.¹⁵⁸ Bovendien was de overheid van mening dat deze

¹⁴⁸ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 16.

¹⁴⁹ Meijer, *In Indië geworteld*, 317.

¹⁵⁰ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 233.

¹⁵¹ ‘Vertrek uit Indonesië. Rijkspassage wordt niet veel gebruikt’, *Algemeen Dagblad*, 8 maart 1956, pagina 4.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Rosen Jacobson, *The Eurasian question*, 139.

¹⁵⁴ Laarman, *Oude onbekenden*, 56; Bosma, Raben en Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*, 48.

¹⁵⁵ Laarman, *Oude onbekenden*, 69.

¹⁵⁶ Willems en Lucassen, ‘Indische Nederlanders in een migratie-perspectief’, 7.

¹⁵⁷ Laarman, *Oude onbekenden*, 67.

¹⁵⁸ NL-HaNa, Inventaris van het archief van de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 74, Stukken betreffende de problemen van Indische Nederlanders (Warga Negara’s) in verband met de nationaliteitskeuze. Het Warga-Negara probleem, Het College voor Advies en Bijstand.

groep nog meer ‘oosters’ was door hun langere verblijf in Indonesië dan de eerste Indische Nederlanders die naar Nederland kwamen.¹⁵⁹ De Nederlandse regering vond dat hun veronderstelde oosterse instelling en trage werkethos niet geschikt waren voor de Nederlandse samenleving.¹⁶⁰ Nederland zat daarom ook niet te wachten op de komst van deze spijtoptanten. De pressiegroep Nationale Actie Steunt Spijtoptanten Indonesië (NASSI) zette zich in voor deze spijtoptanten door hen ondersteuning te bieden en te lobbyen bij de Nederlandse overheid om spijtoptanten een visum te verlenen.¹⁶¹ Na een intense lobby van kranten, de NASSI en andere lobbygroepen voelde de Nederlandse overheid zich moreel verplicht de spijtoptanten naar Nederland te laten komen.¹⁶² Veel meer dan de geschatte tweeduizend Warga Negara’s per jaar, zoals verwacht door het ministerie, besloten uiteindelijk toch naar Nederland te komen.¹⁶³

Kortom, de Tweede Wereldoorlog leidde tot een verwildering van de jeugd en het verlies van moraal onder de Nederlandse bevolking. De bestrijding van onmaatschappelijkheid vond de overheid in de geïsoleerde opvang van gezinnen in gezinsoorden. Deze bestrijding moest Nederlandse onmaatschappelijke gezinnen beschaving bijbrengen en weer onderdeel maken van de Nederlandse maatschappij. Gelijktijdig met de onmaatschappelijkheidsbestrijding kwamen ook de eerste gerepatrieerden naar Nederland. Na de onafhankelijkheid van Indonesië vertrok een grote groep Indische Nederlanders naar Nederland die aanspraak maakten op hun Nederlands staatsburgerschap. Aanspraak maken op het Nederlanderschap bleek lastig en onder druk van de publieke opinie, en pressiegroepen zoals de NASSI, stelde de overheid haar strenge eisen bij. De Nederlandse overheid was van mening dat Indische Nederlanders in Indonesië thuishoorden. Zij drong dan ook sterk aan op het opteren voor het warga negaraschap. Weinig Indische Nederlanders verkozen echter de Indonesische nationaliteit. Degenen die dit wel deden werden steeds meer op de proef gesteld in het Indonesië van na 1957. Deze spijtoptanten wilden alsnog naar Nederland, maar hun oosterse karakter weerhield de Nederlandse overheid dit toe te staan. Uiteindelijk besloot de regering onder toegenomen druk de komst van spijtoptanten naar Nederland toe te staan.

¹⁵⁹ NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 74, Stukken betreffende de problemen van Indische Nederlanders (Warga Negara’s) in verband met de nationaliteitskeuze. Het Warga-Negara probleem, brief van het rayonhoofd van Maatschappelijk Werk aan de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië; Laarman, *Oude onbekenden*, 74.

¹⁶⁰ Rosen Jacobson, *‘The Eurasian question’*, 171.

¹⁶¹ Ibidem, 172.

¹⁶² Ibidem, 173.

¹⁶³ NL-HaNa, Inventaris van het archief van de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 1002, Korte samenvattingen van conclusies van besprekingen met de minister over het maatschappelijke werk ten behoeve van gerepatrieerden, met klapper.

2. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk

Na de Tweede Wereldoorlog had Nederland te maken met verschillende maatschappelijke uitdagingen, waaronder de opvang van gerepatrieerden uit voormalig Nederlands-Indië. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk was onder andere voor deze opvang verantwoordelijk.¹⁶⁴ Dit hoofdstuk behandelt wat de aanleiding was tot de oprichting van het Ministerie van Maatschappelijk Werk en hoe het ministerie de opvang van gerepatrieerden uitvoerde.

2.1 De oprichting

De verleende zorg voor armen werd van oudsher uitgevoerd door kerkelijke en particuliere instanties.¹⁶⁵ De oprichting van het Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers (CBVO) in 1945 was een eerste aanzet tot de centralisering van zorg voor armen na de Tweede Wereldoorlog.¹⁶⁶ Het CBVO was verantwoordelijk voor groepen in de Nederlandse samenleving die voor langere tijd zorg nodig hadden, zoals de oorlogsevacuëes in de gezinsoorden in Drenthe en Overijssel.¹⁶⁷ Daarnaast opende op 1 augustus 1945 in Batavia een post van het CBVO die ondersteuning bood bij de repatriëring naar Nederland.¹⁶⁸ Het CBVO werd uiteindelijk in 1948 opgeheven en vervangen door de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg, dat viel onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken.¹⁶⁹ Deze Rijksdienst was verantwoordelijk voor de opvang en huisvesting van gerepatrieerden, de materiële en maatschappelijke verzorging en de zogenaamde ‘aanpassingswerkzaamheden’ voor gerepatrieerden.¹⁷⁰ Voor het verzorgen van de aanpassingswerkzaamheden schakelde de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg het C.C.K.P. in.¹⁷¹ Het C.C.K.P. werd op 2 mei 1950 opgericht op verzoek van de Nederlandse overheid.¹⁷² De doelstelling van het C.C.K.P. was om de verschillende particuliere en kerkelijke instellingen en organisaties die zich bezighielden met gerepatrieerdenzorg te bundelen en daarmee de maatschappelijke zorg voor

¹⁶⁴ Overheid.nl, Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 1952, nr. 460, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-1952-460.pdf>.

¹⁶⁵ Dercksen en Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland*, 12.

¹⁶⁶ De Haan en Duyvendak, *In het hart van de verzorgingsstaat*, 40.

¹⁶⁷ Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, 184.

¹⁶⁸ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 237.

¹⁶⁹ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 56, Stukken betreffende de organisatie, reorganisatie en personeelsbezetting van het ministerie en zijn onderdelen.

¹⁷⁰ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 15.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1074, Stukken betreffende onderzoek naar en maatregelen ter bevordering van de assimilatie van Indische Nederlanders.

gerepatrieerden uit te voeren door geestelijke ondersteuning en hulp te bieden bij aanpassing aan de Nederlandse samenleving.¹⁷³ Voor de coördinering van het opvangbeleid en verzorging was de Coördinatie Commissie Gerepatrieerden (CCG) verantwoordelijk, die in 1950 was opgericht.¹⁷⁴ De CCG was een interdepartementale commissie die bestond uit acht verschillende ministeries die ieder betrokken was bij de repatriëring.¹⁷⁵ Naast het Ministerie van Binnenlandse Zaken waren ook andere ministeries verantwoordelijk voor het uitvoeren van maatschappelijke zorg.¹⁷⁶ De versnippering van alle maatschappelijke taken was inefficiënt, veel taken overlaptten elkaar namelijk. Er ontstond een consensus dat het maatschappelijk werk gecentraliseerd en vanuit één overheidsorganisatie gecoördineerd en ontwikkeld moest worden.¹⁷⁷

Met de oprichting van het Ministerie van Maatschappelijk Werk op 1 september 1952 brak er dan ook een nieuwe fase aan in de uitvoering van het maatschappelijke werk.¹⁷⁸ De doelstelling van het ministerie was om de opbouw van de Nederlandse samenleving in het algemeen te bevorderen en besteedde daarnaast ‘in het bijzonder aandacht aan de sociale integratie van diverse groepen in onze samenleving, die enerzijds door bijzondere gebeurtenissen, anderzijds als gevolg van een ongewone leefwijze in maatschappelijke moeilijkheden zijn komen te verkeren’.¹⁷⁹

Het nieuw opgerichte ministerie was opgedeeld in twee hoofdafdelingen, respectievelijk de hoofdafdeling Maatschappelijke Voorzieningen en de hoofdafdeling Individueel Maatschappelijk Werk en Maatschappelijk Opbouwwerk.¹⁸⁰ De hoofdafdeling voor Maatschappelijke Voorzieningen was verantwoordelijk voor de opvang van de gerepatrieerden uit Indonesië. De Afdeling Bijzondere Maatschappelijke Zorg (BMZ) was voortaan verantwoordelijk voor alle taken die betrekking hadden op de gerepatrieerden, dus ook voor de als zodanig betitelde ‘onmaatschappelijke’ Indische gezinnen.¹⁸¹ Voor de komst dienden er transportmiddelen te worden ingezet om de gerepatrieerden naar Nederland te

¹⁷³ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1074, Stukken betreffende onderzoek naar en maatregelen ter bevordering van de assimilatie van Indische Nederlanders.

¹⁷⁴ Godeschalk, *Assimilatie en heropvoeding*, 5.

¹⁷⁵ Rosen Jacobson, ‘Forever an Isolated Caste?’, 176.

¹⁷⁶ Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, nr. 460.

¹⁷⁷ De Haan en Duyvendak, *In het hart van de verzorgingsstaat*, 55 – 56.

¹⁷⁸ Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, nr. 460.

¹⁷⁹ UBL, *De eerste tien jaren van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 1952 – 1962* ('s-Gravenhage 1962) 32.

¹⁸⁰ De Haan en Duyvendak, *In het hart van de verzorgingsstaat*, 70.

¹⁸¹ Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 15.

laten overkomen.¹⁸² Maar ook het verzamelen van de juiste persoonsgegevens, het bieden van geestelijke en materiële verzorging en het verzorgen van opvang behoorden tot deze taken.¹⁸³ Grepatrieerden konden collectief of zelfstandig gehuisvest worden.¹⁸⁴ Grepatrieerden van volledig Nederlandse afkomst werden vaak zelfstandig gehuisvest. Deze *totoks* beschikten namelijk al over bestaande netwerken bij aankomst in Nederland waar ze op konden terugvallen, en waardoor het vinden van zelfstandige huisvesting gemakkelijker was.¹⁸⁵ Voor de grepatrieerde Indische Nederlanders was dit moeilijker, omdat ze vaak niet over een naaste familie of netwerk in Nederland beschikten die hen kon ondersteunen bij het vinden van een zelfstandige woning.¹⁸⁶ De groep Indische Nederlanders was dan ook aangewezen op de collectieve huisvesting in contractpensions en andere opvangcentra die tegen betaling van de overheid grepatrieerde Indische Nederlanders verzorgden.¹⁸⁷

2.2 Oosterse en Westerse Nederlanders

Het Nederlandse beleid ten aanzien van de Indische Nederlanders die vertrokken uit Indonesië was grotendeels gebaseerd op het advies van de Commissie Werner. Na besluit van de Raad van Ministers werd op 12 mei 1952 de ‘‘Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië’’ ingesteld.¹⁸⁸ De commissie richtte zich op de vraag waar de beste kansen voor het huidige en toekomstige ‘‘levensgeluk’’ van de Indische Nederlanders lagen.¹⁸⁹ Bij het beantwoorden van de vraag richtte de commissie zich op verschillende onderdelen, zoals arbeidsmogelijkheden, onderwijs en jeugdzorg.¹⁹⁰ De commissie oordeelde dat er een duidelijke scheidslijn in de maatschappelijke structuur van de groep Indische Nederlanders bestond. Enerzijds waren er de Westerse Nederlanders, die ‘‘op grond van

¹⁸² UBL, *De eerste tien jaren van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 1952 – 1962* (’s-Gravenhage 1962) 61.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 1074, Stukken betreffende onderzoek naar en maatregelen ter bevordering van de assimilatie van Indische Nederlanders.

¹⁸⁵ J. Ramakers, ‘‘Hier is een schuld te voldoen!’’ Het huisvestingsbeleid voor repatrianten, vergeleken met joodse vluchtelingen’ in: Willems en L. Lucassen eds., *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946 – 1964)* (’s-Gravenhage 1994) 108 – 120, aldaar 110.

¹⁸⁶ Bosma, Raben en Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*, 191.

¹⁸⁷ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 1074, Stukken betreffende onderzoek naar en maatregelen ter bevordering van de assimilatie van Indische Nederlanders.

¹⁸⁸ NL-HaNa, Inventaris van het archief van de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 128, Rapport van de ‘‘Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië, betreffende een onderzoek naar de sociale zorg voor minvermogende Nederlanders in Indonesië, 1.

¹⁸⁹ Ibidem, 28.

¹⁹⁰ Ibidem, 2.

opvoeding, opleiding en ontwikkeling dan wel familiebanden” Nederlands georiënteerde Indische Nederlanders waren.¹⁹¹ Westers stond hierbij synoniem voor wit, van gegoede afkomst en klasse en christelijk.¹⁹² Anderzijds waren er de Oosterse Nederlanders, ook wel “in Indonesië gewortelden”.¹⁹³ Deze Oosterse Nederlanders waren ook afkomstig uit de groep van Indische Nederlanders, maar waren door “afkomst, aard, aanleg en milieu fysiek, psychisch sociaal-economisch en cultureel op Indonesië ingesteld”.¹⁹⁴ Voor deze Oosterse Nederlanders was hun donkere huidskleur, lage klasse en Aziatische cultuur kenmerkend.¹⁹⁵ De aanbeveling van de commissie aan de Nederlandse regering was om de Westerse Nederlanders via repatriëring naar Nederland te laten komen.¹⁹⁶ De komst van Westerse Nederlanders stond niet ter discussie, op voorwaarde dat zij zelf voldoende financiële middelen bezaten om de overtocht naar Nederland te maken.¹⁹⁷ De Commissie Werner adviseerde de Nederlandse overheid om de Oosterse Nederlanders niet te laten overkomen naar Nederland. Vanwege hun gesteldheid op Indonesië waren “zij van nature Indonesische landskinderen, voor wie Indonesië het moederland blijft en is” en werd repatriëring naar Nederland uitgesloten.¹⁹⁸ Het advies van de Commissie Werner versterkte het al bestaande beeld over de Indische Nederlanders. Indische Nederlanders, en nog sterker Indo-Europeanen, werden in de jaren voor de publicatie van het rapport al door de Nederlandse overheid en samenleving gekarakteriseerd door hun lage klasse en donkere huidskleur.¹⁹⁹ Volgens Baay typeerde het onbetrouwbare, bedrieglijke, domme en onontwikkelde karakter de Europese beeldvorming over de personen van gemengde komaf.²⁰⁰ Dit vertoog ten aanzien van Indische Nederlanders uit de lagere klassen met een donkere huidskleur benadrukte hun oosterse wortels, wat resulteerde tot hun uitsluiting van repatriëring naar Nederland.²⁰¹ Op basis van de commissieadviezen voerde de Nederlandse overheid een ontmoedigingsbeleid voor de komst van Oosterse Nederlanders die aanspraak wilden maken op het Nederlanderschap. Zo

¹⁹¹ NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, inv. nr. 128, Rapport van de “Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië, 31.

¹⁹² Laarman, *Oude onbekenden*, 61.

¹⁹³ NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, inv. nr. 128, Rapport van de “Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië, 32.

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ Laarman, *Oude onbekenden*, 61.

¹⁹⁶ NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, inv. nr. 128, Rapport van de “Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië, 32.

¹⁹⁷ Laarman, *Oude onbekenden*, 61.

¹⁹⁸ NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, inv. nr. 128, Rapport van de “Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië, 32.

¹⁹⁹ Laarman, *Oude onbekenden*, 65.

²⁰⁰ R. Baay, *De njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2008) 241.

²⁰¹ Laarman, *Oude onbekenden*, 65.

verleende de Nederlandse regering allereerst geen financiële steun aan deze Oosterse Nederlanders om de overtocht naar Nederland te maken.²⁰² Daarnaast probeerde de Nederlandse overheid de sociale nood van de Indische Nederlanders in Indonesië te verzachten en hun positie op de Indonesische arbeidsmarkt te verbeteren.²⁰³ Dit probeerde de overheid door het assimilatieonderwijs te verbeteren om de integratie van Indische Nederlanders in Indonesië te bevorderen.²⁰⁴ Volgens de commissie moesten deze Oosterse Nederlanders tegen zichzelf beschermd worden. Er waren immers al “droeve en teleurstellende” ervaringen opgedaan met uit Indonesië opgezonden Indische Nederlanders, “die nimmer [...] zullen assimileren, en blijvend tot de behoeftigen, zelfs tot de a-sociale elementen te moeten worden gerekend” en konden daarom maar beter in Indonesië blijven volgens de Nederlandse overheid.²⁰⁵ Uiteindelijk vertrokken Oosterse Indische Nederlanders ook naar Nederland.²⁰⁶ Het Werner-rapport is van belang omdat het voor het eerst een onderscheid maakt tussen Indische Nederlanders, gebaseerd op hun oriëntatie ten opzichte van Nederland, hun uiterlijke kenmerken en de sociale klasse die het rapport aan deze groepen toekende. Het rapport vormt daarmee een opstap naar de categorisering van Indische Nederlanders die wilden repatriëren, maar vanwege hun ras en klasse gestigmatiseerd en anders behandeld werden door de Nederlandse overheid. Daarnaast werden deze Indische Nederlanders gekoppeld aan asociale elementen, die hun komst naar Nederland daardoor niet gewenst maakten.²⁰⁷

2.3 De contractpensions

Als gevolg van de toegenomen spanningen en de verslechterde positie van Nederlanders, en degenen die zich met hen identificeerden, in het Indonesië van de jaren 1950 versoepelde de Nederlandse overheid het verlenen van toestemming voor de repatriëring van Indische Nederlanders.²⁰⁸ Maar de gevolgen van het Werner-rapport hadden hun verdere uitwerking op het beleid ten aanzien van Indische Nederlanders. De scheiding van Indische Nederlanders op basis van hun lage klasse en donkere huidskleur maakte hen ontvankelijk voor een aparte

²⁰² Laarman, *Oude onbekenden*, 60.

²⁰³ Jones, *Tussen Onderdanen, Rijksgenoten en Nederlanders*, 160.

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, inv. nr. 128, Rapport van de “Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië”, 28.

²⁰⁶ Meijer, *In Indië geworteld*, 352.

²⁰⁷ NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, inv. nr. 128, Rapport van de “Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië”, 28.

²⁰⁸ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 230.

behandeling vanuit de Nederlandse overheid. Aan Oosterse Indische Nederlanders moesten Nederlandse normen en waarden worden bijgebracht door maatschappelijk werksters. In de contractpensions kregen de gezinnen les van een maatschappelijk werkster van het Ministerie van Maatschappelijk Werk.²⁰⁹ Deze maatschappelijk werkster bemoeide zich sterk met de privésfeer van deze gezinnen, door hen bijvoorbeeld te leren hoe zij voortaan Nederlandse maaltijden moesten bereiden en door een huishoudboekje bij te houden.²¹⁰ Zelf hadden de gezinnen ook het gevoel dat de Nederlandse overheid hen ‘persé [wilde] vernederlandsen’.²¹¹ Belangrijk in het aanleren van Nederlandse normen en waarden vormden de maandelijkse uitgaves van het boekje *Djangan Loepah*, oftewel in het bahasa Indonesia *Vergeet het niet*.²¹² Het C.C.K.P. bracht maandelijks nieuwe gestencilde edities van de *Djangan Loepah* uit en zond deze toe aan de gerepatrieerden in de contractpensions, waar maatschappelijk werkers het gebruikten tijdens voorlichtingslessen.²¹³ Deze boekjes moesten de gerepatrieerden ondersteunen in hun aanpassing aan de Nederlandse maatschappij. Verschillende tips bood *Djangan Loepah* over de huishouding, persoonlijke hygiëne en de omgang met geld, met name hoe hier zuinig mee om te gaan.²¹⁴

Naast de komst van deze Oosterse Indische Nederlanders kwamen er vanuit Indonesië ook signalen dat er andere probleemgroepen naar Nederland zouden komen.²¹⁵ In verband met de berichtgeving uit Indonesië over mogelijke probleemgezinnen uit het gesteundenbestand die het voornemen hadden om naar Nederland te vertrekken stelde het C.C.K.P. een onderzoek in op Java.²¹⁶ Dit onderzoek moest aangeven wat de omvang en betekenis van deze Indische probleemgezinnen was.²¹⁷ Uit het onderzoek bleken er 157 Indische probleemgezinnen aanwezig te zijn op Java.²¹⁸ Om de komst van deze probleemgezinnen naar Nederland tegen te gaan stuurde de Nederlandse overheid veel geld naar Indonesië. Dit geld moest ervoor zorgen dat de probleemgezinnen in Indonesië geholpen

²⁰⁹ Bosma, Raben en Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*, 194.

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ ‘Nasi en sambal op het menu van Senaat. Socialistische lof voor min. Klompé’, *Het Rotterdamsch Parool*, 12 maart 1959, pagina 7.

²¹² UBL, Federatie Huishoudelijke- en Gezinsvoorlichting in samenwerking met C.C.K.P., *Djangan Loepah. Vergeet 't niet* ('s-Gravenhage, zonder jaartal) 5.

²¹³ UBL, *Djangan Loepah*, 5.

²¹⁴ Ibidem, 1 – 4.

²¹⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Notulen van de vergaderingen van de Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, alsmede van de adviescommissie inzake bijzondere zorg voor gerepatrieerden, betreffende niet of moeilijk plaatsbare gezinnen, 1952 – 1956.

²¹⁶ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, ‘probleemgezinnen’ in de grote steden op Java, 3.

²¹⁷ Ibidem.

²¹⁸ Ibidem.

zouden worden en daardoor ook in Indonesië zouden blijven.²¹⁹ Daarnaast zette de Nederlandse overheid maatschappelijk werksters in om deze probleemgezinnen voor te lichten over de betere sociale en economische kansen die voor hen in Indonesië lagen.²²⁰ Deze aanpak bleek echter niet te werken. Uit verslagen van de maatschappelijk werksters bleek vertrek naar Nederland noodzakelijk gezien in Nederland alleen passende hulp geboden kon worden.²²¹ De aanpak van het ministerie ten aanzien van Oosterse Indische Nederlanders in contractpensions had de overheid echter al deels voorbereid op de komst van probleemgroepen, waarvoor de Nederlandse overheid al was gewaarschuwd door de maatschappelijk werksters op Java.²²² In het volgende hoofdstuk komen deze Indische probleemgezinnen uitgebreider aan bod.

Samengevat, vanuit de wens om een gecentraliseerd overheidsorgaan te hebben die verantwoordelijk was voor de uitvoering van het maatschappelijke werk werd in 1952 het Ministerie van Maatschappelijk Werk opgericht. Dit ministerie nam verschillende taken van andere ministeries op zich ten aanzien van de uitvoering van maatschappelijke zorg. Ook de verzorging van de gerepatrieerden uit Indonesië viel hieronder. De Commissie Werner maakte een onderscheid tussen Oosterse en Westerse Indische Nederlanders die zich bevonden in Indonesië. Het advies van de commissie luidde dat de Westerse Nederlanders geschikt waren voor repatriëring en Oosterse Nederlanders thuishoorden in Indonesië. Dit onderscheid maakte de commissie op basis van de factoren ras en klasse die gekoppeld werden aan deze twee groepen. Doorslaggevend in dit onderscheid was het 'oosters' zijn en het daarmee behoren tot het Indonesische volk, oftewel ras, van deze Oosterse Indische Nederlanders. Het commissieadvies resulteerde eerst in een ontmoedigingsbeleid vanuit de Nederlandse overheid ten aanzien van Oosterse Nederlanders. Na verloop van tijd werd repatriëring voor Oosterse Nederlanders toegestaan, maar werden zij wel na opvang in contractpensions en opvangcentra ondersteund in hun aanpassing aan de Nederlandse samenleving door de bemoeienissen van maatschappelijk werksters. Na meldingen uit Indonesië over de mogelijke komst van probleemgezinnen naar Nederland voerde het C.C.K.P. een onderzoek uit op Java. Het onderzoek onder probleemgezinnen uit het gesteundenbestand toonde aan dat 157 probleemgezinnen naar Nederland wilden komen. Financiële ondersteuning en voorlichting

²¹⁹ Meijer, *In Indië geworteld*, 334.

²²⁰ Laarman, *Oude onbekenden*, 63.

²²¹ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Consulaat – Generaal der Nederlanden, 6.

²²² NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië, 1954-1958, inv. nr. 73, Stukken betreffende probleemgezinnen, met overzichtslijsten van aantallen gezinnen, 1956 februari 8 – juli 30.

moesten deze probleemgezinnen in Indonesië houden. Dit bleek echter niet te werken. Ook deze Indische probleemgezinnen vertrokken uit Indonesië naar Nederland en vormden zowel een nieuw probleem als een extra zorg voor de Nederlandse overheid. Maar de komst van de Oosterse Indische Nederlanders had de Nederlandse overheid wel voorbereid op de opvang van Indische probleemgezinnen, vanwege de aparte ondersteuning bij aanpassing aan de Nederlandse samenleving.

3. Indische probleemgezinnen

In de contractpensions voor gerepatrieerde Indische Nederlanders hielp een maatschappelijk werkster Oosterse Indische Nederlanders bij hun integratie.²²³ Het bleef echter niet alleen bij deze vorm van ondersteuning. Het onderzoek op Java onder mogelijke probleemgezinnen die het voornemen hadden om naar Nederland te komen, bracht de Nederlandse overheid een nieuwe groep die zowel extra zorg nodig had als een probleem vormde vanwege hun ‘besmettelijkheid’.²²⁴ Dit hoofdstuk onderzoekt de opkomst van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen.

3.1 Berichtgeving uit Indonesië

Tot eind 1956 verbleven zogenaamde ‘‘moeilijke gezinnen’’ in opvangcentra en contractpensions waar ook normale gerepatrieerde gezinnen waren ondergebracht.²²⁵ De plaatsing van probleemgezinnen in normale contractpensions gebeurde omdat de groep van gerepatrieerde gezinnen uit Indonesië dermate groot was dat moeilijke gezinnen nauwelijks opvielen volgens het C.C.K.P..²²⁶ De Commissie Bijzondere Zorg voor Gerepatrieerden (CBZ) bood deze moeilijke gezinnen ondersteuning bij hun assimilatieproces.²²⁷ De CBZ had

²²³ Bosma, Raben en Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*, 194.

²²⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Notulen van de vergaderingen van de Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, alsmede van de adviescommissie inzake bijzondere zorg voor gerepatrieerden, betreffende niet of moeilijk plaatsbare gezinnen, 1952 – 1956, Samenvatting notulen der Vergadering Advies Commissie van het C.C.K.P. dd. 15 april 1954 te 15.00 uur, 1.

²²⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Bespreking over de mogelijkheden van een gewenste opvang van repatriërende gezinnen, die op grond van uit Indonesië gesignaleerde feiten en/of gedragingen niet zonder meer in een contract-pension temidden van andere gezinnen zijn te plaatsen; op 21 december 1955 te Utrecht, Hotel Terminus, 1.

²²⁶ HUA, CCKP, inv. nr. 301, Stukken betreffende de ‘‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’’ (van het CCKP), alsmede van de werkcommissie voor moeilijk plaatsbare gezinnen van Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 1958 – 1966, 1958 – 1960, Nota van de Commissie Voorthuizen aan de Commissie van Maatschappelijk Werk van het C.C.K.P., ‘s-Gravenhage, 12 augustus 1958, 2.

²²⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Notulen van de vergadering van de Commissie inzake Bijzondere Zorg voor gerepatrieerden op 3 oktober 1951 te ‘s-Gravenhage, 1.

als doel om ‘‘maatschappelijke verwording zoveel als mogelijk [...] te voorkomen en zo mogelijk genezen’’.²²⁸

Maatschappelijk werkers waren verantwoordelijk voor de moeilijke gezinnen in de contractpensions. Zij moesten allereerst deze ‘‘moeilijke’’ gezinnen traceren en vervolgens ondersteunen in hun assimilatieproces.²²⁹ Indien met de geboden maatschappelijke zorg op locatie geen gunstige resultaten werden behaald besloot de CBZ tot overplaatsing van het moeilijke gezin in een woonoord voor Nederlandse maatschappelijke onaangepaste gezinnen, zogenaamde MOG-oorden.²³⁰ Deze MOG-oorden waren opgericht voor Nederlandse onmaatschappelijke gezinnen die volgens de overheid ook een heropvoeding nodig hadden.²³¹ Uit de eerste bespreking van de Commissie van Maatschappelijk Werk (CMW) over de nieuwe mogelijkheden voor de opvang van deze Indische probleemgezinnen was de CBZ van mening dat er afgestapt moest worden van het incidenteel gebruik maken van deze MOG-oorden om Indische probleemgezinnen op te vangen.²³² De CBZ wilde centraal en gezamenlijk te werk gaan ten aanzien van probleemgezinnen, ook met het oog op de toekomst.²³³

Zoals hierboven vermeld wilde er vanuit Indonesië een groep Indische probleemgezinnen naar Nederland vertrekken.²³⁴ Deze probleemgezinnen moesten volgens de overheid in de gaten gehouden worden gezien hun maatschappelijke problemen die zij zouden meenemen. De adviescommissie van het C.C.K.P. vermeldde dat een ‘‘grote stroom Indische Nederlanders’’ naar Nederland wilde repatriëren en ‘‘waarvan men kan verwachten dat deze categorie qua assimilatie belangrijk moeilijker zal zijn dan de thans vertoevende repatriandi.’’²³⁵ Het C.C.K.P. stelde een onderzoek in om meer inzicht te verkrijgen in de omvang en betekenis van deze probleemgezinnen in Indonesië en zodat de Nederlandse overheid zich kon voorbereiden op hun komst. Volgens het C.C.K.P. zou het probleem van de komst van deze onmaatschappelijke Indische gezinnen immers alleen maar acuter worden na

²²⁸ Godeschalk, *Assimilatie en heropvoeding*, 62.

²²⁹ Ibidem, 63.

²³⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Nota van de A.A.C. voor het Mogwerk van de D.M.Z. betreffende bijzondere zorg voor z.g. ‘‘moeilijke’’ gezinnen onder de uit Indonesië gerepatrieerden, 1.

²³¹ Dercksen en Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland*, 107.

²³² HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Bespreking over de mogelijkheden van een gewenste opvang van repatriërende gezinnen, 2.

²³³ Ibidem.

²³⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Samenvatting notulen der Vergadering Advies Commissie van het C.K.P. dd. 15 april 1954 te 15.00 uur, 1.

²³⁵ Ibidem.

verloop van tijd.²³⁶ ‘‘Alleen al’’ in de periode van 20 december 1955 tot en met 14 januari 1956 kwamen veertien van de 157 zogenaamde probleemgezinnen aan in Nederland.²³⁷ Deze 157 betrof een momentopname van begin 1955, later kwamen er namelijk meer probleemgezinnen naar Nederland. Voor het onderzoek maakte het Maatschappelijk Werkkantoor op Java gebruik van het ‘‘gesteundenbestand’’, waarin alle personen stonden die (financiële) ondersteuning van de Nederlandse overheid ontvingen.²³⁸ Het betrof een groep van negenduizend ‘‘armlastigen Indische Nederlanders’’ die al jaren leunde op de steun van de Nederlandse overheid.²³⁹

Het bleek voor de maatschappelijk werksters in Indonesië ingewikkeld om de Nederlandse kenmerken voor probleemgezinnen ook in Indonesië te gebruiken. Deze kenmerken waren namelijk op het Westen georiënteerd en konden daardoor niet gemakkelijk worden toegepast op de levenswijze van Indische probleemgezinnen in Indonesië.²⁴⁰ Uit een onderzoek in opdracht van het Ministerie van Maatschappelijk Werk bleek dat er inderdaad ‘‘extra moeilijkheden’’ voorkwamen bij de rapportages van de maatschappelijk werksters over Indische probleemgezinnen in Indonesië.²⁴¹ De moeilijkheden in de rapportages ontstonden doordat maatschappelijk werksters gezinsgedragingen van Indische probleemgezinnen koppelden aan culturele en soms raciale achtergronden.²⁴² Volgens het onderzoek waren er meer overeenkomsten dan verschillen tussen de culturen van de Indische Nederlanders en de Nederlanders, de Indische Nederlander was namelijk opgegroeid en gevormd in het Nederlandse milieu.²⁴³ Door deze culturele overeenkomst was het mogelijk om het gedrag van de Indische probleemgezinnen te toetsen aan de westerse kenmerken van onmaatschappelijkheid. Ondanks deze culturele overeenkomsten bleven de maatschappelijk

²³⁶ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, ‘‘probleemgezinnen’’ in de grote steden op Java, 2.

²³⁷ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Consulaat – Generaal der Nederlanden, 4 – 8; NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, ‘‘probleemgezinnen’’ in de grote steden op Java, 1.

²³⁸ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Memorandum van Heer S. Noyon aan Heer W.C. van Bilderdijk, Opgave van probleemgezinnen 31 mei 1956, 1; NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Memorandum van Heer S. Noyon, 1.

²³⁹ ‘‘Stroom van repatrianten in Singapore neemt af. In Indonesië zijn weinig zogenaamde steungevallen achtergebleven’’, *Nieuwe Haarlemsche courant*, 7 februari 1958, pagina 4.

²⁴⁰ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, ‘‘probleemgezinnen’’ in de grote steden op Java, 4.

²⁴¹ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 1088, Stukken betreffende het in opdracht van ministerie analyseren door het Instituut voor Perswetenschap aan de Universiteit van Amsterdam van persartikelen over repatrianten en repatriëring uit Indonesië, 1955 – 1957. De repatriëring uit Indonesië. Een onderzoek naar de integratie van gerepatrieerden uit Indonesië in de Nederlandse samenleving. ISONEVO en Drs. J.H. Kraak, 359.

²⁴² NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1088, De repatriëring uit Indonesië, 381.

²⁴³ *Ibidem*, 373.

werksters de onmaatschappelijkheid van Indische probleemgezinnen meten aan de hand van ras. Dit resulteerde in een foutieve rapportage waardoor de Nederlandse overheid de Indische Nederlanders standaard als “minderwaardig” zag.²⁴⁴ Deze rapportage op basis van raciale vooroordelen leidde tot een “onzuivere voorstelling” van de aanpassingsmogelijkheden van de Indische Nederlanders en resulteerde in sterke aanpassingseisen vanuit de Nederlandse overheid, waarin zij vroeg om volledige culturele aanpassing.²⁴⁵ Door de koppeling van raciale achtergronden aan deze onmaatschappelijkheid verbonden maatschappelijk werksters deze gedragingen al gauw aan ras én klasse. Zo koppelden de maatschappelijk werksters de parasitaire levenshouding van de probleemgezinnen aan de “algemene levensinstelling” van de “kleine Indo hier te lande”, het zat dus volgens de maatschappelijk werksters in de aard, en daarmee de raciale afkomst, van de Indische Nederlanders om te parasiteren.²⁴⁶ Daarnaast verbonden de maatschappelijk werksters in Indonesië het afhalen van een bordje rijst bij vreemden of het lopen op blote voeten aan de oosterse levensinstelling van deze Indische personen, die volgens hen veel meer geworteld waren in het voormalig Nederlands-Indië dan Nederland.²⁴⁷ Volgens de maatschappelijk werkster op Jakarta diende het de Nederlandse overheid dan ook niet te verbazen dat er aanpassingsmoeilijkheden zouden optreden wanneer deze probleemgezinnen de overtocht naar Nederland zouden maken.²⁴⁸ Naast de koppeling van ras en klasse door de maatschappelijk werksters aan deze gedragingen vertoont het materiaal ook een sterkere nadruk op ras dan op klasse bij het toeschrijven van deze kenmerken aan onmaatschappelijkheid. Zo blijkt uit het materiaal dat de typerende westerse kenmerken voor onmaatschappelijk gedrag, namelijk het verwaarlozen van het huishouden, slecht financieel beheer, een parasitaire levenshouding en opvoedingsmoeilijkheden worden toegeschreven aan de “algemene levensinstelling van zeer velen” in Indonesië.²⁴⁹ Dit duidt op de racialisering van klasse. De nadruk op ras blijkt ook uit de lijst van het Maatschappelijk Werkkantoor in Bandung met de probleemgezinnen die de overtocht naar Nederland wilden maken.²⁵⁰ Bij 22 van de 72 gezinnen werden raciale (of culturele) kenmerken vanuit het werkkantoor genoteerd, zo noteerden de maatschappelijk werksters meerdere malen bij

²⁴⁴ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1088, De repatriëring uit Indonesië, 374.

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Memorandum Probleem-gezinnen van Mej. Oberman, Djakarta, 30 juni 1956, 2.

²⁴⁷ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Memorandum Mej. Oberman, 3.

²⁴⁸ Ibidem.

²⁴⁹ Ibidem, 2.

²⁵⁰ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Bundel van achttien vellen met gegevens over 72 probleemgezinnen in Indonesië.

probleemgezinnen dat de ‘vrouw [...] Indonesische [is] en [...] geen Nederlands [spreekt]’, of dat de Chinese kant van de familie sterke invloed had op de gedragingen van het probleemgezin.²⁵¹ De notities bij de andere 50 gezinnen bevatten niet deze expliciete raciale opmerkingen.²⁵² Wel noteerden de maatschappelijk werkers bij alle 72 gezinnen gegevens over het sociaalmaatschappelijke niveau, de huwelijksstoestand van de gezinshoofden, situatie van het huishouden en persoonlijke eigenschappen van gezinsleden.²⁵³ De sociaaleconomische situatie van de gezinnen diende als maatstaf voor de beoordeling als een probleemgezin. Verschillende gezinnen leefden namelijk op ‘eenvoudig’, ‘laag’ of ‘kampongniveau’, wat de maatschappelijk werkers toeschreven aan de ‘oosterse’ levensinstelling, oftewel ras.²⁵⁴ Ook het ongetrouwd samenleven met een inheemse concubine, de zogenaamde *Njai*, wat in de voormalig Nederlands-Indische samenleving vaak voorkwam, ontstond vanuit hun ‘oosterse’ levensinstelling en resulteerde in een classificatie van een probleemgezin door het Maatschappelijke Werkkantoor op Java.²⁵⁵ Daarnaast beschreven de maatschappelijk werkers de huishoudens vaak als ‘slonzig’, ‘wanordelijk’ of ‘verwaarloosd’ en gezinsleden als ‘debiel’, ‘slap’ en ‘dom en lui’.²⁵⁶ Deze beschrijvingen droegen allen bij aan een bestempeling als probleemgezin. Uit de ‘honderden verslagen’ van de maatschappelijk werkers over de gesteunden Indische Nederlanders bleek dat deze groep ‘als geheel’ behoorde tot de ‘onderlaag’ van de voormalig Nederlands-Indische samenleving, deze Indische Nederlanders waren door zowel geboorte en huwelijk, als door levensgewoonte aangepast aan de Indonesische maatschappij, die de Nederlandse overheid als minderwaardig beschouwde.²⁵⁷ Ras voerde dus wel degelijk de boventoon, de onmaatschappelijk gedragingen kwamen immers voort uit deze raciale afkomst van de Indonesische maatschappij. Een maatschappelijk werker merkte op dat deze probleemgezinnen afkomstig waren uit de groep van Indische Nederlanders en hoofdzakelijk waren samengesteld uit ‘elementen’ van Javaanse herkomst.²⁵⁸ Deze inheemse afkomst stond volgens de Nederlandse overheid dicht bij de natuur en daardoor nog verder van de westerse

²⁵¹ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Bundel van achttien vellen met gegevens over 72 probleemgezinnen in Indonesië.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ Ibidem.

²⁵⁴ Ibidem, 12.

²⁵⁵ Baay, *De njai*, 15; NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Probleemgezin inzake de Heer R.A.W. Koster.

²⁵⁶ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Bundel van achttien vellen met gegevens over 72 probleemgezinnen in Indonesië.

²⁵⁷ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Memorandum van Heer S. Noyon, opgave van probleemgezinnen, 2.

²⁵⁸ Ibidem, 2.

beschaving af.²⁵⁹ De maatschappelijk werkers op Java concludeerden na hun onderzoek dat deze probleemgezinnen niet heropgevoed moesten worden, maar überhaupt nog opgevoed moesten worden.²⁶⁰ De Indonesische afkomst, die gelijk stond aan een levenswijze van eenvoudig of kampongniveau van de probleemgezinnen, benadrukt de intersectionaliteit van ras en klasse bij de categorisering van deze probleemgezinnen. Bovendien laat het bronmateriaal ook de racialisering van klasse zien. Deze gezinnen stonden volgens de maatschappelijk werkers dermate ver van de Nederlandse samenleving af wat tot mogelijke aanpassingsproblemen zou kunnen leiden. Volgens de maatschappelijk werker op Surabaya was het dan ook nog maar sterk de vraag of deze probleemgezinnen zich ooit zouden aanpassen aan de Nederlandse samenleving.²⁶¹

Nadat alle maatschappelijk werkers hun onderzoeken aan de commissie hadden aangeleverd bleken er in totaal 157 probleemgezinnen op Java te zijn die mogelijk zouden repatriëren naar Nederland.²⁶² Het aantal probleemgezinnen was dus overzichtelijk, maar vanwege het ‘besmettingsgevaar’ dat deze gezinnen hadden op andere gerepatrieerde gezinnen diende de overheid sterk in te grijpen.²⁶³ Volgens de maatschappelijk werkers hadden deze probleemgezinnen na de onafhankelijkheid van Indonesië een desintegratieproces ondergaan, wat resulteerde in het verlies van normen en waarden.²⁶⁴ De onderzoekscommissie van het Maatschappelijk Werk op Java was het erover eens dat deze probleemgezinnen hulp nodig hadden. In Indonesië kon deze immateriële en gespecialiseerde hulp niet geboden worden, vanwege het ontbreken van gespecialiseerde krachten.²⁶⁵ Volgens de onderzoekscommissie was vertrek naar Nederland dan ook dringend nodig, gezien hier wel het speciale ‘heropvoedingswerk’ uitgevoerd kon worden.²⁶⁶

3.2 De nota probleemgezinnen

²⁵⁹ Baay, *De njai*, 238.

²⁶⁰ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Consulaat – Generaal der Nederlanden, Rayonkantoor Maatschappelijk Werk, Surabaya, 30 juli 1956, 4.

²⁶¹ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Consulaat – Generaal der Nederlanden, 4.

²⁶² Ibidem, pagina 4 – 8.

²⁶³ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, ‘probleemgezinnen’ in de grote steden op Java.

²⁶⁴ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Consulaat – Generaal der Nederlanden, 6.

²⁶⁵ Ibidem.

²⁶⁶ Ibidem.

Ter voorbereiding op de komst van deze probleemgezinnen naar Nederland vergaderde de Adviescommissie van CBZ over de mogelijkheden voor gewenste opvang van deze groep.²⁶⁷ Volgens de overheid konden deze Indische probleemgezinnen namelijk vanwege hun asociale gedragingen niet meer geplaatst worden in contractpensions waar ook andere gerepatrieerde gezinnen woonden.²⁶⁸ Het Ministerie van Maatschappelijk Werk en het C.C.K.P hadden de angst ‘‘voor eventuele besmetting!’’ van andere gezinnen die verbleven in de contractpensions.²⁶⁹ De overheid was met name bang voor de slechte invloed die deze Indische probleemgezinnen zouden hebben op de ‘‘gedeeltelijk Oosters ingestelde Nederlanders’’ die zich al in de contractpensions bevonden en moesten tegen deze slechte invloed beschermd worden.²⁷⁰ De categorieën van Oosterse Indische Nederlanders en Indische probleemgezinnen overlaptten elkaar dus op het gebied van hun oosterse instelling. Belangrijk is om daarbij op te merken dat de Oosterse Indische Nederlanders dus maar gedeeltelijk oosters waren ingesteld en de Indische probleemgezinnen volledig.²⁷¹ Contact tussen deze groepen zou ertoe kunnen leiden dat de gedeeltelijk oosters ingestelde Indische Nederlanders ook een volledige oosterse instelling zouden krijgen net zoals de Indische probleemgezinnen. De angst voor volledig oosters ingestelde probleemgezinnen benadrukt het raciale element dat werd gekoppeld aan de onmaatschappelijkheid van deze probleemgezinnen en de besmettelijkheid die de overheid aan dit gedrag toekende.

De ‘‘Nota over probleemgezinnen’’ van 23 januari 1956, deed een oproep aan het Ministerie van Maatschappelijk Werk om een meer systematische aanpak van de ontvangst en opvang van gerepatrieerde Indische probleemgezinnen te realiseren.²⁷² Ondanks de verschillende pogingen van de voorgaande jaren om een meer gestructureerde ontvangst en opvang te realiseren besloot het ministerie telkens om met de ‘‘ingeslagen amateuristische’’ weg door te gaan.²⁷³ Volgens de nota moest er een einde komen aan de voortdurende zorg die ‘‘de moeilijke gezinnen’’ vereisten en zelfs door hun gedrag ‘‘niet geplaatst kunnen worden

²⁶⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Samenvatting notulen der Vergadering Advies Commissie van het C.K.P. dd. 15 april 1954 te 15.00 uur, 1.

²⁶⁸ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Bespreking over de mogelijkheden van een gewenste opvang van repatriërende gezinnen, 21 december 1955 te Utrecht, Hotel Terminus, 1.

²⁶⁹ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, 2^e Bespreking over noodzakelijk geworden bijzondere maatregelen bij de opvang van repatriërende probleemgezinnen op 16 januari 1956 in Terminus te Utrecht, 1; NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, ‘‘probleemgezinnen’’ in de grote steden op Java, 8.

²⁷⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Nota over probleemgezinnen, 2.

²⁷¹ Ibidem.

²⁷² HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960. Nota probleemgezinnen.

²⁷³ Ibidem, 1.

in normale contractpensions vanwege de schade die zij aanrichtten voor zichzelf en hun omgeving”.²⁷⁴

De nota droeg twee redenen aan waarom probleemgezinnen uit Indonesië een kans verdienden tot een zelfstandig bestaan. Allereerst beïnvloedde het milieu waarin deze gezinnen zich destijds bevonden sterk het onmaatschappelijke gedrag, dit milieu was namelijk zeer ongunstig geweest.²⁷⁵ De bevoorrechte sociaaleconomische positie van de Indische Nederlander in de nieuwe Indonesische samenleving was immers verdwenen door de toegenomen scholing van Indonesiërs en de daarmee voor hun toegenomen kansen op de arbeidsmarkt als gevolg van de Ethische Politiek.²⁷⁶ De vervanging van de Indische Nederlanders door Indonesiërs in het ambtelijk apparaat resulteerde in het ontbreken van een sociaal-maatschappelijke functie in de postkoloniale Indonesische samenleving, met desintegratie en uitholling van de normen en waarden als gevolg.²⁷⁷ Volgens de commissie was het dan ook een wonder dat er eigenlijk een betrekkelijk kleine groep was vervallen tot probleemgezin.²⁷⁸ Ten tweede diende het maatschappelijke apparaat in Indonesië niet volledig zuiver te worden geacht in het werk dat zij leverde.²⁷⁹ De gezinnen die de maatschappelijk werkers als ‘probleem’ bestempelden hadden volgens de CMW recht op de juiste behandeling om uiteindelijk weer terug te kunnen keren in de Nederlandse maatschappij.²⁸⁰ De commissie besloot dat er nieuwe maatregelen noodzakelijk waren voor de opvang van probleemgezinnen.

Zo stelde de Commissie Maatschappelijk Werk allereerst voor om Pension Hennink in Zeist als ontvangstcentrum in gebruik te nemen.²⁸¹ In dit ontvangstcentrum moesten de vermoedelijke probleemgezinnen geobserveerd worden na aankomst in Nederland. Wanneer de gezinnen geen bijzondere hulp nodig hadden konden ze doorstromen naar een ‘goed contract-pension’ waar een algemeen maatschappelijk werker de gezinnen bijstond.²⁸² Voor gezinnen die inderdaad door maatschappelijk werkers als ‘probleemgezin’ werden gezien

²⁷⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960. Nota probleemgezinnen, 1.

²⁷⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Nota over probleemgezinnen, 2.

²⁷⁶ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, ‘probleemgezinnen’ in de grote steden op Java, 5; Hoefte, *Een westers beschavingsoffensief*, 18.

²⁷⁷ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, ‘probleemgezinnen’ in de grote steden op Java, 5.

²⁷⁸ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’, Nota probleemgezinnen, 2.

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ Ibidem.

²⁸¹ Ibidem, 3.

²⁸² HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Nota over probleemgezinnen, 3.

gold een andere behandeling. Deze probleemgezinnen werden doorverwezen naar het observatietehuis.²⁸³ Het pension dat de commissie hiervoor aanwees was pension Sparrenoord in Driebergen, volgens de commissie was het namelijk prettig wanneer het ontvangstcentrum en het observatietehuis dichtbij elkaar geplaatst waren.²⁸⁴ In dit observatietehuis kwamen de probleemgezinnen onder verantwoordelijkheid te staan van een commissie van deskundigen die hun gedrag verder ging analyseren.²⁸⁵ Voor probleemgezinnen die op geen enkele mogelijkheid terug de maatschappij in konden werd een heropvoedingscentrum opgericht.²⁸⁶ Dit heropvoedingscentrum moest bestaan uit een klein complex met verschillende kleine woningen.²⁸⁷ De commissie schatte dat er ongeveer vijftien woningen nodig waren voor de opvang van de probleemgezinnen. Deze opzet bood volgens de CMW een “verantwoorde start” om de vooraf geselecteerde probleemgezinnen zo weinig mogelijk “schade” te laten aanrichten bij de grote groep repatrianten die zich ook nog bevond in de contractpensions.²⁸⁸

De heer Van Putten, hoofd van de afdeling van Maatschappelijke Voorzieningen, ging akkoord met het voorstel om pension Hennink in Zeist inderdaad in te richten als ontvangstcentrum.²⁸⁹ Op advies van Van Putten moesten de probleemgezinnen in het heropvoedingscentrum wel over de mogelijkheid beschikken van een eigen huishouding.²⁹⁰ Het belang van de gerepatrieerden moest voorop staan en dit gebeurde volgens Van Putten niet in een contractpension waar elk verband met de Nederlandse zelfstandige huishouding ontbrak.²⁹¹ Van Putten opperde het idee van bungalows voor de Indische probleemgezinnen. Deze bungalows stelden de probleemgezinnen namelijk in staat om hen “volkomen vertrouwd te maken” met de praktijk van de Nederlandse zelfstandige huishouding.²⁹² De verblijfsduur voor de probleemgezinnen in dit heropvoedingscentrum mocht in ieder geval niet langer dan één jaar duren.²⁹³ Wanneer de probleemgezinnen binnen de gestelde periode

²⁸³ HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Nota over probleemgezinnen, 3.

²⁸⁴ Ibidem.

²⁸⁵ Ibidem.

²⁸⁶ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, “probleemgezinnen” in de grote steden op Java, 2.

²⁸⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960. Nota probleemgezinnen, 3.

²⁸⁸ Ibidem, 4.

²⁸⁹ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Brief van de Heer van Putten, Hoofd van de Hoofdafdeling Maatschappelijke Voorzieningen van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 4 mei 1956, 1.

²⁹⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Brief van de Heer van Putten, 1.

²⁹¹ Ibidem.

²⁹² HUA, CCKP, inv. nr. 251, Correspondentie met Commissie van Maatschappelijk Werk, alsmede met het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 1956 – 1960, Brief 4 mei 1956 Ministerie van Maatschappelijk Werk, 2.

²⁹³ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Brief van de Heer van Putten, 2.

waren heropgevoed en klaar waren om terug te keren naar de Nederlandse samenleving werden zij eerst teruggeplaatst in een “gewoon” contractpension om vervolgens zelfstandige huisvesting te krijgen.²⁹⁴ Het Ministerie van Maatschappelijk Werk was namelijk op de hoogte van de stigmatisering die met opname in het heropvoedingscentrum gepaard ging. Om te voorkomen dat stigmatisering de zelfstandige huisvesting in de nieuwe gemeente belemmerde werden probleemgezinnen eerst vanuit het heropvoedingscentrum naar een gewoon contractpension gestuurd.²⁹⁵ Dit zou ervoor zorgen dat gemeenten geen bezwaar zouden maken ten aanzien van de zelfstandige huisvesting van deze voormalige probleemgezinnen.²⁹⁶ Deze oplossing bleek echter niet te werken, veel gemeenten maakten toch bezwaar zodra zij een vermoeden kregen dat de gezinnen afkomstig waren uit het heropvoedingscentrum.²⁹⁷

3.3 De gezinsoorden

De adviescommissie stelde uiteindelijk voor om een heropvoedingscentrum in Voorthuizen te realiseren.²⁹⁸ Probleemgezinnen kregen een eigen bungalow tot hun beschikking om hen bekend te maken met het Nederlandse huishouden, waardoor hun uiteindelijke assimilatie in de Nederlandse samenleving beter zou slagen.²⁹⁹ Op 24 november 1956 ondertekenden de verhuurder van het bungalowpark, de heer Werdmüller von Elgg, en de Commissie van Maatschappelijk Werk de overeenkomst betreffende de oprichting van het heropvoedingscentrum in Voorthuizen, genaamd “het Witte Dorp”.³⁰⁰ Met ingang van 1 januari 1957 zouden er 23 bungalows in gebruik worden genomen voor de huisvesting van Indische probleemgezinnen.³⁰¹ De CMW zette de oprichting van het Witte Dorp in het begin

²⁹⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 251, Correspondentie met Commissie van Maatschappelijk Werk, Brief 4 mei 1956 Ministerie van Maatschappelijk Werk, 2.

²⁹⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Brief van de Heer van Putten, 2.

²⁹⁶ HUA, CCKP, inv. nr. 251, Correspondentie met Commissie van Maatschappelijk Werk, Brief 4 mei 1956 Ministerie van Maatschappelijk Werk, 2.

²⁹⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 257, Verslagen van teambesprekingen van teamwerk Witte Dorp, 1958 – 1959, Verslag van het witte dorp van januari 1957 tot 1960, 28 mei 1960.

²⁹⁸ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Nota aan de Commissie van Maatschappelijk Werk van de Landelijke Stichting Katholieke Gerepatrieerdenzorg, de C.I.O.-commissie voor geestelijke en sociale verzorging der gerepatrieerden en Humanitas door de adviescommissie “Het witte dorp Voorthuizen”, 2.

²⁹⁹ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Nota aan de Commissie van Maatschappelijk Werk, 2.

³⁰⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Overeenkomst van de Heer Werdmüller von Elgg met de Commissie van Maatschappelijk Werk, 24 november 1956.

³⁰¹ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Overeenkomst van de Heer Werdmüller von Elgg.

neer als een mogelijke oplossing voor het ‘probleem’ van Indische probleemgezinnen. Het Witte Dorp was enkel een proef en beoogde ook niet meer dan dat te zijn.³⁰² Naast het Witte Dorp in Voorthuizen richtte de CMW ook een gezinsoord voor Indische probleemgezinnen op in Medemblik op 28 januari 1958.³⁰³ Het woonoord Medemblik bestond uit vier woonbarakken met in totaal 45 woningen.³⁰⁴ Woonoord Medemblik heeft maar zeer korte tijd Indische probleemgezinnen opgevangen. Slechts vijf gezinnen zijn vanuit Medemblik doorgestuurd naar het Witte Dorp.³⁰⁵ Kort na de opening van het woonoord schreef de burgemeester van Medemblik een brief aan de CMW. In de brief benoemde de burgemeester de “afwijkende levensgewoonten” van de Indische probleemgezinnen, die op geen enkele manier overeenkwamen met de gewoonten van de plaatselijke bevolking in Medemblik.³⁰⁶ De burgemeester was niet gediend van de gang van zaken, waarin de CMW hem van tevoren niet had gemeld dat er probleemgezinnen zouden worden gehuisvest in het woonoord. Wanneer de burgemeester hiervan op de hoogte was geweest, had hij maatregelen kunnen nemen, zoals het tegenhouden van de oprichting van het woonoord naast een bestaande woonkern.³⁰⁷ De probleemgezinnen vormden volgens de burgemeester een gevaar voor de bevolking van Medemblik.³⁰⁸ Nog geen jaar later werd daarom op 15 maart 1959 woonoord Medemblik gesloten voor de opvang Indische probleemgezinnen.³⁰⁹

3.4 De selectie

Aan de plaatsing van probleemgezinnen in het Witte Dorp ging een strenge selectie vooraf.³¹⁰ De selectie moest ervoor zorgen dat er alleen gezinnen geplaatst werden waarvan de CMW kon aannemen dat zij binnen het tijdsbestek van één jaar genoeg geassimileerd waren. Om vervolgens te vertrekken naar een normaal contractpension om vanuit daar in aanmerking te komen voor zelfstandige huisvesting.³¹¹ De maatschappelijk werkers in het contractpension

³⁰² HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Nota aan de Commissie van Maatschappelijk Werk, 2.

³⁰³ HUA, CCKP, inv. nr. 261, Algemene correspondentie betreffende het ontstaan en functioneren van woonoord Medemblik, 1958, Afschrift van het Ministerie van Maatschappelijk Werk aan de Minister van Sociale Zake en Volksgezondheid, 14 maart 1958.

³⁰⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 261, woonoord Medemblik, Woonoord Medemblik, Verslag over de periode jan. 1958 t/m 15 mrt 1959, 1.

³⁰⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 261, woonoord Medemblik, Verslag, 3.

³⁰⁶ HUA, CCKP, inv. nr. 261, woonoord Medemblik, Brief van de burgemeester van Medemblik aan de Commissie van Maatschappelijk Werk van het C.C.K.P., 21 juni 1958, 1.

³⁰⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 261, woonoord Medemblik, Brief van de burgemeester van Medemblik, 2.

³⁰⁸ Ibidem.

³⁰⁹ HUA, CCKP, inv. nr. 261, woonoord Medemblik, Verslag, 2.

³¹⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Nota aan de Commissie van Maatschappelijk Werk, 3.

³¹¹ Ibidem.

in Zeist voerden de selectie van de probleemgezinnen uit, waarna de opnamecommissie in Voorthuizen een beslissing nam.³¹² Uit de selectierapporten van de “Candidaatgezinnen” die in aanmerking kwamen voor overplaatsing komen duidelijke selectiecriteria naar voren.³¹³ De selectierapporten toetsten verschillende onderdelen, zoals de gezinsverhoudingen, verhoudingen buiten het gezin, huishouding een justitiële beoordeling.³¹⁴

De intersectionaliteit van ras en klasse speelde een belangrijke rol in de selectie voor de plaatsing van Indische probleemgezinnen in het Witte Dorp. Meerdere malen spraken de maatschappelijk werkers in de rapporten over de raciale achtergronden van de gezinsleden.³¹⁵ De maatschappelijk werkers brachten de genealogische lijn in kaart door de raciale wortels van de desbetreffende personen te noteren.³¹⁶ Aan het behoren tot het inheemse volk koppelden zij ook een niveau van ontwikkeling, zo blijkt uit de aantekening “Indonesische, eenvoudige vrouw onontwikkeld”.³¹⁷ Vaak koppelden de maatschappelijk werkers aan deze afkomst een opmerking die het sociaalmaatschappelijke niveau bepaalde, de opmerking “eenvoudig ontwikkeld” of “instelling volkomen Oosters” waren vaak gebruikte toevoegingen.³¹⁸ Deze koppeling van ras en klasse laat de intersectionaliteit van deze twee concepten zien, maar laat ook de racialisering van klasse naar vorenkomen. Daarnaast werden ook andere toevoegingen gebruikt om ras duidelijk af te zetten tegen de Nederlandse superioriteit. Daarbij speelde gender ook een factor van verschil in de onmaatschappelijkheid. Zo benoemde een maatschappelijk werkster de afkomst van een vrouw “een Indonesische uit kleine boertjes te Oeloeway”, waaruit de intersectionaliteit van ras en klasse, maar vooral de boventoon van ras blijkt.³¹⁹ Haar Indonesische afkomst wordt immers gekoppeld aan het maatschappelijke niveau van ‘kleine boertjes’. Maar ook een andere “Eenvoudige Indonesische vrouw” had “totaal geen idee van [...] een Nederlandse samenleving”.³²⁰ Naast dat de rapporten een sterkere nadruk legden op de afkomst van vrouwen speelde ook het beheersen van de Nederlandse taal voor vrouwen een rol. Vrijwel in alle geanalyseerde bronnen ging het omschrijven van een “Indonesische vrouw” gepaard met de toevoeging “spreekt geheel geen Nederlands”.³²¹ Het niet machtig zijn van de

³¹² Kersbergen, *Indische probleemgezinnen?*, 76.

³¹³ HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959.

³¹⁴ Ibidem.

³¹⁵ Ibidem.

³¹⁶ Ibidem.

³¹⁷ Ibidem.

³¹⁸ Ibidem.

³¹⁹ Ibidem, 17 september 1958.

³²⁰ Ibidem, 12 november 1957.

³²¹ Ibidem.

Nederlandse taal versterkte het raciale element van behoren tot het Indonesische volk en daarmee de bijbehorende Indonesische klasse, wat de onmaatschappelijkheid van deze vrouw en het probleemgezinnen benadrukte. Daarnaast toonde het behoren van de vrouw tot het Indonesische volk aan dat zij simpelweg er niet toe in staat was om haar kinderen te kunnen opvoeden.³²² Bovendien beoordeelden maatschappelijk werksters Indonesische vrouwen op hun kennis van het Nederlandse huishouden. Wanneer de huishouding volgens de maatschappelijk werksters niet voldeed aan de Nederlandse eisen bestempelden zij het huishouden van het probleemgezin als “volkomen Oosters ingesteld”.³²³ Gezinnen werden bestempeld als “Sterk Oosters ingesteld” wanneer zij bijvoorbeeld rijst verkozen boven het eten van aardappels.³²⁴ Het eten van rijstgerechten was toegestaan en gebeurde twee keer in de week in het heropvoedingscentrum.³²⁵ Het vaker eten van rijst dan de toegestane twee keer zagen de maatschappelijk werksters dan ook als ongewenst en gaf volgens hen vaak al genoeg indicatie van een oosterse instelling. In totaal beoordeelden de maatschappelijk werksters elf van de zeventien probleemgezinnen op hun oosterse instelling bij het huishouden.³²⁶ Ook schreef een maatschappelijk werkster een vrouw problemen toe op basis van haar huidskleur. Volgens de maatschappelijk werksters was aanpassing aan de Nederlandse samenleving namelijk moeilijker voor de vrouw vanwege haar huidskleur.³²⁷ Ras en klasse speelden dus een belangrijke rol in de selectieprocedure voor plaatsing van Indische probleemgezinnen in het Witte Dorp. Daarbij waren ook genderverschillen belangrijk voor selectie van deze gezinnen. Daarnaast benoemden de maatschappelijk werksters de sociale kringen waaruit de probleemgezinnen afkomstig waren in de selectierapporten. Wanneer man en vrouw uit “heel eenvoudig Indisch” milieu kwamen bood dit in een ingang voor opname in het Witte Dorp.³²⁸ Het behoren tot het Indonesische volk toont de intersectionaliteit aan van ras en klasse. Bovendien werden de sociale verhoudingen tussen gezinshoofden uitvoerig met raciale insteek besproken in de opgestelde selectierapporten. Zo beschreef de maatschappelijk werkster over een Indische Nederlander die zijn vrouw “geheel op Oosterse manier behandelt” en daarbij een “onderdanige houding [verlangt]”.³²⁹ Deze Indisch Nederlandse man koppelden de maatschappelijk werksters aan de Europese klasse vanwege zijn afkomst,

³²² Baay, *De njai*, 238.

³²³ HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959, 12 november 1957.

³²⁴ Ibidem, 15 december 1959.

³²⁵ “Eerste Kamer vol lof over repatrianten-beleid van minister Klompé, *De Volkskrant*, 12 maart 1959, pagina 3.

³²⁶ Ibidem.

³²⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959.

³²⁸ Ibidem, 15 december 1959.

³²⁹ Ibidem, 18 september 1959.

een oosterse behandeling van zijn vrouw was dan ook niet passend bij zijn sociale klasse.³³⁰ De maatschappelijk werkster wilde dit gezin om deze reden zo spoedig mogelijk plaatsen in het Witte Dorp.³³¹ Bij de intersectionaliteit van ras en klasse voerde ras dus de boventoon in de bepaling van de onmaatschappelijkheid van het probleemgezin.

Daarnaast bepaalden deze raciale kenmerken de klasse waartoe een probleemgezin hoorde (volgens de Nederlandse autoriteiten toen), wat resulteert in de racialisering van klasse. De maatschappelijk werksters haalden bij veel gezinnen hun woonomstandigheden in Indonesië aan in de selectierapporten.³³² Deze gegevens moesten aantonen dat de gezinnen behoorden tot de Indonesische samenleving en de daarbij behorende lagere sociale klasse. Beschrijvingen waarin probleemgezinnen voorheen in Indonesië in een ‘kamponghutje’ woonden en waarin men ‘leefde op volkomen Indonesisch niveau’ verbond deze gezinnen rechtstreeks tot het behoren tot de inheemse bewoners van Indonesië.³³³ Het behoren tot het Indonesische volk zag de Nederlandse overheid als een lagere sociale klasse en benadrukt de racialisering van klasse.³³⁴ Verdere uitweidingen over de leefwijze in Indonesië, waarin de gezinnen woonden in een garage, zonder meubilair en waar zij buiten kookten of aten bij de ‘warung’ moesten wijzen op de klassenverschillen waarmee de Nederlandse overheid met de komst van deze probleemgezinnen te maken had.³³⁵ Deze voormalige woonomstandigheden van de probleemgezinnen werden volgens de maatschappelijk werksters bestempeld als ‘zeer primitief’ en gelijkgesteld met een leven op ‘volkomen Indonesisch niveau’.³³⁶ De selectierapporten laten duidelijk de intersectionaliteit van ras en klasse naar voren komen en de daaruit voortkomende racialisering van klasse in de problematisering van deze probleemgezinnen. Het behoren tot het Indonesische volk en de daarbij behorende volkomen oosterse instelling maakten voor deze personen het cruciale verschil tot het verworden van een Indisch probleemgezin. Daarnaast waren er voor vrouwen andere factoren van verschil die leidden tot hun onmaatschappelijkheid. De intersectionaliteit van ras, klasse en gender en de racialisering van klasse waren dus bepalend voor het behoren tot een Indisch probleemgezin.

³³⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959, 18 september 1959.

³³¹ Ibidem.

³³² HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959.

³³³ Ibidem.

³³⁴ Ibidem, 12 november 1957.

³³⁵ Ibidem.

³³⁶ Ibidem.

Naast de gezinnen die geschikt werden bevonden voor plaatsing in het Witte Dorp bevat het archiefmateriaal slechts één afwijzing van plaatsing van een probleemgezin. Ondanks dat dit de enige afwijzing is in het archief biedt de bron interessante informatie. Dit probleemgezin werd door de maatschappelijk werkster aangedragen tot opname in het Witte Dorp.³³⁷ Mevrouw was van Duits Indonesische afkomst en had een ‘‘rossige huidskleur’’ en meneer was volbloed Nederlands.³³⁸ Mevrouw sprak daarnaast keurig Nederlands en had een grote liefde voor de opvoeding van de kinderen, alleen was de vrouw niet in staat om de kinderen op te voeden, waardoor er een volkomen gebrek aan ‘‘inzicht en overwicht’’ ontbrak in de opvoeding.³³⁹ Hoewel de familie geschikt werd bevonden voor opname weigerde het gezin om naar het Witte Dorp te verhuizen. Mevrouw kwam namelijk ‘‘uit het Middenstands-milieu’’ en wenste niet opgenomen te worden in het Witte Dorp, ‘‘omdat in het Witte Dorp uitsluitend gerepatrieerden verblijven beneden haar stand’’.³⁴⁰ De familie werd inderdaad ook niet opgenomen in het Witte Dorp na deze melding.³⁴¹ Het weigeren van overplaatsing naar het Witte Dorp van dit probleemgezin toont aan dat ras, klasse en de racialisering van klasse een belangrijke rol speelden in de opname van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen. Gezien de witte huidskleur en de afstamming van Europese voorouders voldeed dit gezin niet aan de gebruikelijke kenmerken die maatschappelijk werksters toeschreven aan de probleemgezinnen die normaliter geplaatst werden in het Witte Dorp. Eerder bleek namelijk dat maatschappelijk werksters voornamelijk Indonesische vrouwen aandroegen, met afwijkende uiterlijke kenmerken. Daarnaast speelde klasse ook een belangrijke rol. De familie weigerde opname in het Witte Dorp vanwege het feit dat ze tot de middenstand behoorde. In het Witte Dorp verbleven immers alleen probleemgezinnen beneden haar stand, van een lagere klasse die behoorden tot de Indonesische samenleving. Deze weigering tot opname op basis van bovengenoemde argumenten bevestigen het belang van vooral ras en klasse voor opname in het Witte Dorp. Bovendien benadrukt het de racialisering van klasse, waarbij een wit persoon gekoppeld wordt aan een hogere klasse die niet geschikt is voor opname in het gezinsoord.

Kortom, door de komst van grote aantallen gerepatrieerde gezinnen, waardoor probleemgezinnen niet opvielen, was er voor Indische probleemgezinnen tot aan 1957 geen beleid opgesteld. Eventuele probleemgezinnen die maatschappelijk werksters wel opmerkten

³³⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 21 april 1959.

³³⁸ Ibidem.

³³⁹ Ibidem.

³⁴⁰ Ibidem.

³⁴¹ Ibidem.

plaatsten zij in de MOG-oorden die bedoeld waren voor Nederlandse onmaatschappelijke gezinnen.³⁴² Nadat geruchten van de komst van mogelijke Indische probleemgezinnen Nederland bereikten zette het C.C.K.P. een onderzoek uit op Java. Dit onderzoek toonde aan dat er mogelijk 157 Indische probleemgezinnen richting Nederland zouden komen.³⁴³ Ondanks financiële ondersteuning en voorlichting in Indonesië kwamen deze Indische probleemgezinnen toch naar Nederland. Door de raciale waardeoordelen die de maatschappelijk werksters hadden over de gezinsgedragingen van Indische probleemgezinnen beoordeelden zij de onmaatschappelijkheid van Indische probleemgezinnen niet op basis van de westerse kenmerken, maar naar ras en klasse. Als reactie op de mogelijke komst van deze Indische probleemgezinnen verscheen in januari 1956 de nota over Indische probleemgezinnen.³⁴⁴ Deze nota gaf de aanleiding tot de oprichting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen in Voorthuizen en Medemblik, respectievelijk 1957 en 1958.³⁴⁵ Uit de selectierapporten van de maatschappelijk werksters wordt duidelijk dat maatschappelijk werksters Indische probleemgezinnen in heropvoedingscentrum het Witte Dorp plaatsen op basis van hun ras en klasse en hun oosters georiënteerde instelling. Ook waren genderverschillen bepalend voor de onmaatschappelijkheid van deze Indische probleemgezinnen. Bovendien koppelden maatschappelijk werksters raciale kenmerken van probleemgezinnen rechtstreeks aan de levensstandaarden van een lagere sociale klasse, wat resulteerde in de racialisering van klasse.

4. De sluiting van de gezinsoorden

Het is duidelijk geworden dat het Ministerie van Maatschappelijk Werk in samenwerking met het C.C.K.P. de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen oprichtte. De intersectionaliteit van ras en klasse en de daaruit voortkomende racialisering van klasse waren bepalend in de selectie en behandeling van deze probleemgezinnen. Met name het raciale element voerde de

³⁴² HUA, CCKP, inv. nr. 315, Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, Nota van de A.A.C. voor het Mogwerk van de D.M.Z. betreffende bijzondere zorg voor z.g. "moeilijke" gezinnen onder de uit Indonesië gerepatrieerden, 1.

³⁴³ NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Consulaat – Generaal der Nederlanden, 4 – 8.

³⁴⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960. Nota probleemgezinnen.

³⁴⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Overeenkomst van de Heer Werdmüller von Elgg.; HUA, CCKP, inv. nr. 261, het ontstaan en functioneren van woonoord Medemblik, 14 maart 1958.

bovenaan in deze intersectionaliteit. Maar al snel na de oprichting besloot de Nederlandse overheid de gezinsoorden te sluiten. Dit hoofdstuk onderzoekt waarom de overheid abrupt de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen sloot en wat de gevolgen waren van dit gevoerde beleid.

4.1 Beëindiging repatriëring

Vanaf augustus 1958 kwamen de eerste geluiden vanuit Voorthuizen over de teruglopende bezetting van de bungalows door Indische probleemgezinnen.³⁴⁶ In een nota aan de CMW kaartte de Commissie Voorthuizen verschillende problemen aan. Allereerst wilde het Witte Dorp meer zekerheid krijgen dat de CMW genoeg Indische probleemgezinnen op de juiste manier selecteerde voor plaatsing in het Witte Dorp.³⁴⁷ Naast dat de Commissie Voorthuizen een strenger toezicht wilde op de selectie van probleemgezinnen moest er ook meer aandacht zijn voor het bestaansrecht van het Witte Dorp. Door de beëindiging van de repatriëring uit Indonesië kwamen er namelijk steeds minder probleemgezinnen in aanmerking voor plaatsing in Voorthuizen. Het aantal Indische Nederlanders dat in de contractpensions verbleef liep immers terug en leidde er uiteindelijk toe dat de contractpensions werden ‘leeggemaakt’, wat volgens de Commissie Voorthuizen resulteerde in een uitzichtloos en onoplosbaar probleem van ‘residu-gezinnen’, die niet in contractpensions konden blijven noch zelfstandig gehuisvest konden worden.³⁴⁸ Om beter inzicht te krijgen in het probleem van achterblijvende probleemgezinnen en om na te denken over de verdere invulling van de toekomstige werkzaamheden in het Witte Dorp richtte het Ministerie van Maatschappelijk Werk een studie- en adviescommissie op.³⁴⁹

4.2 Rapporten van de maatschappelijk werkers

Op 8 oktober 1958 richtte het Ministerie van Maatschappelijk Werk de ‘‘Studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’’ op.³⁵⁰ Een maand later kwam de adviescommissie met een globale inventarisatie van de nog aanwezige probleemgezinnen

³⁴⁶ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’’, Nota van de Commissie Voorthuizen aan de Commissie van Maatschappelijk Werk van het C.C.K.P., ‘s-Gravenhage, 12 augustus 1958.

³⁴⁷ Ibidem.

³⁴⁸ Ibidem.

³⁴⁹ Ibidem.

³⁵⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’’, Brief van de Landelijke Stichting Katholieke Gerepatriceerdzorg. Gezinnen, waarvoor zeer moeilijk een oplossing kan worden gevonden, 9 september 1958.

in de contractpensions. De adviescommissie schatte dat ongeveer 554 gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden zich nog in de contractpensions bevonden.³⁵¹ Uit deze nieuwe schatting bleek, zoals eerder vermeld in hoofdstuk drie, dat de 157 probleemgezinnen uit het onderzoek op Java door het C.C.K.P. slechts een momentopname in 1955 betrof.³⁵² Later bleken er immers veel meer probleemgezinnen in Nederland te zijn. De adviescommissie verdeelde deze 554 gezinnen in drie categorieën: A, B en C.³⁵³ Categorie A omvatte de moeilijke gezinnen, oftewel Indische probleemgezinnen, deze groep betrof een grootte van zeventig gezinnen.³⁵⁴ De CMW droeg maatschappelijk werkers op om rapporten op te stellen over deze nog aanwezige Indische probleemgezinnen in contractpensions.³⁵⁵ Om een beter beeld te krijgen van de situatie waarin deze probleemgezinnen zich bevonden stelde de CMW ook een bijzonder maatschappelijk werker aan.³⁵⁶ De bijzonder maatschappelijk werker diende als contactpersoon tussen de verschillende instellingen van Maatschappelijk Werk en moest als ‘goed geïnformeerde’ advies delen ten aanzien van de opname van deze probleemgezinnen.³⁵⁷ Voor deze functie stelde de Commissie Maatschappelijk Werk de heer Koenekoop aan.³⁵⁸ Koenekoop voerde met meerdere probleemgezinnen gesprekken over hun welzijn en stelde daarbij rapporten op met zijn advies.³⁵⁹

Uit de instructies die de CMW aan de maatschappelijk werkers gaf voor het opstellen van de rapporten over de probleemgezinnen, bleek duidelijk het belang dat de commissie hechtte aan ras en klasse. Allereerst moest de voorgeschiedenis van het probleemgezin in Indonesië uitvoerig naar voren komen in de rapporten, zo moest duidelijk de ‘landaard’, oftewel ‘ras’, beschreven worden en het milieu waar het probleemgezin uit

³⁵¹ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’, Globale inventarisatie van moeilijk plaatsbare en tijdelijk niet plaatsbare gezinnen, 5 december 1958.

³⁵² NL-HaNa, Centraal Maatschappelijk Werkkantoor, inv. nr. 73, probleemgezinnen met overzichtslijsten, Consulaat – Generaal der Nederlanden, 4 – 8.

³⁵³ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’, Concept. Dioc – Groot-PL. – Plaatsel. Organen., 2.

³⁵⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’, Nota van de Landelijke Stichting Katholieke Gerefatrieerdzorg aan de besturen van de Diocesane en Grootstedelijke Organen, 11 augustus 1959, 1.

³⁵⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’, Handleiding ten behoeve van de maatschappelijk werkers voor de samenstelling van een rapport betreffende gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden, 1.

³⁵⁶ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’, Commissie van Maatschappelijk Werk. Versnelde huisvesting van gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden, 19 mei 1959, 3.

³⁵⁷ Ibidem.

³⁵⁸ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’, Ministerie van Maatschappelijk Werk aan de hoofden van de bureaux in de onderscheidende provincies, 23 juli 1959, 2.

³⁵⁹ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’, Nota aan de besturen van de Diocesane en Grootstedelijke Organen, 1.

afkomstig was, waarin met name voor de man zijn “arbeidersverleden” belangrijk was, zoals voormalige werkkring, werkgever en loon.³⁶⁰ Deze gevraagde informatie toont duidelijk aan dat er nog steeds interesse was naar de ras en klasse waartoe deze probleemgezinnen behoorden in Indonesië. Bovendien lag er net zoals bij de vermelding van de probleemgezinnen uit Indonesië in 1954 weer de nadruk op de huishoudelijke kwaliteiten van de vrouw.³⁶¹ Het hoofd van de sectie van Maatschappelijk Werk vroeg nadrukkelijk of het huishouden van de vrouw “oosters” was ingesteld.³⁶² Daarnaast beoordeelden de maatschappelijk werksters de vrouw ook op haar huishoudelijke technieken en hoe het gesteld was met “de orde, regelmaat en reinheid”.³⁶³ Ook moesten de maatschappelijk werksters in hun rapporten beschrijven of de probleemgezinnen voorheen in een concubinaat leefden in Nederlands-Indië.³⁶⁴ Er waren dus wederom factoren van verschil die een rol speelden voor mannen en vrouwen in de beoordeling over hun onmaatschappelijkheid. Uit het vorige hoofdstuk bleek al dat een oosters ingestelde huishouding kenmerkend was voor de Indische probleemgezinnen. Ook bij het opstellen van de nieuwe rapporten maakte deze oosterse instelling dus weer onderdeel uit van de bepaling van het onmaatschappelijke gedrag van dit probleemgezin.

De verhoudingen tussen moeder en kind onderwierp de commissie ook aan raciale kenmerken, zo moest de maatschappelijk werkster noteren of moeder en kind Nederlands of Maleis spraken met elkaar.³⁶⁵ Het spreken van Maleis duidde namelijk op de ‘oosterse instelling’ van de vrouw. Daarnaast moesten de maatschappelijk werksters rapporteren over de “voedingsaanpassing” en “voedingsgewoonten” van de gezinnen.³⁶⁶ Het vasthouden aan rijstgerechten kon duiden op een ‘oosterse instelling’. De instructies voor het schrijven van de nieuwe rapporten voor de nog aanwezige probleemgezinnen in contractpensions in 1958 vertoonden veel overeenkomsten met de rapporten die opgesteld moesten worden in 1954 en

³⁶⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 301, “studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden”, Nota aan de besturen van de Diocesane en Grootstedelijke Organen, 1.

³⁶¹ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 73, Stukken betreffende probleemgezinnen, met overzichtslijsten van aantallen gezinnen, 1956 februari 8 – juli 30; HUA, CCKP, inv. nr. 301, “studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden”, Handleiding ten behoeve van de maatschappelijk werksters voor de samenstelling van een rapport betreffende gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden, 1.

³⁶² NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 73, Stukken betreffende probleemgezinnen, met overzichtslijsten van aantallen gezinnen, 1956 februari 8 – juli 30, 2.

³⁶³ Ibidem.

³⁶⁴ Ibidem, 1.

³⁶⁵ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 73, Stukken betreffende probleemgezinnen, met overzichtslijsten van aantallen gezinnen, 1956 februari 8 – juli 30, 2.

³⁶⁶ Ibidem.

met de selectierapporten voor de gezinnen die naar het Witte Dorp werden verwezen.³⁶⁷ Het intersectionele verband tussen ras en klasse, het belang van de racialisering van klasse en de factoren van verschil die golden voor mannen en vrouwen komen duidelijk naar voren in de gevraagde beschrijvingen die de maatschappelijk werkers moesten aanleveren.³⁶⁸ De bijzonder maatschappelijk werker Koenekoop voegde aan de rapporten van de maatschappelijk werkers zijn eigen advies toe.³⁶⁹

Op basis van de gevoerde gesprekken met meerdere probleemgezinnen overlegde Koenekoop met het hoofd van de Commissie Maatschappelijk Werk, waarna zij het rapport stuurden naar de Planningscommissie.³⁷⁰ De Planningscommissie was verantwoordelijk voor de plaatsing van de probleemgezinnen voor zelfstandige huisvesting over de drie districten waarin Nederland verdeeld was.³⁷¹ Na plaatsing van de probleemgezinnen was de gemeente in samenwerking met de katholieke of protestantse kerk verantwoordelijk voor de opvang en hulp bij aanpassing van deze gezinnen aan de Nederlandse samenleving.³⁷²

4.3 Koenekoop en de aanzet tot zelfstandige huisvesting

Koenekoop stelde een verslag op over zijn bevindingen na het voeren van meerdere gesprekken met de nog aanwezige probleemgezinnen in de contractpensions. In het verslag over de situatie van de probleemgezinnen na afloop van de repatriëring kwam hij tot meerdere belangrijke conclusies.³⁷³ Koenekoop was van mening dat het verantwoord en “doch ook dringend gewenst” was dat de probleemgezinnen zo snel mogelijk zelfstandige huisvesting zouden krijgen.³⁷⁴ De redenen die maatschappelijk werkers aandroegen om probleemgezinnen niet te plaatsen in zelfstandige huisvesting volstonden volgens Koenekoop

³⁶⁷ NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 73, Stukken betreffende probleemgezinnen, met overzichtslijsten van aantallen gezinnen, 1956 februari 8 – juli 30; HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959.

³⁶⁸ HUA, CCKP, inv. nr. 301, “studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden”, Handleiding ten behoeve van de maatschappelijk werkers voor de samenstelling van een rapport betreffende gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden, 1 – 3.

³⁶⁹ Ibidem.

³⁷⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 301, “studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden”, Globale inventarisatie van moeilijk plaatsbare en tijdelijk niet plaatsbare gezinnen, 5 december 1958.

³⁷¹ Ibidem.

³⁷² HUA, CCKP, inv. nr. 301, “studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden”, Concept. Dioc – Groot-PL. – Plaatsel. Organen., 4.

³⁷³ HUA, CCKP, inv. nr. 301, “studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden”, Verslag voor de Studie- en Adviescommissie, Kort verslag omtrent de werkzaamheden van de maatschappelijk werker met bijzondere opdracht, Den Haag, 12 september 1959.

³⁷⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 301, “studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden”, Kort verslag omtrent de werkzaamheden van de maatschappelijk werker met bijzondere opdracht, Den Haag, 12 september 1959, 2.

niet.³⁷⁵ Koenekoop ging hierbij in op de raciale opmerkingen die de maatschappelijk werksters maakten over het huishouden en de persoonlijke eigenschappen van de gezinsleden. Deze ‘‘moeilijkheden’’ waren volgens Koenekoop geen reden om zelfstandige huisvesting voor de probleemgezinnen tegen te houden.³⁷⁶ De manier waarop deze vaak grote probleemgezinnen soms jarenlang geprobeerd hadden om hun leven te leiden in de één of twee kamers die zij tot hun beschikking hadden, had volgens Koenekoop slecht uitgepakt.³⁷⁷ Deze beperkte leefruimte bood namelijk niet de mogelijkheden tot het aanpassen aan een Nederlands huishouden, waardoor deze gezinnen in de loop der tijd nog verder ‘‘sociaal afgleden’’.³⁷⁸ Om deze probleemgezinnen niet nog verder te laten afglijden was het volgens Koenekoop dan ook het beste om direct voor deze gezinnen zelfstandige huisvesting te regelen.³⁷⁹

Wel was Koenekoop zich bewust van de ‘‘tekortkomingen’’ die deze gezinnen nog steeds bij zich droegen, ook wanneer zij zelfstandige huisvesting zouden betrekken.³⁸⁰ Koenekoop doelde hierbij expliciet op de ‘‘tekortkomingen’’ van Indonesische vrouwen in het onderhouden van hun huishoudelijke taken.³⁸¹ Het toeschrijven van tekortkomingen aan ras speelde ook bij de conclusie van Koenekoop dus nog een rol. Om deze tekortkomingen van de Indonesische vrouwen te verhelpen moesten zij worden bijgestaan door een gezinsverzorgster zodra deze gezinnen zelfstandig gingen wonen.³⁸² Bovendien moesten deze gezinsverzorgsters volgens Koenekoop beschikken over ‘‘Indische ervaringen en tact’’.³⁸³ Deze nadrukkelijke kennis op het gebied van ras was volgens Koenekoop dus nodig om de Indische probleemgezinnen te heropvoeden. Op basis van de opgestelde rapporten waarin de maatschappelijk werksters expliciet verwezen naar de oosterse instelling van de vrouw in het huishouden, kwam dit kenmerk ook terug in de conclusie van Koenekoop.³⁸⁴ De raciale benadering van de probleemgezinnen speelde dus ook bij het advies van Koenekoop nog een rol.

³⁷⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’’, Kort verslag omtrent de werkzaamheden van de maatschappelijk werker met bijzondere opdracht, Den Haag, 12 september 1959, 3.

³⁷⁶ Ibidem.

³⁷⁷ Ibidem.

³⁷⁸ Ibidem.

³⁷⁹ Ibidem.

³⁸⁰ Ibidem, 1.

³⁸¹ Ibidem, 3.

³⁸² Ibidem.

³⁸³ Ibidem.

³⁸⁴ Ibidem, 1.

Uit de jaarverslagen van de Commissie Voorthuizen van 1958 en 1959 bleek dat er problemen waren in Voorthuizen.³⁸⁵ Allereerst deden er zich problemen voor met de selectie van de probleemgezinnen. Voldoende kennis van de geplaatste probleemgezinnen ontbrak namelijk waardoor een antwoord op de vraag in hoeverre culturele en sociale aanpassing de problemen binnen deze gezinnen veroorzaakten niet duidelijk was.³⁸⁶ Door het ontbreken van de juiste kennis was het volgens de Commissie Voorthuizen ook niet mogelijk om een concrete aanpak te voeren bij de heropvoeding van deze probleemgezinnen. Het gebrek aan kennis van de maatschappelijk werkers leidde volgens de Commissie Voorthuizen er uiteindelijk toe dat twaalf gezinnen überhaupt niet opgenomen hadden mogen worden in het Witte Dorp.³⁸⁷ De geplaatste probleemgezinnen voldeden vaak niet aan de strikte interpretatierichtlijnen voor opname, wat het heropvoedingswerk bemoeilijkte.³⁸⁸ Volgens de Commissie Voorthuizen had het tijdens de uitvoering dan ook aan “improvisatie niet ontbroken”.³⁸⁹ Ook vormde het niet spreken van de oosterse talen een barrière voor de uitvoering van het heropvoedingswerk.³⁹⁰ Het begrijpen van de culturele verschillen speelde een belangrijke rol in de behandeling van de probleemgezinnen in het Witte Dorp. Doordat de maatschappelijk werkers de oosterse taal niet machtig waren kwamen zij er maar lastig achter waar nou het daadwerkelijke probleem bij deze gezinnen lag in hun aanpassingsmoeilijkheden.³⁹¹

Ook werd de maximale verblijfsduur van een probleemgezin in het Witte Dorp, die op één jaar was vastgesteld, ruimschoots overschreden.³⁹² Na dit jaar moest het probleemgezin voldoende geassimileerd zijn en teruggaan naar een contractpension om van daaruit zelfstandige huisvesting te krijgen. Van de 37 probleemgezinnen die in Voorthuizen verbleven konden maar vijf gezinnen binnen de gestelde verblijfsduur het Witte Dorp verlaten.³⁹³ Eén

³⁸⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Kort verslag van het Maatschappelijk Werk van het bijzonder contract pension “Het Witte Dorp te Voorthuizen”, jaarverslag 1959, Bijlage 7.

³⁸⁶ Ibidem, 3.

³⁸⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Verslag van Het Witte Dorp van januari 1957 tot juni 1960, 2.

³⁸⁸ Ibidem.

³⁸⁹ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Kort verslag van het Maatschappelijk Werk van het bijzonder contract pension “Het Witte Dorp te Voorthuizen”, jaarverslag 1959, Bijlage 7, 3.

³⁹⁰ Ibidem, 4.

³⁹¹ Ibidem.

³⁹² Ibidem, 2.

³⁹³ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Verslag van Het Witte Dorp van januari 1957 tot juni 1960, 1.

gezin had zelfs drie jaar en drie maanden in Voorthuizen verbleven.³⁹⁴ Volgens de Commissie Voorthuizen was deze overschrijding van de gestelde verblijfslimiet te wijten aan de gemeenten die bezwaar maakten tegen de zelfstandige huisvesting van deze probleemgezinnen.³⁹⁵ Om probleemgezinnen namelijk te plaatsen in de gemeente moest de CMW op bezoek bij de desbetreffende gemeente om deze “gevallen” te bespreken en de gemeente “*minded*” te maken.³⁹⁶ Vaak werkte dit averechts en tekenden gemeenten bezwaar aan tegen de komst van deze probleemgezinnen zodra zij te horen kregen dat deze gezinnen afkomstig waren uit het Witte Dorp.³⁹⁷ Het plan om probleemgezinnen eerst terug te plaatsen in gewone contractpensions voordat zij zelfstandige huisvesting betraden ging de stigmatisering van hen dus niet tegen. Stigmatisering vormden dus na afronding van de heropvoeding nog een probleem voor deze probleemgezinnen. Door deze opstapeling van problemen kwam de Commissie Voorthuizen tot de conclusie dat zij niet wist of het uitgevoerde heropvoedingswerk wel überhaupt resultaten had opgeleverd.³⁹⁸ De problemen van de “totaal verschillende cultuurpatronen van Indonesië” en het “verschil in beschavingsnormen” dat hiermee gepaard ging, oftewel ras en klasse en met name de racialisering van klasse, waren bepalend geweest in de behandeling van de probleemgezinnen en vormden een te grote uitdaging.³⁹⁹

Op basis van het advies van Koenekoop en de gegevens uit de jaarverslagen van het Witte Dorp besloot het Ministerie van Maatschappelijk Werk een andere richting op te gaan met het aanpassingsproces van Indische probleemgezinnen. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk benoemde tijdens de beleidsbespreking van 23 december 1959 de nieuwe richtlijn van het voor de “versnelde huisvesting van gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden”.⁴⁰⁰ Uit deze bespreking bleek dat het doel waarmee het Witte Dorp was opgericht grotendeels haar

³⁹⁴ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Kort verslag van het Maatschappelijk Werk van het bijzonder contract pension “Het Witte Dorp te Voorthuizen”, jaarverslag 1959, Bijlage 7, 2.

³⁹⁵ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Verslag van Het Witte Dorp van januari 1957 tot juni 1960, 2.

³⁹⁶ HUA, CCKP, inv. nr. 301, “studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden”, Commissie van Maatschappelijk Werk aan de leden van de Commissie van Maatschappelijk Werk, 's-Gravenhage, 11 februari 1959, 2.

³⁹⁷ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Verslag van Het Witte Dorp van januari 1957 tot juni 1960, 2.

³⁹⁸ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Kort verslag van het Maatschappelijk Werk van het bijzonder contract pension “Het Witte Dorp te Voorthuizen”, jaarverslag 1959, Bijlage 7, 5.

³⁹⁹ Ibidem.

⁴⁰⁰ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Notulen van de beleidsbespreking Witte Dorp ddo. 23 dec. '59.

betekenis had verloren.⁴⁰¹ Het gebrek aan kennis over deze probleemgezinnen om hen daadwerkelijk te heropvoeden ontbrak en het stigma rondom de besmettelijkheid van deze probleemgezinnen bleef immers bestaan, zelfs nadat probleemgezinnen het Witte Dorp hadden verlaten. De Commissie Voorthuizen besloot over te gaan tot opheffing van het gezinsoord en geen nieuwe probleemgezinnen meer op te nemen.⁴⁰² De gezinnen die zich nog bevonden in het Witte Dorp werden versneld geplaatst in zelfstandige huisvesting. Per 1 juni 1960 sloot het Witte Dorp voor de opname van Indische probleemgezinnen.⁴⁰³

4.4 Toegenomen individualisering en beëindiging stigmatisering

Het onderzoek van mevrouw Wittermanns – Pino zette de conclusie van Koenekoop kracht bij. In opdracht van het Ministerie van Maatschappelijk Werk publiceerde zij in oktober 1959 een onderzoek naar de ‘aanpassing van gezinnen met een gedeeltelijke oosterse oriëntatie’.⁴⁰⁴ Hoewel de titel anders doet vermoeden ging dit onderzoek wel degelijk over Indische probleemgezinnen. Het onderzoek richtte zich namelijk op de doelgroep van Indische gezinnen die tot hun repatriëring permanent in Indonesië gevestigd waren.⁴⁰⁵ Deze gezinnen werden door de overheid als meer ‘oosters’ gezien en vormden daardoor een probleem.⁴⁰⁶ Net zoals de Indische probleemgezinnen die behandeld werden in de gezinsoorden was de groep van dit onderzoek dus ook meer ‘oosters’, vanwege hun langere verblijf in Indonesië. Daarnaast moest de moeder van Indonesische afkomst zijn en geen Nederlands spreken.⁴⁰⁷ Overeenkomstig met de selectierapporten voor plaatsing in het Witte Dorp waren deze vrouwen ook van Indonesische afkomst en spraken zij geen Nederlands.⁴⁰⁸ Bovendien nam mevrouw Wittermanns – Pino in het onderzoek naar deze gezinnen aan dat zij niet in staat waren om zich de Nederlandse gedragspatronen en sociale waarden aan te

⁴⁰¹ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Notulen van de vergadering van de Werkcommissie Het Witte Dorp op 23 december 1959, 1.

⁴⁰² HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Notulen van de beleidsbespreking Witte Dorp ddo. 23 dec. '59.

⁴⁰³ HUA, CCKP, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960, Verslag van Het Witte Dorp van januari 1957 tot juni 1960, 1.

⁴⁰⁴ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1098, Rapport door Mevrouw Dra. E. Wittermanns-Pino.

⁴⁰⁵ Ibidem, 1.

⁴⁰⁶ NL-HaNa, Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 74, Stukken betreffende de problemen van Indische Nederlanders (Warga Negara's) in verband met de nationaliteitskeuze. Het Warga-Negara probleem, brief van het rayonhoofd van Maatschappelijk Werk aan de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië; Laarman, *Oude onbekenden*, 74.

⁴⁰⁷ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1098, Rapport door Mevrouw Dra. E. Wittermanns-Pino, 1.

⁴⁰⁸ HUA, CCKP, inv. nr. 256, Rapporten over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959, 12 november 1957.

leren.⁴⁰⁹ De Indische probleemgezinnen werden door de Nederlandse overheid ook niet in staat geacht om zich aan te passen aan de Nederlandse maatschappij. Deze gezinnen bevonden zich in de contractpensions en waren door de maatschappelijk werkers al als oosters ingesteld gezin gecategoriseerd, oftewel probleemgezin.⁴¹⁰ De bovengenoemde criteria voor de onderzochte gezinnen in het onderzoek van Wittermans – Pino komen overeen met de kenmerken van Indische probleemgezinnen voor plaatsing in de gezinsoorden. Het onderzoek richt zich dan ook op Indische probleemgezinnen ondanks de andere benaming die Wittermans – Pino voor deze groep gebruikte. Deze andere benaming voor deze voormalige probleemgezinnen duidt erop dat de overheid probeerde de stigmatisering van deze probleemgezinnen te verminderen.

Uit het onderzoek kwam naar voren dat de Indische probleemgezinnen twee fasen doorliepen in hun integratieproces na plaatsing in een zelfstandige woning.⁴¹¹ Allereerst trad er bij deze gezinnen een fase in van optimisme en enthousiasme, waarin zij de nieuwe normen en waarden aanvaardden.⁴¹² Na deze eerste fase brak er een periode aan waarin de gezinnen selectief en bewust hun integratie zelf vormgaven.⁴¹³ Voorbeelden uit de praktijk toonden volgens het onderzoek aan dat de probleemgezinnen zich in de tweede fase van het integratieproces bevonden. Zo vond er een verandering plaats in het huis en de huishouding van deze gezinnen. De probleemgezinnen aten weer “iedere dag rijst” en spraken daarnaast weer Maleis thuis.⁴¹⁴ Deze ‘oosterse gewoonten’ sijpelden ook door in de dagelijkse arbeid van de mannen uit deze probleemgezinnen. Zo probeerden enkele arbeiders hun leefstijl met een “zekere koppigheid” voort te zetten in Nederland.⁴¹⁵ Deze koppigheid bleek bijvoorbeeld uit de afwijzing van het eten van brood, de arbeiders fietsten namelijk liever een grote afstand naar huis om hun “gebruikelijke rijstmaaltijd” te eten.⁴¹⁶ Daarnaast begonnen de mannen ook op de werkvloer met elkaar Maleis te spreken.⁴¹⁷ Om toch sturing te blijven geven aan het integratieproces van deze Indische probleemgezinnen schreef het onderzoek een tweeledige aanpak voor. Allereerst diende de zelfstandige huisvesting van deze probleemgezinnen

⁴⁰⁹ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1098, Rapport door Mevrouw Dra. E. Wittermanns-Pino, 2.

⁴¹⁰ Ibidem, 3.

⁴¹¹ Ibidem, 58.

⁴¹² Ibidem.

⁴¹³ Ibidem.

⁴¹⁴ Ibidem.

⁴¹⁵ Ibidem, 59.

⁴¹⁶ Ibidem.

⁴¹⁷ Ibidem.

doorgezet te worden.⁴¹⁸ Deze zelfstandige huisvesting had tot doel om de inpassing van deze gezinnen in de Nederlandse samenleving te bevorderen. Daarnaast diende er vanuit de overheid een ‘nauwkeurige observatie’ te worden gebruikt bij het integratieproces van deze gezinnen.⁴¹⁹ Deze observatie moest ervoor zorgen dat de overheid tijdig kon ingrijpen, mochten de vertoonde handelingen te veel afwijken van wat de overheid accepteerde. Het aanpassen aan de Nederlandse normen en waarden was immers nog het ideaalbeeld voor de Nederlandse overheid. Maar ook voor Indische probleemgezinnen was het behoren tot de Nederlandse samenleving het ideaalbeeld. Een ‘Indonesisch vrouwtje’ vertelde immers vol ‘trots’ over haar dochter die ‘precies een totok’ was omdat ze haar moeder uitlachte als ze gebrekkig Nederlands sprak en haar bekritiseerde als ze Maleis praatte.⁴²⁰ Dit voorbeeld laat zien dat zowel overheid als Indische probleemgezinnen er veel waarde aan hechtten om volledig op te gaan in de Nederlandse samenleving. Maar als de overheid wilde ingrijpen moest het echter wel op ‘onopvallende wijze’ gebeuren.⁴²¹ Hoe de overheid onopvallend moest ingrijpen benoemt Wittermanns – Pino echter niet in haar onderzoek.

Om de voorgestelde aanpak van het onderzoek daadwerkelijk te laten functioneren stelde de onderzoekscommissie verschillende aanbevelingen op voor de praktijk. Ten eerste beval de onderzoekscommissie aan om deze Indische probleemgezinnen te huisvesten tussen ‘Hollandse gezinnen’, maar wel in de nabije omgeving van andere Indische gezinnen.⁴²² De woningen moesten bestaan uit eengezinswoningen met tuintjes zodat de gezinnen ‘spontane relaties’ konden leggen met de Hollandse gezinnen, vooral in het kader van ‘huis en huishouding’.⁴²³ Door deze nauwe relaties konden de Indische probleemgezinnen leren hoe een Nederlandse huishouding moest worden onderhouden. Maar ook door het Indische eten kwamen deze Indische probleemgezinnen in contact met de Hollandse gezinnen. Het ‘Indisch eten’ scheen namelijk bij ‘vele Hollanders’ in de smaak te vallen.⁴²⁴ Volgens de Amerikaanse onderzoeker Paul W. van der Veur bood de komst van de Indische Nederlanders, en dus ook de Indische probleemgezinnen, veel goeds voor de Nederlandse samenleving.⁴²⁵ Van der Veur bleef vanaf december 1959 voor vijf maanden in Nederland om de aanpassing

⁴¹⁸ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1098, Rapport door Mevrouw Dra. E. Wittermanns-Pino, 60.

⁴¹⁹ Ibidem.

⁴²⁰ Ibidem, 30.

⁴²¹ Ibidem, 60.

⁴²² Ibidem, 61.

⁴²³ Ibidem.

⁴²⁴ Ibidem, 56.

⁴²⁵ ‘Repatrianten uit Indonesië. Amerikaanse hoogleraar onderzoekt aanpassing’, *Arnhemsche courant*, 5 december 1959.

van de Indische Nederlanders te observeren.⁴²⁶ Volgens Van der Veur waren de Indische Nederlanders een aanwinst, ‘‘de hartelijkheid, de gulheid, het niet krenterig zijn’’ van Indische Nederlanders zou een ‘‘waardevolle bijdrage zijn aan de Nederlandse samenleving’’.⁴²⁷ Op aanraden van Van der Veur keek de overheid dus op een vernieuwde positieve manier tegen deze Indische probleemgezinnen aan. Het afwijkende en onaangepaste gedrag van deze probleemgezinnen bood nieuwe perspectieven en droeg bij aan een positieve maatschappelijke verandering en vernieuwing ten aanzien van het beleid voor Indische probleemgezinnen. Deze positieve verandering resulteerde in de beëindiging van stigmatisering van de Indische probleemgezinnen. Deze toename en acceptatie van de onderlinge diversiteit, door het behoud van hun culturele gewoonten, bevorderde de sociale integratie en participatie van de Indische probleemgezinnen in de Nederlandse samenleving. De individualisering die tot stand kwam door de zelfstandige huisvesting resulteerde dus in een afname van de stigmatisering van Indische probleemgezinnen. Hoewel de probleemgezinnen voortaan zelfstandig woonden moesten er nog steeds rapporten opgesteld worden over de gedragingen van deze gezinnen.⁴²⁸ De onderzoekscommissie Wittermanns – Pino dacht hierbij aan vrijwillige medewerkers die deze rapporten zouden opstellen.⁴²⁹ De ‘‘weinige wereldwijsheid’’ van deze gezinnen vormde immers nog steeds een probleem.⁴³⁰ Daarnaast werden er nog meer taken betreffende de ondersteuning van deze gezinnen toebedeeld aan plaatselijke organen van het Maatschappelijk Werk en de gemeenten.⁴³¹ Om de verdere integratie te bevorderen van de gezinnen werd de wijk, waar de gezinnen woonden, verantwoordelijk gehouden voor het organiseren van gezamenlijke activiteiten zodat deze Indische probleemgezinnen zich gemakkelijker zouden aanpassen aan de Nederlandse samenleving.⁴³² De overheid stond dus meer behoud van eigen culturele gewoonten toe, wat resulteerde in toenemende individualisering en betere participatie en integratie. Als gevolg van de zelfstandige huisvesting waren Indische probleemgezinnen niet meer veroordeeld om terug te vallen op de enige geboden steun vanuit de gezinsoorden waarin de overheid hen voorheen plaatste. De zelfstandige huisvesting bood de mogelijkheid

⁴²⁶ ‘Repatrianten uit Indonesië.’, *Arnhemsche courant*, 5 december 1959.

⁴²⁷ Ibidem.

⁴²⁸ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1098, Rapport door Mevrouw Dra. E. Wittermanns-Pino, 61.

⁴²⁹ Ibidem.

⁴³⁰ Ibidem, 41.

⁴³¹ HUA, CCKP, inv. nr. 301, ‘‘studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden’’, Commissie van Maatschappelijk Werk aan de leden van de Stichting Katholieke Gerepatrieerdenzorg, Versnelde huisvesting van gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden, april 1959, 2.

⁴³² NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1098, Rapport door Mevrouw Dra. E. Wittermanns-Pino, 62.

tot het behoud van culturele gewoonten, wat bij Indische probleemgezinnen zich uitte in ‘het klaarmaken en conserveren’ van Indische gerechten.⁴³³ Het bereiden van Indische gerechten bood volgens Wittermans – Pino een bron van contact en integratie voor deze probleemgezinnen.⁴³⁴ Dit contact op basis van het Indische eten versterkte de externe relaties van Indische probleemgezinnen met de Nederlandse samenleving, wat hun integratie en participatie verbeterde en stigmatisering deed afnemen.

Samengevat, als gevolg van de beëindiging van de repatriëring uit Indonesië ontstond er leegstand van de contractpensions. Doordat er mogelijk geen probleemgezinnen meer moesten worden gestuurd naar het Witte Dorp en de Commissie Voorthuizen een strengere selectie wilde voor probleemgezinnen werd er een studie- en adviescommissie opgericht. Deze adviescommissie moest een indicatie geven van de nog aanwezige probleemgezinnen in de contractpensions. De maatschappelijk werkers stelden van de zeventig nog aanwezige probleemgezinnen meerdere rapporten op waarin ras en klasse een belangrijke rol speelden. Ook de racialisering van klasse en de factoren van verschil voor mannen en vrouwen waren in deze onmaatschappelijkheid van belang. Bijzonder maatschappelijk werker Koenekoop analyseerde meerdere probleemgezinnen en bracht een advies uit aan de CMW. Het advies van Koenekoop luidde dat de probleemgezinnen per direct zelfstandige huisvesting moesten krijgen. Het was immers alleen via deze manier mogelijk om de probleemgezinnen aan te laten passen aan de Nederlandse samenleving. Ook in het advies van Koenekoop maakte racialisering van klasse deel uit van de onmaatschappelijkheid van deze probleemgezinnen. De onduidelijkheid of de heropvoeding in het Witte Dorp wel überhaupt effect had op de probleemgezinnen en het advies van Koenekoop, dat aandrang op zelfstandige huisvesting van probleemgezinnen, deed de overheid besluiten om het Witte Dorp vanaf 1 juni 1960 te sluiten. In lijn met het onderzoek van Wittermanns – Pino bleek inderdaad dat zelfstandige huisvesting voor Indische probleemgezinnen (die ook onderdeel uitmaakten van de gezinnen met gedeeltelijke oosterse oriëntatie) het beste was voor hun aanpassingsproces. Culturele verschillen, zoals het eten van iedere dag rijst en het spreken van Maleis, dienden de Nederlandse samenleving te accepteren. De mogelijkheid tot individualisering, als gevolg van de zelfstandige huisvesting, maakte het behoud van culturele gewoonten mogelijk voor Indische probleemgezinnen. De waardering voor deze afwijkende eigenschappen door de Nederlandse samenleving resulteerde in de beëindiging van stigmatisering en toegenomen

⁴³³ NL-HaNa, Ministerie van Maatschappelijk Werk, inv. nr. 1098, Rapport door Mevrouw Dra. E. Wittermanns-Pino, 56.

⁴³⁴ Ibidem.

integratie en participatie van de Indische probleemgezinnen in de Nederlandse samenleving. Wel adviseerde Wittermanns – Pino de overheid nauwkeurig te blijven observeren en waar nodig onopvallend in te grijpen. Wittermans – Pino gaf echter geen concrete voorbeelden van hoe de overheid onopvallend kon ingrijpen.

Conclusie

In dit onderzoek heb ik onderzocht waarom de Nederlandse overheid besloot over te gaan tot de oprichting en sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen in de periode 1952 – 1960. Uit mijn onderzoek is gebleken dat voor zowel de oprichting als sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen de mate van de problematisering van het onmaatschappelijke gedrag van Indische probleemgezinnen door de Nederlandse overheid bepalend is geweest. De problematisering van het ‘anders zijn’ van Indische probleemgezinnen, gebaseerd op hun afwijkende ras en klasse, problematiseerde de Nederlandse overheid sterk in de beginjaren na de komst van Indische probleemgezinnen in Nederland. Deze problematisering kwam voort uit de angst voor ‘eventuele besmetting!’ van dit afwijkende gedrag op andere gerepatrieerde gezinnen die verbleven in contractpensions en op de Nederlandse samenleving. De angst voor besmettelijkheid vormde een belangrijke aanzet tot de heropvoeding van Indische probleemgezinnen in gezinsoorden. De afname van de problematisering van dit afwijkende gedrag, als gevolg van de acceptatie van culturele verschillen door individualisering en afname van stigmatisering, resulteerde in de sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen.

Het vernieuwende van mijn onderzoek is de besteedde aandacht aan de rol van de theoretische concepten van ras en klasse in de problematisering van het onmaatschappelijke gedrag van de Indische probleemgezinnen. In aanvulling op het onderzoek van Kersbergen heb ik laten zien dat er een belangrijke rol was weggelegd voor ras en klasse in de heropvoeding van Indische probleemgezinnen. Bij zowel de problematisering van het afwijkende gedrag als de heropvoeding van Indische probleemgezinnen waren ras en klasse doorslaggevend. Door mijn onderzoek is naar voren gekomen dat ras en klasse, met de nadruk op ras, factoren van invloed waren op de beleidskeuzes van de overheid ten aanzien van de integratie van Indische probleemgezinnen. Bovendien is ook het gebruik van de bronnen van Koenekoop en Wittermanns – Pino vernieuwend aan mijn onderzoek. Dit materiaal is tot op heden namelijk weinig onderzocht. Ik heb met het analyseren van de rapporten van Koenekoop en Wittermanns – Pino aangetoond dat beide rapporten aanzet hebben gegeven tot

de beëindiging van de heropvoeding van Indische probleemgezinnen in gezinsoorden. In de bestaande literatuur zijn deze rapporten niet met de beëindiging in verband gebracht, in mijn onderzoek heb ik dit verband aangetoond.

De aanleiding voor de oprichting van gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen kwam direct voort uit de angst voor “eventuele besmetting!” van het ‘onmaatschappelijke’ gedrag van Indische probleemgezinnen, de doorwerking van de koloniale verhoudingen en de bestaande infrastructuur voor de onmaatschappelijkheidsbestrijding van witte onmaatschappelijke Nederlanders. De angst voor de ‘besmettelijkheid’ van de Indische probleemgezinnen ontstond door het ‘afwijkende gedrag’ dat deze probleemgezinnen vertoonden. Dit ‘onmaatschappelijke’ gedrag werd volgens de overheid gevormd op basis van ras en klasse, als gevolg van de doorwerking van de koloniale verhoudingen. Ras wordt in dit onderzoek gezien als een constructie die machtsverschillen benadrukt op basis van de voormalig koloniale verhoudingen, zoals ‘oosters zijn’ en alle andere aspecten die de voormalig koloniale hiërarchieën benadrukken. De angst voor de besmettelijkheid van dit afwijkende gedrag gaf aanzet tot heropvoeding van Indische probleemgezinnen in gezinsoorden.

Het aanpassingsproces van Indische probleemgezinnen aan de Nederlandse samenleving hangt samen met het terugbrengen van morele normen en waarden die na 1945 verloren waren gegaan. Na de Tweede Wereldoorlog onderging de Nederlandse samenleving een morele teloorgang en moest onmaatschappelijkheidsbestrijding van witte Nederlanders hen opnieuw normen en waarden aanleren. Gelijktijdig kwamen door de onafhankelijkheid van Indonesië in 1949 Indische Nederlanders in Nederland aan. Ook hen dienden normen en waarden te worden bijgebracht vanwege hun zogenaamde ‘oosterse’ instelling en afwijkende uiterlijk. Een specifieke, aparte groep binnen de Indische Nederlanders moest de Nederlandse overheid zelfs nog extra hulp bieden om zich aan te passen aan de Nederlandse normen en waarden van destijds. Deze groep Indische probleemgezinnen werd door de overheid bestempeld als problematisch voor de Nederlandse samenleving door hun volkomen oosterse instelling en vormde daarmee een probleem en extra zorg voor de overheid. Aanvankelijk plaatste de overheid deze ‘moeilijke gezinnen’ in contractpensions, maar vanwege hun ‘besmettelijkheid’ werden de Indische probleemgezinnen uiteindelijk in geïsoleerde gezinsoorden ondergebracht. De selectie van probleemgezinnen voor plaatsing in de gezinsoorden gebeurde op basis van ras, klasse en gender, waarin wederom ras de boventoon voerde.

De bestempeling van Indische probleemgezinnen als onmaatschappelijk door de Nederlandse overheid kan worden begrepen in het kader van de intersectionaliteit van ras, klasse en gender beschreven in de theorie van Crenshaw. De intersectionaliteit van ras, klasse en gender creëert de ondergeschiktheid van de Indische probleemgezinnen en maakte hen ontvankelijk voor de problematisering en bestrijding van hun afwijkende gedrag. Ras voerde sterk de boventoon in deze intersectionaliteit, gezien ras bepalend was voor de lagere sociale klasse waartoe deze probleemgezinnen volgens de overheid behoorden. Hieruit blijkt dat de racialisering van klasse, wat leidde tot de koppeling van ras aan een lagere sociale klasse, ook essentieel was in het bestempelen van de Indische probleemgezinnen als ‘onmaatschappelijk’ door de Nederlandse overheid. De onmaatschappelijkheid kan dus ook begrepen worden in het kader van de racialisering van klasse beschreven in de theorie van Stoler. Het handhaven van de strikte raciale, seksuele grenzen en administratieve praktijken hielden volgens Stoler de koloniale machtsstructuren in Nederlands-Indië in stand, maar resulteerden ook in de doorwerking van het koloniale verleden in de problematisering van Indische probleemgezinnen na hun komst in Nederland. Bovendien bood het bestaande systeem van onmaatschappelijkheidsbestrijding in de MOG-oorden voor witte onmaatschappelijke Nederlanders de Nederlandse overheid een al functionerend systeem voor de heropvoeding van nieuwe onmaatschappelijke gezinnen. Deze bestaande infrastructuur fungeerde als een blauwdruk voor de heropvoeding van de nieuwe onmaatschappelijke Indische probleemgezinnen.

De sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen komt voort uit het gebrek aan kennis over Indische probleemgezinnen in de gezinsoorden en door de rapporten van Koenekoop en Wittermanns – Pino. Het gebrek aan kennis van de maatschappelijk werkers over de Indische probleemgezinnen resulteerde in teleurstellende resultaten van de heropvoeding van deze groep. Het ontbreken van kennis ontstond doordat de maatschappelijk werkers zich bij de selectie van probleemgezinnen niet hielden aan de interpretatierichtlijnen voor plaatsing, waardoor de verkeerde probleemgezinnen in de gezinsoorden werden geplaatst. Doordat de meeste geplaatste gezinnen niet voldeden aan de voorgescreven plaatsingscriteria kon er geen juiste methode ontwikkeld en uitgevoerd worden voor de heropvoeding en aanpassing van deze gezinnen aan de Nederlandse samenleving. Ook door het niet spreken van de oosterse talen door de maatschappelijk werkers wisten zij niet waar de aanpassingsmoeilijkheden bij de Indische probleemgezinnen zaten. Het verschil in de cultuurpatronen en daarbij behorende andere beschavingssnormen, oftewel ras en klasse, met nadruk op de racialisering van klasse, vormden een te grote

uitdaging in bestrijding van de Indische probleemgezinnen. De bestrijding bleek dan ook geen positieve resultaten te behalen. Indische probleemgezinnen werden na vertrek uit de gezinsoorden nog steeds gestigmatiseerd door gemeenten en werden hierdoor van zelfstandige huisvesting onthouden. Het ontbreken van kennis en positieve resultaten door heropvoeding gaf de aanzet voor sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen.

De rapporten van Koenekoop en Wittermanns – Pino gaven de definitieve doorslag in de sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen. Het rapport van Koenekoop gaf de aanzet tot zelfstandige huisvesting voor Indische probleemgezinnen. De woonomstandigheden in de gezinsoorden boden volgens Koenekoop geen mogelijkheid tot aanpassing aan de Nederlandse samenleving voor de probleemgezinnen. Volgens Koenekoop gleden de probleemgezinnen alleen maar verder sociaal af door het verblijf in de gezinsoorden. Het rapport resulteerde in de nieuwe beleidsrichtlijn van de overheid voor versnelde zelfstandige huisvesting voor Indische probleemgezinnen. De overplaatsing vanuit het gezinsoord naar zelfstandige huisvesting had namelijk een stigmatiserende werking op de Indische probleemgezinnen. Door probleemgezinnen direct zelfstandige huisvesting te bieden kon de overheid voorkomen dat de probleemgezinnen nog meer gestigmatiseerd werden als bewoners van de gezinsoorden en de daarbij behorende zogenaamde negatieve kenmerken en gedragingen. Door deze verandering konden gemeenten geen bezwaar aantekenen tegen de komst van de probleemgezinnen. De zelfstandige huisvesting resulteerde in een afname van de stigmatisering van Indische probleemgezinnen. Ook de vernieuwde blik op afwijkend gedrag, zoals beschreven in de theorie van Milikowski, droeg bij aan de beëindiging van de stigmatisering van Indische probleemgezinnen. Voor de Nederlandse samenleving waren de Indische probleemgezinnen juist een verrijking volgens de Amerikaanse onderzoeker Paul van der Veur. Deze positieve blik op afwijkend gedrag resulteerde in een afname van de stigmatisering. Het rapport van Koenekoop gaf dus aanzet tot de sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen.

Bovendien drong het rapport van mevrouw Wittermanns – Pino ook aan op zelfstandige huisvesting voor Indische probleemgezinnen. Zelfstandige huisvesting diende de integratie van probleemgezinnen te stimuleren. Volgens het rapport moesten Indische probleemgezinnen geplaatst worden te midden van Hollandse gezinnen, wat de spontane relaties tussen beide groepen bevorderde. Als gevolg van de zelfstandige huisvesting nam de individualisering van Indische probleemgezinnen toe. Deze toegenomen keuzevrijheid maakte het behoud van culturele gewoonten voor Indische probleemgezinnen mogelijk. De toegenomen keuzevrijheid van de Indische probleemgezinnen, zoals beschreven in de theorie

van individualisering door Van der Stel, resulteerde ook in het toenemen van de onderlinge diversiteit in de Nederlandse samenleving. De overheid drong de Indische probleemgezinnen namelijk niet direct meer haar normen en waarden op, zoals zij deed in de gezinsoorden. Volgens van der Stel leidt individualisering tot een complexere sociale samenleving. Doordat de Indische probleemgezinnen onderdeel wilden worden van deze complexe samenleving, om zichzelf te kunnen ontwikkelen en ontplooien, bevorderde deze drang naar deelname hun participatie en integratie in de Nederlandse samenleving. Zo bood de Indische keuken een waardevolle bron van contact en integratie voor de Indische probleemgezinnen in de Nederlandse samenleving. De Indische keuken scheen namelijk bij veel Nederlanders in de smaak te vallen. De acceptatie van culturele gewoonten door de Nederlandse samenleving droeg bij aan de afname van de stigmatisering van Indische probleemgezinnen. De afgenomen stigmatisering, als gevolg van de toegenomen individualisering, resulteerde in een verbeterde sociale integratie en participatie van Indische probleemgezinnen. Het rapport van Wittermanns – Pino gaf dus aanzet tot zelfstandige huisvesting en resulteerde daarmee tot toename van de individualisering van Indische probleemgezinnen en de afname van stigmatisering van hen. Deze ontwikkelingen zijn verantwoordelijk voor de keuze van de Nederlandse overheid om de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen te sluiten in 1960.

Kortom, de angst voor de ‘besmettelijkheid’ van het ‘afwijkende’ gedrag van Indische probleemgezinnen, de doorwerking van de koloniale verhoudingen en de bestaande infrastructuur voor onmaatschappelijkheidsbestrijding van witte onmaatschappelijke Nederlanders vormden de belangrijkste aanleiding voor de oprichting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen. Voor de sluiting van de gezinsoorden voor Indische probleemgezinnen zijn het gebrek aan kennis over de Indische probleemgezinnen en de rapporten van Koenekoop en Wittermans bepalend geweest. In plaats van volledige aanpassing aan de Nederlandse samenleving verschoof dit naar een inpassing van Indische probleemgezinnen. Deze inpassing in de Nederlandse samenleving deed de angst voor de ‘besmettelijkheid’ van Indische Nederlanders verdwijnen en resulteerde in de sluiting van de gezinsoorden voor Indische Nederlanders door de overheid. In dit onderzoek heb ik voornamelijk overheidsarchieven gebruikt die het perspectief van de Nederlandse overheid ten aanzien van het aanpassingsproces van Indische probleemgezinnen laat zien. Het gebruik van egodocumenten en andere persoonlijke bronnen zou nog een ander licht kunnen werpen op de ervaren besmettelijkheid van de probleemgezinnen zelf, met wat ik in mijn onderzoek heb laten zien.

Literatuurlijst

- Baay, R., *De njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2008).
- Bloembergen, M. en Raben, R., 'Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950' in: Marieke Bloembergen en Remco Raben eds., *Het koloniale beschavingsoffensief. Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* (Leiden 2009) 7 – 24.
- Bosma, U., Raben R. en Willems, W., *De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam: Bakker 2006).
- Bosma, U., 'Introduction: Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands' in: Ulbe Bosma ed., *Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands* (Amsterdam 2012) 7 – 26.
- Bussemaker, J., 'Markt, overheid en samenleving. Over de noodzaak de tegenstelling tussen individualisme en gemeenschapszin te overstijgen' in: P. Schnabel ed., *Individualisering en sociale integratie* (Nijmegen 1999) 112 – 125.
- Crenshaw, K., 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color', *Stanford Law Review* Vol.43:6 (Stanford Law Review 1991) 1241-1300.
- De Haan, I. en Duyvendak, J. W. 'De liberale herkomst van de maakbare samenleving' in: Ido de Haan en Jan Willem Duyvendak eds., *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam 1997) 9 – 26.
- De Haan, I. en Duyvendak, J.W., *In het hart van de verzorgingsstaat. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk en zijn opvolgers (CRM, WWC, VWS), 1952 – 2002* (Zutphen 2002).
- Dercksen, A. en Verplanke, L., *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland, 1914 – 1970*, (Amsterdam 1987).
- Donzé-Magnier. M., 'Edward Said: Orientalism', *Geonum* (2017) 2 – 7.
- Dudink, S., 'Sociale staat, deugdzame burgers. Lorenz von Stein en de maakbaarheid van het karakter' in: Ido de Haan en Jan Willem Duyvendak eds., *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam 1997) 49 – 59.
- Godeschalk, M., *Assimilatie en heropvoeding. Beleid van de overheid en kerkelijk en particulier initiatief ten aanzien van gerepatrieerden uit Indonesië, 1950 – 1960* (Nijmegen 1988).
- Halman, L., 'Individualism in Individualized Society? Results from the European Values Surveys' *International Journal of Comparative Sociology* Vol.37:3 (Leiden 1996) 195 – 214.

- Heijs, E., 'De Nederlandse nationaliteit van Indische Nederlanders: Een historische terugblik' in: W. Willems en L. Lucassen eds., *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946 – 1964)* ('s-Gravenhage 1994) 58 – 66.
- Hill Collins, P., 'Intersectionality as Critical Social Theory', *Contemporary Political Theory* Vol.20:3 (2021) 690 – 725.
- Hoefte, R., 'De missie in de Indonesische archipel' in: Rosemarijn Hoefte ed., *Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden van Tilburg* (Zutphen 2024) 105 – 119.
- Hoefte, R., 'Inleiding' in: Rosemarijn Hoefte ed., *'Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden van Tilburg'* (Zutphen 2024) 7 – 21.
- Jones, G.R., *Rijksgenoten en Nederlanders. Nederlandse politici over burgers uit Oost en West en Nederland, 1945 – 2005* (Amsterdam 2007).
- Kamphuis, M. en Gleisner, M.M., 'Social work in Postwar Holland', *The Journal of Social Casework* Vol.28:7 (1947) 249 – 253.
- Kersbergen, M.M., *Indische probleemgezinnen? Beleid en praktijk in de woonoorden, 1955 – 1960* (Rotterdam 1995).
- Laarman, C., *Oude onbekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten in Nederland, 1945 – 2005* (Hilversum 2013).
- Locher – Scholten, E., 'Dutch expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism debate', *Journal of Southeast Asian Studies* Vol.25:1 (Singapore 1994) 91 – 111.
- Lucassen, L., 'Staatsvorming, democratisering en sociale zorg: sociaal-politieke ontwikkelingen' in: Karel Davids en Marjolein 't Hart eds., *De wereld en Nederland. Een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam 2011) 231 – 276.
- Meijer, H., *In Indië geworteld: de twintigste eeuw* (Amsterdam 2004).
- Milikowski, H. Ph. en Vercruijssse, E.V.W., *Lof der onaangepastheid: een studie in sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid* (Meppel 1977).
- Molemans, G., *Opgevangen in andijvielucht. De opvang van ontheemden uit Indonesië in kampen en contractpensions en de financiële claims op basis van uitgebleven rechtsherstel* (Amsterdam 2014).
- Neij, R., *De Organisatie van het Maatschappelijke Werk* (Zutphen 1989).
- Obdeijn, H. en Schrover, M., *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008).

- Oostindie G. 'Decolonization, Migration and the Postcolonial Bonus' in: M. Bommes, L. Tsipouri, V. Stenius eds., *Postcolonial Netherlands: Sixty-Five Years of Forgetting, Commemorating, Silencing* (Amsterdam University Press 2012) 23 – 47.
- Oostindie G. en Schoorl, J., 'Postkoloniale migratie' in: R.P.W. Jenissen ed., *De Nederlandse migratiekaart. Achtergronden en ontwikkelingen van verschillende internationale migratietypen* (Meppel 2011) 251 – 286.
- Pot, G.P.M., *Arm Leiden: levensstandaard, bedeling en bedeeden, 1750-1854* (Hilversum: Verloren 1994).
- Ramakers, J., 'Hier is een schuld te voldoen!' Het huisvestingsbeleid voor repatrianten, vergeleken met joodse vluchtelingen' in: Willems en L. Lucassen eds., *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946 – 1964)* ('s-Gravenhage 1994) 108 – 120.
- Rath, J., 'The Netherlands. A Dutch treat for anti-social families and immigrant ethnic minorities' in: M. Cole and G. Dale eds., *The European Union and Migrant Labour* (Oxford 1999) 147-170.
- Rosen Jacobson, L., 'Forever an Isolated Caste? 'Mainstreaming' of Repatriate Care in General Dutch Bodies of Social Work, 1960–1967', *Journal of Migration History* Vol.10 (2024) 175 – 201.
- Rosen Jacobson, L., *'The Eurasian question': the colonial position and postcolonial options of colonial mixed ancestry groups from British India, Dutch East Indies and French Indochina compared* (Hilversum 2018).
- Said, E.W., *Orientalism* (New York 1977).
- Scholten, A. en Van Os, S., "Gij moet heidegrond ontginnen' De Maatschappij van Weldadigheid en de cultivering van de bodem in de negentiende-eeuwse pers', *De Moderne Tijd* Vol.5 (2021) 251 – 267.
- Seele, P.C., *Stand up to Stigma: How We Reject Fear and Shame* (Oakland 2017).
- Sens, A., *De kolonieman: Johannes van den Bosch (1780-1844), volksverheffer in naam van de koning* (2019).
- Sens, A., 'Het geesteskind van Johannes van den Bosch' in: J. Mensink, W. Schackmann & A. Sens eds., *Droom en Weldaad: 200 jaar Maatschappij van Weldadigheid* (Frederiksoord 2019) 17 – 48.
- Smeets H. en Steijlen, F., *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951 – 2006* (Amsterdam 2006).
- Steinmetz, S.G.M., *Asterdorp, een Amsterdamse geschiedenis van verheffing en vernedering* (Amsterdam 2016).

- Stoler A.L. en Cooper, F., 'Between Metropole and Colony. Rethinking a Research Agenda' in: Frederick Cooper en Ann Laura Stoler eds., *Tensions of Empire. Colonial Structures in a Bourgeois World* (University of California Press 1997) 1 – 56.
- Stoler, A.L., *Carnal Knowledge and Imperial Power. Race and the Intimate in Colonial Rule* (University of California Press 2010).
- Van Agt, B., *Het Verborgen Verhaal. Indische Nederlanders in oorlogstijd 1942 – 1949* (Den Haag 2007).
- Van den Bosch, J., *Verhandelingen over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering, en de belangrijkste voordelen eener Algemeene Armen-inrigting in het rijk der Nederlanden, door het vestigen eener landbouwende kolonie in deszelfs Noordelijke gedeelte* (Amsterdam 1818).
- Van der Geugten, T. en Van der Linden, L., *Indisch in Nederland. Beeld en zelfbeeld van Indische Nederlanders* ('s-Hertogenbosch 1996).
- Van der Stel, J., 'Individualisering, zelfbeheersing en sociale integratie' in: P. Schnabel ed., *Individualisering en sociale integratie* (Nijmegen 1999) 126 – 157.
- Van der Valk, L. *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid: een onderzoek naar de ontwikkeling van de armenzorg in Nederland tegen de achtergrond van de overgang naar de Algemene Bijstandswet, 1912 – 1965* (Amsterdam 1986).
- Van Rooy, H., *Gezinnen in nood. Het vraagstuk van het onmaatschappelijk gedrag* (Bloemendaal 1948).
- Van Wel, F., *Gezinnen onder toezicht, De stichting volkswoningen te Utrecht 1924-1975* (Nijmegen 1988).
- Van Wel, F., 'A Century of Families under Supervision in the Netherlands', *The British journal of social work* Vol.22 (1992) 147 – 166.
- Verloo, N., 'Rethinking maakbaarheid: van maken 'voor' naar maken 'met'.', *Buurten, spanningen en conflicten* Vol.1 (Amsterdam Centrum voor Conflictstudies 2011).
- Willems, W. en De Moor, M., *Het einde van Indië. Indische Nederlanders tijdens de Japanse bezetting en de dekolonisatie* ('s-Gravenhage 1995).
- Willems, W. en Lucassen, L., 'Indische Nederlanders in een migratie-perspectief' in: W. Willems en L. Lucassen eds., *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946 – 1964)* ('s-Gravenhage 1994) 3 – 11.
- Wolffram, D.J., 'De moderne stad. Migratie, sociale beheersing en ruimtelijke ordening, 1850 – heden' in: Leo Lucassen en Wim Willemsen eds., *Waarom mensen in de stad willen wonen. 1200 – 2010* (Amsterdam 2009) 173 – 199.

Primaire bronnen

Bijzondere Collecties Leiden, Archief van de Stichting Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier Initiatief (CCKP) (KITLV), inv. nr. H1643-16, nota van de CCKP betreffende de repatriëring.

Drents Archief, Assen, Maatschappij van Weldadigheid 1818 – 1970, invr. nr. 0186, Reglement voor de Maatschappij van Weldadigheid.

Het Utrechts Archief (hierna afgekort als: HUA), Centraal Comité van kerkelijk en particulier initiatief voor sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP) van de Nederlandse Hervormde Kerk, inv. nr. 249, Ingekomen notulen van de vergaderingen van het werkteam in het Witte Dorp, 1956 – 1960.

HUA, Centraal Comité van kerkelijk en particulier initiatief voor sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP) van de Nederlandse Hervormde Kerk, inv. nr. 251, Correspondentie met Commissie van Maatschappelijk Werk, alsmede met het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 1956 – 1960.

HUA, Centraal Comité van kerkelijk en particulier initiatief voor sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP) van de Nederlandse Hervormde Kerk, inv. nr. 256, Rapporten door de maatschappelijk werkster of werker over kandidaatgezinnen voor het Witte Dorp, 1957 – 1959.

HUA, Centraal Comité van kerkelijk en particulier initiatief voor sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP) van de Nederlandse Hervormde Kerk, inv. nr. 257, Verslagen van teambesprekingen van teamwerk Witte Dorp, 1958 – 1959.

HUA, Centraal Comité van kerkelijk en particulier initiatief voor sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP) van de Nederlandse Hervormde Kerk, inv. nr. 261, Algemene correspondentie betreffende het ontstaan en functioneren van woonoord Medemblik, 1958.

HUA, Inventaris van het archief van het Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier initiatief voor sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP) van de Nederlandse Hervormde Kerk, inv. nr. 301, Stukken betreffende de “studie- en adviescommissie voor gezinnen met aanpassingsmoeilijkheden” (van het CCKP), alsmede van de werkcommissie voor moeilijk plaatsbare gezinnen van Bureau Bijzondere Maatschappelijke Zorg van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 1958 – 1966, 1958 – 1960.

HUA, Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier initiatief voor sociale zorg ten behoeve van gerepatrieerden (CCKP) van de Nederlandse Hervormde Kerk, inv. nr. 315, Notulen van de vergaderingen van de Commissie Bijzondere Zorg Gerepatrieerden, alsmede van de adviescommissie inzake bijzondere zorg voor gerepatrieerden, betreffende niet of moeilijk plaatsbare gezinnen, 1952 – 1956.

- Nationaal Archief (hierna afgekort als: NL-HaNa), Inventaris van het archief van de Coördinatie-Commissie voor Grepatrieerden, 1950 – 1952, inv. nr. 11, Notulen en stukken van de vergaderingen van het Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier initiatief voor Sociale Zorg ten behoeve van Grepatrieerden.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 56, Stukken betreffende de organisatie, reorganisatie en personeelsbezetting van het ministerie en zijn onderdelen.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 58, Stukken betreffende werkzaamheden van het ministerie.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 237, Stukken betreffende nadere definiëring van maatschappelijk werk en zijn afgrenzing met verwante activiteiten in de Nederlandse cultuur, als reactie op een verzoek van het Nederlands Cultureel Contract. 1954 – 1955.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 1074, Stukken betreffende onderzoek naar en maatregelen ter bevordering van de assimilatie van Indische Nederlanders.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 1088, Stukken betreffende het in opdracht van ministerie analyseren door het Instituut voor Perswetenschap aan de Universiteit van Amsterdam van persartikelen over repatrianten en repatriëring uit Indonesië, 1955 – 1957.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, (1936) 1952-1965 (1970), inv. nr. 1098, Rapport van een onderzoek naar gepatrieerden: ‘De aanpassing van gezinnen met een gedeeltelijke oosterse oriëntatie’, met bijlagen.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 73, Ingekomen brief van de Ondernemersbond voor Indonesië en haar leden, betreffende de nationaliteitskeuze van de Indo-Europese bevolking, 1956.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 74, Stukken betreffende de problemen van Indische Nederlanders (Warga Negara’s) in verband met de nationaliteitskeuze.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 128, Rapport van de ‘Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië, betreffende een onderzoek naar de sociale zorg voor minvermogene Nederlanders in Indonesië.
- NL-HaNa, Inventaris van het archief van de Raad voor Sociale Aangelegenheden in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 1002, Korte samenvattingen van conclusies van besprekingen met de minister over het maatschappelijke werk ten behoeve van gepatrieerden, met klapper.

NL-HaNa, Inventaris van het archief van het Centraal Maatschappelijk Werkkantoor in Indonesië, 1954 – 1958, inv. nr. 73, Stukken betreffende probleemgezinnen, met overzichtslijsten van aantallen gezinnen, 1956 februari 8 – juli 30.

Universitaire Bibliotheken Leiden (hierna afgekort als: UBL), Federatie Huishoudelijke- en Gezinsvoorlichting in samenwerking met C.C.K.P., *Djangan Loepah. Vergeet 't niet* ('s-Gravenhage, zonder jaartal).

UBL, Meyers, S., De Bruin, J., Flipse, J., Hubregtse, P., Querido A. en Rawie, J., *Rapport betreffende een Enquête in zake het Onmaatschappelijke Gezin, Nederlandsche Vereeniging voor Geestelijke Volksgezondheid* (Amsterdam 1938).

UBL, Ministerie van Maatschappelijk Werk, *De eerste tien jaren van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, 1952 – 1962* ('s-Gravenhage 1962).

UBL, Ministerie van Maatschappelijk Werk, *Het heropvoedingswerk in gezinsoorden en internaten ten behoeve van probleemgezinnen* (Z.p. Z.j.).

Overheid.nl, Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 1952, nr. 460.
<https://zoek.officiëlebekendmakingen.nl/stb-1952-460.pdf>.

‘Repatrianten uit Indonesië. Amerikaanse hoogleraar onderzoekt aanpassing’, *Arnhemse courant*, 5 december 1959.

‘Eerste Kamer vol lof over repatrianten-beleid van minister Klompé, *De Volkskrant*, 12 maart 1959, pagina 3.

‘Stroom van repatrianten in Singapore neemt af. In Indonesië zijn weinig zogenaamde steungevallen achtergebleven’, *Nieuwe Haarlemsche courant*, 7 februari 1958, pagina 4.

‘Nasi en sambal op het menu van Senaat. Socialistische lof voor min. Klompé’, *Het Rotterdamsch Parool*, 12 maart 1959, pagina 7.

‘Vertrek uit Indonesië. Rijkspassage wordt niet veel gebruikt’, *Algemeen Dagblad*, 8 maart 1956, pagina 4.